

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ & ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ

Διπλωματική Εργασία

ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΛΕΒΑΝΤΙΝΩΝ ΣΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18^ο ΚΑΙ 19^ο αι.

Όνομα: ΜΑΡΘΑ ΛΑΖΑΡΟΥ ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ

A.M 350/2017

Επιβλέπων Καθηγητής: Απόστολος Αποστολίδης

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2019

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περιεχόμενα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	7
1.1 ΟΔΟΠΟΡΙΚΑ-ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	7
1.2 ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΟΔΟΠΟΡΙΚΟ	12
1.3 Η ΕΥΡΩΠΗ ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΕΙ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	22
2.1 Η ΑΣΤΙΚΗ ΜΟΔΑ ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΤΙΚΟΥ ΠΡΩΤΟΓΟΝΙΣΜΟΥ ΤΟΝ 19 ^ο αι.....	22
2.2 ΕΘΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΛΕΒΑΝΤΙΝΩΝ	24
2.3 ΕΠΟΣ, ΗΘΟΣ, ΛΟΓΟΣ, ΤΟΠΟΣ.....	29
2.4 ΠΕΡΟΤΕΣ, ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΑ	32
2.5 ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ	35
2.6 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ.....	36
2.7 ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΑΡΟΙΚΙΑΣ.....	39
2.8 ΟΜΑΔΕΣ ΑΦΙΞΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΙΚΙΑΣ	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	43
3.1 ΜΟΝΑΣΤΙΚΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ.....	43
3.2 ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΛΕΒΑΝΤΙΝΩΝ	47
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.....	51
4.1 Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ.....	51
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	57

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα τελευταία χρόνια, η φύση της πολιτιστικής διαμεσολάβησης στην Ανατολή έχει προσελκύσει το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον πολλών ερευνητών. Στόχος αυτής της έρευνας είναι η διερεύνηση του ρόλου της παρεχόμενης εκπαίδευσης των λεβαντίνων στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 18^ο και 19^ο αι. και εστιάζει στο είδος και τον ρόλο της από πολιτιστική σκοπιά. Εξετάζοντας τους δεσμούς μεταξύ των μεταβαλλόμενων εννοιών «Ανατολή» και «Δύση», τις ειδικές ομάδες διαμεσολαβητών και των θεσμικών τους ρυθμίσεων, η έρευνα αυτή υπογραμμίζει τον δυναμικό και ενεργό ρόλο των διαμεσολαβητών στον καθορισμό της παιδείας που προσέφεραν. Στόχος της παρούσης έρευνας είναι ο σύγχρονος προβληματισμός, οι θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης της κοινότητας των λεβαντίνων στο Οθωμανικό κράτος κατά τον 18^ο και 19^ο αι. Οι πληροφορίες μας παρέχονται μέσα από τα οδοιπορικά των περιηγητών στην Οθωμανική αυτοκρατορία και αφορούν την διδασκαλία των μοναχών οι οποίοι εργάστηκαν με ζήλο για να ικανοποιήσουν τις εκπαιδευτικές απαιτήσεις των κατοίκων του Πέρα που αναζητούσαν Ιησουίτες δασκάλους για τα παιδιά τους για να μπορέσουν έτσι να διατηρήσουν το καθολικό δόγμα και να προστατεύσουν την πολιτιστική και θρησκευτική τους κληρονομιά. Η ποικιλομορφία των μαθητών ήταν εύλογο να δημιουργήσει προβλήματα και οι μοναχοί να κατηγορηθούν για προσηλυτισμό. Ένα σημαντικό σημείο που αποτελεί καινοτομία της εποχής είναι ότι οι μοναχοί προσεύχονταν και δίδασκαν σε διάφορες γλώσσες μεταξύ αυτών στην Ιταλική, γαλλική και Ελληνική.¹ Σύμφωνα με τον Eric Dusteler² υπάρχει σημαντικός ανταγωνισμός μεταξύ των σχολείων των μοναστικών ταγμάτων και οι γονείς μετακινούν τα παιδιά τους για πολιτικούς λόγους ανάλογους των σχέσεων που διατηρούν με τους Ευρωπαίους πρέσβεις υποστηρικτές των διαφόρων ταγμάτων και των σχολείων τους. Οι διπλωματικές σχέσεις του εκάστοτε Γάλλου πρέσβη ή του Ενετού Βάιλου φαίνεται να καθορίζουν την επιλογή σχολείου των μαθητών. Το επίκεντρο ζωής της κοινότητας το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αι. ήταν ο υψηλός αριθμός θρησκευτικών ιδρυμάτων και αποτελεί την απτή απόδειξη μίας καθ' όλα εδραιωμένης κοινότητας. Περί τα τέλη του 1880 και μέχρι το 1908 παρουσιάζεται σταδιακά πρόοδος του γαλλικού τύπου στην Κωνσταντινούπολη με εστίαση σε θέματα επιστημονικής, λογοτεχνικής, καλλιτεχνικής τεχνικής φύσεως, με στόχο την γαλλική διανοήση της εποχής. Η ίδρυση νέων σχολείων και τεχνικών σχολών μεταξύ των ετών 1860 και 1870 απευθύνεται κυρίως στην Οθωμανική ελίτ³ και η μελέτη της Γαλλικής γλώσσας αποτελεί ένδειξη ότι οι σπουδαστές ανήκουν στην κοινωνική ελίτ της εποχής.

Λέξεις κλειδιά: μοναστικά τάγματα, Λεβαντίνοι, εκπαίδευση, οδοιπορικά

¹ Turbet-Delof, 'Un Jésuite à Constantinople', σ. 428.

² Eric Dursteler, *Renaissance Studies*, Vol. 18, No. 2 (JUNE 2004), pp. 287-303

³ Osmanli, 27 ottobre 1881, l' articolo del Dr. Edwards "Les nouvelles couche sociaux ottomanes et l' instruction".

ABSTRACT

In recent years, the nature of cultural mediation in orient has attracted the academic interest of many researchers. The aim of this research is to explore the role of the Education provided to Levantines in Constantinople during the 18th and 19th centuries and focuses on the genre and its role from a cultural perspective. Looking at the links between the changing concepts "East" and "West", the specific groups of mediators and their institutional arrangements, this research underlines the potential and active role of mediators in defining the education offered. The aim of this research is the contemporary reflection, institutional and operational aspects of the education of the Levantine's community in the Ottoman capital during the 18th and 19th centuries. Our information is provided through the travelers to the Ottoman Empire and concerns the teaching of the monks who worked with zeal to satisfy the educational requirements of the residents of Pera who demanded Jesuits teachers for their children to maintain the Catholic doctrine and protect their cultural and religious heritage. The diversity of the pupils was reasonable to create problems and the monks were accused of conversion. An important point considered an innovation of the time is that the monks prayed and taught in various languages among them in Italian, French and Greek. According to Eric Dusteler there is considerable competition between schools of monastic orders and parents used to change their children's schools for political reasons according to the relations they maintained with European Ambassadors supporters of the various monastic orders. The diplomatic relations of the French ambassador or the Venetian Vailo seems to determine the choice of the school. The high number of religious institutions was the centre of life of the community in the second half of the 19th century. Around the end of 1880, until 1908, the French press progressed gradually in Istanbul with a focus on scientific, literary, artistic and technical issues aiming at the French intellect of the time. The establishment of new schools and technical schools between the years 1860 and 1870 is addressed mainly to the Ottoman elite and the study of the French language is an indication that the students belong to the social elite of the time.

Keywords: monastic orders, Levantines, education, travelogues

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα οδοιπορικά είναι οχήματα των οποίων ο πρωταρχικός σκοπός είναι να μας εισάγει στο διαφορετικό και να ενισχύσει τους προσωπικούς μας δεσμούς με τον κόσμο.

(Blanton, 2002, xi).

Τα οδοιπορικά ως ιστορική μαρτυρία για κάποιες χρονικές περιόδους και συγκεκριμένες περιοχές υπήρξαν η μοναδική πηγή πληροφόρησης. Οι περιηγητές ήταν αποδέκτες και φορείς της γενικής τάσης της εποχής που αφορούσε τη λογοτεχνία, την αισθητική και τις πολιτιστικές ιδέες. Ταξίδεψαν με όλα αυτά και είδαν ανάλογα. Η αντικειμενική άποψη μπορεί να προκύψει μόνο από τη σύγκριση περιγραφής εντυπώσεων για το ίδιο θέμα και την ίδια χρονική περίοδο. Έτσι, ο τρόπος που είδαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία τον 18^ο και 19^ο αι. μας παρέχει στοιχεία της Δυτικής σκέψης για την Ανατολή γιατί οι πηγές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας περιορίζονται σε στρατιωτικές αποστολές, πολέμους, πολιτικές ή διπλωματικές σχέσεις ενώ οι επίσημοι ιστορικοί είναι διορισμένοι από τον Σουλτάνο. Από την άποψη αυτή τα οδοιπορικά του Δυτικού επισκέπτη μας παρέχουν σημαντικές πληροφορίες που αφορούν την ιστορική και κοινωνική τοπογραφία, τη γεωγραφική μελέτη του χώρου, τη ζωή στην επαρχία και τις πόλεις καθώς και πληροφορίες για τις συνθήκες ζωής, τη φιλοξενία και την ξενοφοβία που διακρίνει το λαό. Στο πρώτο κεφάλαιο της έρευνας αυτής θα κάνουμε μια ανασκόπηση οδοιπορικών με αναφορές στις διαφορές του γυναικείου από το ανδρικό οδοιπορικό. Είναι η εποχή που η Ευρώπη ανακαλύπτει την Ανατολή ως τόπο εξωτισμού και ρομαντικού πρωτογονισμού.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε την εμφάνιση και τον σχηματισμό της εθνικής κοινότητας των λεβαντίνων καθώς και τις διαφορετικές χρονικές περιόδους που έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στα μοναστικά τάγματα κυρίως των Ιησουϊτών, στις γλωσσικές τους δεξιότητες, την πολυγλωσσία στη διδασκαλία τους, την ίδρυση σχολείων υπό την προστασία και υποστήριξη του Βενετού Βάιλου στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι Ιησουϊτές που υπήρξαν το κατεξοχήν μοναστικό τάγμα στην υπηρεσία της Καθολικής Αντιμεταρρύθμισης, κυρίως εξαιτίας της απόλυτης αφοσίωσης και υπακοής τους στον Ποντίφικα, διαδραμάτισαν ένα ρόλο κλειδί για την παπική πολιτική στην Ανατολή. Προσπάθησαν να εδραιώσουν την παρουσία τους με την ίδρυση κολλεγίων και παρουσίαση σεμιναρίων στο βενετοκρατούμενο ελληνικό χώρο, κατηγορήθηκαν για προσηλυτισμό, συνάντησαν την αντίδραση των άλλων καθολικών μοναστικών ταγμάτων (δομινικανών, φραγκισκανών, καπουτσίνων) που διατηρούσαν επίσης ανάλογα ιδρύματα και συχνά αποτελούσαν το πiónι στη σκακιέρα του ανταγωνισμού ο οποίος υποδαυλιζόταν περισσότερο από εθνικά κίνητρα, και της πολιτικής ίντριγκας μεταξύ

του Πρέσβη της Γαλλίας και της Αγγλίας, του Βενετού Βάιλου και των Οθωμανών αξιωματούχων για να κερδίσουν την εύνοια της Υψηλής Πύλης.⁴

Κυρίαρχο μέσο προσέλευσης νέων σε τάγματα που εξυπηρετούσαν τα πολιτικά συμφέροντα της εποχής⁵ σε όλο αυτό το πολιτικό σκηνικό και τον ανταγωνισμό μεταξύ των μοναστικών ταγμάτων υπήρξε η παρεχόμενη εκπαίδευση στα παιδιά της ιταλικής παροικίας στη γαλλική γλώσσα (γλώσσα της κουλτούρας), την ιταλική (γλώσσα του εμπορίου και των επιχειρήσεων), ελληνικά (γλώσσα των καταστηματαρχών και μικροεμπόρων της περιοχής).

Το ερευνητικό ερώτημα που προκύπτει είναι ο ρόλος και η επίδραση χρήσης της *lingua franca* σε αυτό το διαπολιτισμικό περιβάλλον την συγκεκριμένη χρονική περίοδο με περαιτέρω έρευνα στην σημερινή της χρήση σε ανάλογα περιβάλλοντα.

⁴ Belin, *Histoire de la Latinité*, σ.σ. 249–52, Gaetano Cozzi, *Paolo Sarpi tra Venezia e l'Europa*, Turin, 1979.

⁵ Ρούσσοσ-Μηλιδώνης, *Έλληνες Ιησουίτες*, σελ. 31

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.1 ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑ-ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

*The literature of travel is gigantic;
it has a thousand forms and faces.
(Percy G. Adams, 1983, σ. 281)*

Οδοιπορικό σημαίνει λεπτομερής και συνήθως λογοτεχνική περιγραφή οδοιπορίας ή ταξιδιού και μεταφορικά η περιοδεία σε ένα τόπο, που έγινε για τη συγκέντρωση υλικού, ή τη χαρτογραφική απεικόνιση της πορείας που διανύθηκε από τοπογράφο ή εξερευνητή⁶.

Θα αποπειραθούμε μία σύντομη ανασκόπηση και να δούμε πόσο η λεξικολογική ερμηνεία του όρου αποδίδει την έννοια οδοιπορικά. Σύμφωνα με τον Blanton⁷ οδοιπορικό είναι:

[...]το εκφραστικό μέσο του οποίου πρωταρχικός σκοπός είναι να μας εισάγει στο «διαφορετικό» και επομένως (οι συγγραφείς) υπερβάλλουν περιγράφοντας την συνύπαρξη του εαυτού τους με τον υπόλοιπο κόσμο.[...]

Η Susan Orlean⁸ χρησιμοποιεί ένα περισσότερο ανάλαφρο τρόπο και μια πιο σύγχρονη ερμηνεία για να μας δώσει την έννοια του καλύτερου οδοιπορικού:

[...] το καλύτερο οδοιπορικό που έχω στο μυαλό μου, είναι το γραπτό κείμενο μιας συζήτησης με ένα συναρπαστικό πρόσωπο το οποίο είναι λίγο πιο γενναίο από μένα, λίγο πιο έξυπνο, λίγο πιο παρατηρητικό, λίγο διασκεδαστικό, λίγο πιο σοφό από μένα, το οποίο επισκέφτηκε μέρη που είτε δεν έχω πάει και δεν θα πάω ποτέ, είτε μέρη που έχω επισκεφτεί πολλές φορές αλλά ποτέ δεν τα παρατήρησα με τον τρόπο που αυτό το πρόσωπο κατάφερε ή μπορεί να μιλάει για την αναχώρηση και την επιστροφή του με τρόπο που εγώ ποτέ δεν φαντάστηκα[...]

Τα οδοιπορικά παρέμειναν θέμα έντονου ενδιαφέροντος και αντιπαραθέσεων μεταξύ ερευνητών για μεγάλο χρονικό διάστημα εξαιτίας της σχετικής τους προσβασιμότητας ως ιστορική μαρτυρία. Σύμφωνα με το Γάλλο περιηγητή Volney⁹ τα ταξίδια πρέπει να τα χαρακτηρίζει η ιστορία και όχι η μυθιστορία, όμως επειδή για κάποιες χρονικές περιόδους και συγκεκριμένες περιοχές υπήρξαν η μοναδική πηγή

⁶ Μπαμπινιώτης, Γ., Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας.

⁷ Blanton, Casey, *Travel Writing: The Self and the World*, New York: Twayne, 1997, σελ. xi.

⁸ Orlean Susan, *The Best American Travel Writing*, 2007, xii.

⁹ Volney, Constantin, 1757–1820, Γάλλος πολυμαθής, έζησε τέσσερα χρόνια στην Αίγυπτο, την Συρία και το βιβλίο του *Ruines ou Méditations sur les Révolutions des Empires* κέντρισε το ενδιαφέρον του Ναπολέοντα για την Αίγυπτο και το Λεβάντε το 1791.

πληροφόρησης ερευνάται η αντικειμενικότητα των κειμένων αυτών. Οι σύγχρονοι εθνολόγοι τα θεωρούν πρωταρχική πηγή συλλογής δεδομένων για τη μελέτη τους, ενώ οι ανθρωπολόγοι έναν αιώνα πριν βασίστηκαν αποκλειστικά στις περιγραφές ιεραποστόλων, εμπόρων και περιηγητών για το εθνογραφικό υλικό που πρόσφεραν. Ως είδος, διαθέτει την ποικιλομορφία που διακρίνει τους διαφορετικούς πολιτισμούς, τόπους και ανθρώπους και τα περισσότερα οδοιπορικά σε σύγκριση με τους προηγούμενους αιώνες γράφτηκαν το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αι.¹⁰ Οι περισσότεροι περιηγητές δε γνώριζαν τη γλώσσα της χώρας την οποία επισκέπτονταν και η βασική πηγή πληροφοριών τους πριν το ταξίδι ήταν τα κείμενα προηγούμενων περιηγητών που επίσης δεν γνώριζαν τη γλώσσα. Έτσι φαίνεται να είναι αναπόφευκτες οι μεταξύ τους επαναλήψεις, οι αντιγραφές, οι αναλήθειες και οι υπερβολές ή το ονειρικό που το συνοδεύει η νοσταλγία, όπως στην Αζιγιαντέ του Πιερ Λοτί ο οποίος χρησιμοποιεί ψευδώνυμο κάνοντας χρήση ελευθεριών που το πραγματικό όνομα περιορίζει. Μπορούμε να συμπεράνουμε πόσο δημοφιλή ήταν από τις συχνές επανεκδόσεις που έγιναν, τη μετάφραση τους σε πολλές γλώσσες και την πληθώρα οδοιπορικών που γράφτηκαν κατά τον 17^ο και 18^ο αι¹¹. Ο διάσημος Γάλλος ανθρωπολόγος Claude Levi-Strauss στο *Tristes Tropiques* εκπλήσεται από αυτή τη δημοτικότητα και ομολογεί ότι είναι καχύποπτος κυρίως με τις προθέσεις των περιηγητών. Σύμφωνα με την άποψη του τα οδοιπορικά βοήθησαν να διατηρηθεί η ψευδαίσθηση για κάτι που πλέον δεν υφίσταται¹². Η κατηγορηματική αυτή δήλωση αποτελεί και την πρώτη φράση στο βιβλίο του: «*I hate travelling and explorers*». Ο ανεπίσημος εθνικός ποιητής της σύγχρονης Ιταλίας Carducci εκφράζει την ίδια άποψη για τους περιηγητές σε ένα άρθρο του¹³ με αφορμή την δριμεία κριτική που άσκησε στον συγγραφέα οδοιπορικών Edmondo de Amicis:

«Due razze al mondo di uomini bisogna odiarle ancora; e sono i parrucchieri in poesia e i descrittori in prosa... Quando non si sa più inventare, né immaginare, né raccontare, né pensare, né scrivere; allora si descrive»¹⁴.

Το 16^ο και 17^ο αι. σύμφωνα με τον Clark¹⁵ οι κριτικοί της λογοτεχνίας δίνουν μεγαλύτερη σημασία στο ταξίδι ως κεντρικό θέμα έμπνευσης παρά στο ίδιο το οδοιπορικό ως λογοτεχνικό έργο με το ανάλογο ύφος. Σε μία ευρύτερη ιστορική αναδρομή ο Jewkes¹⁶ διαπιστώνει ότι υπάρχει διαρκής προσκόλληση σε συμβατικά

¹⁰ *Encyclopedia of Exploration, 1800-1850: A Comprehensive Reference Guide to the History and Literature of Exploration, Travel, and Colonization between the years 1800 and 1850*, Raymond John Howgego.

¹¹ Brown, W., C., *Popularity of English Travel Books About the Near East, 1775-1825*, *Philological Quarterly*, 15, 1936, σ.σ. 70-80.

¹² Claude Levi-Strauss, *Tristes Tropiques*, 1972, σ. 39.

¹³ *Il Popolo di Genova*, 30 Σεπτ. 1878, σελ. 3.

¹⁴ «στον κόσμο μας δύο ράτσες πρέπει να μισούμε ακόμη: τους κομμωτές στην ποίηση και τους αφηγητές στην πεζογραφία... όταν δεν μπορούν πλέον να εφεύρουν, ούτε να φανταστούν, να αφηγηθούν και να σκεφτούν ή να γράψουν, τότε λοιπόν περιγράφουν». (μετάφραση της ιδίας), www.treccani.it, Dizionario Biografico degli Italiani.

¹⁵ Clark, L. D., *The Minoan Distance: The Symbolism of Travel in D. H. Lawrence*.

¹⁶ Jewkes, W. T., *The Literature of Travel and the Mode of Romance in the Renaissance*, In *Literature as a Mode of Travel: Five Essays and a Postscript*, New York: New York Public Library, 1963, σ.σ. 13-30.

πρότυπα, γεγονός που τον οδηγεί στη διατύπωση της άποψης ότι τον 18^ο αι. επικρατεί η μέθοδος, ο στόχος, η επιδίωξη μαζί με την φιλοσοφική άποψη ενώ κατά τον 19^ο αι. επικρατεί κυρίως το θέμα. Ο Adams (1983) μετά από σχολαστική διερεύνηση σχετικά με τα κοινά πρότυπα αισθητικής ή τεχνολογίας που χαρακτηρίζουν τα μυθιστορήματα και τα οδοιπορικά κατέληξε ότι είναι δύσκολη η ταξινόμηση των οδοιπορικών ¹⁷ επειδή η αφήγηση δεν αποτελεί προσωπικό ημερολόγιο ούτε πεζογράφημα όπως δεν αποτελεί και απόσπασμα από την Ιστορία ή τη Γεωγραφία. Οι περιοριστικές αυτές εκφράσεις του Adams μολονότι εκ πρώτης όψεως φαίνονται αντιφατικές, αποτελούν την αφετηρία ανάλυσης διαφωνιών του πολυσυζητημένου είδους των οδοιπορικών και σύμφωνα με αυτόν δεν υπάρχει ένα καθορισμένο είδος οδοιπορικού επειδή ο περιηγητής-συγγραφέας :

[...] έχει χίλιες μορφές από τις οποίες καλείται να επιλέξει όταν γράφει την περιγραφή ενός ταξιδιού είτε σκοπεύει να το εκδώσει είτε όχι [...]¹⁸

Η Casey Blanton¹⁹ υποστηρίζει ότι η κριτική εμπίπτει σε τρεις κατηγορίες: γενική ιστορική επισκόπηση, επίδραση στα υπόλοιπα είδη γραπτής έκφρασης και το οδοιπορικό ως πολιτισμική μελέτη. Ο Zweder von Martels²⁰ διακρίνει ότι υπάρχουν τέσσερις κατηγορίες οδοιπορικών που ασχολούνται με το μύθο, τη φιλολογική παράδοση, την αφήγηση και τη συστηματική ανάλυση ενώ η προσέγγιση της Barbara Korte²¹ μοιάζει να είναι περισσότερο κατηγορηματική και τα κατατάσσει μόνο σε τρία είδη: το ιστορικό οδοιπορικό που αρχίζει με *μεθοδική αφήγηση*, (methodical account) και στην πρώτη αυτή κατηγορία η συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο περιηγητής αφιερώνει το θέμα αποκλειστικά και μόνο στο ταξίδι ενώ στοχεύει σε αντικειμενική περιγραφή. (Αναφέρεται στην περίοδο της Αγγλικής ιστορίας κατά την οποία έζησαν οι Pope, Swift, Goldsmith και Steele και μιμήθηκαν το ύφος των μεγάλων κλασικών συγγραφέων όπως ο Βιργίλιος, Οβίδιος και Οράτιος). Κατά την άνοδο του Ρομαντισμού στα μέσα του 18^{ου} αι. υπαισθέρχεται η *υποκειμενική περιγραφή* (subjective account), η οποία σε σύγκριση με την προηγούμενη κατηγορία παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον γιατί συνδυάζει την εμπειρία του ταξιδιού με την συναισθηματική αντίδραση του συγγραφέα, ο οποίος είναι πλέον το κεντρικό πρόσωπο της αφήγησης, συνεπώς η αφήγηση παίρνει προσωπικό χαρακτήρα και η αντικειμενική περιγραφή δεν είναι πλέον σημαντική. Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει την *πληροφοριακή περιγραφή*, (informative account) και στόχο έχει τον συνδυασμό της ενημέρωσης και ταυτόχρονα της ψυχαγωγίας του αναγνώστη. Εκτός από τις παραπάνω τρεις κατηγορίες που αναφέραμε, η ίδια ερευνήτρια επινόησε τον όρο ιμπεριαλιστικά οδοιπορικά (*imperialist travelogue*) ²²

¹⁷ Percy, G., Adams, *Travel Literature and the Evolution of the Novel*, Lexington, 1983, σ.σ. 280-281. [...] *The recit de voyage is not just a first-person journal. [...] It is not just prose. [...] It is not necessarily a story with a simple, uncontrived plot [...] It is not just a set of notes jotted down each day or whenever the traveler has time. [...] It is not just an objective report. [...] [It] is not a branch of history any more than it is of geography. [...] [It] is, of course, not just an exploration report. [...] It is not a complete record of a journey [...] It is not sub literature. [...]*

¹⁸ Adams 1983, IX.

¹⁹ Blanton, Casey, *Travel writing the self and the world*, σελ. 120.

²⁰ Martels, Zweder, von, *Travel fact and travel fiction*.

²¹ Korte, Barbara, *English Travel Writing from Pilgrimages to Postcolonial Explorations*, μετ. Catherine Matthias, Basingstoke: Macmillan, 2000, σ.σ.68-93.

²² Korte, *English Travel Writing from Pilgrimages to Postcolonial Explorations*, 2000, σελ.92.

και αναφέρεται στο ρόλο της ανάμιξης της πληθώρας οδοιπορικών που κυκλοφόρησαν και έχουν σχέση με τον ιμπεριαλισμό. Η σωστή ταξινόμηση αυτού του πλούσιου υλικού που μας προσφέρεται χρειάζεται πρώτον προσεκτική μελέτη των περιεχομένων επειδή τα κείμενα σύμφωνα με πολλούς ερευνητές περιέχουν προκαταλήψεις, επαναλήψεις, δυσκολία στην ακριβή περιγραφή γιατί αντικειμενικά είναι δύσκολη η απόδοση αφηρημένων εννοιών όπως η περιγραφή ενός αρώματος, μιας καινούργιας, άγνωστης γεύσης, που αφορά ένα άγνωστο φρούτο για τον αναγνώστη που χρειάζεται να δει το αντικείμενο στην αληθινή του διάσταση. Υπάρχουν υπερβολές ή και λάθη, μη αντικειμενική περιγραφή του πραγματικού κόσμου που αντικρίζει ο συγγραφέας- περιηγητής στο σύντομο διάστημα της παραμονής του στη συγκεκριμένη χώρα, δεν μπορούμε όμως να αμφισβητήσουμε την αξία των οδοιπορικών ως γνήσιες πηγές πληροφόρησης και αναμφισβήτητα πολύτιμα ντοκουμέντα.

Ένα από τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι περιηγητές-συγγραφείς ήταν η απόδοση με λέξεις ή νοήματα των νέων ανακαλύψεων (φυτών, εντόμων) για τα οποία δεν υπήρχε αντίστοιχη λέξη στη γλώσσα τους. Όταν κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό εφεύρισκαν νέες λέξεις και ιδέες, εξάπτοντας την περιέργεια και τη φαντασία των αναγνωστών.²³ Οι συγγραφείς χρησιμοποίησαν υποσυνείδητα κάποια πολιτιστικά φίλτρα για τις περιγραφές τους ενώ παρέλειψαν κάποιες πλευρές και χαρακτηριστικά των τόπων που περιέγραφαν, τονίζοντας άλλα σημεία ανάλογα με τα ενδιαφέροντα τους και την προσωπική ερμηνεία που έδιναν στα γεγονότα. Δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι η Ευρωπαϊκή πολιτισμική εκπροσώπηση χαρακτηρίζεται από εγωκεντρισμό, ιμπεριαλισμό²⁴, ρατσισμό, σεξισμό και ως τέτοια πρέπει να την ξεσκεπάσουμε και να την καταδικάσουμε.²⁵ Σύμφωνα με την George²⁶ αυτά τα πολιτιστικά φίλτρα είναι:

[...]η προϋπάρχουσα εθνοκεντρική προκατάληψη η οποία αναγκάζει τον περιηγητή να εστιάσει την προσοχή του όχι τόσο σε αυτό που πραγματικά βλέπει αλλά σε αυτό που περιμένει να δει βασιζόμενος στις πληροφορίες που μεταφέρει μαζί του από τη χώρα του. [...]

Η άποψη αυτή δικαιολογεί τις επαναλήψεις²⁷ που συναντάμε στα κείμενα και την εντύπωση της συνέχισης των ίδιων περιγραφών. Ο Constantine²⁸ υποστηρίζει ότι δεν θα μπορούσαν να πράξουν διαφορετικά γιατί:

[...] οι περιηγητές ήταν αποδέκτες και φορείς της γενικής τάσης της εποχής που αφορούσε τη λογοτεχνία, την αισθητική και τις πολιτιστικές ιδέες. Ταξίδεψαν με όλα αυτά και είδανανάλογα [...]

Σημαντική είναι η επισήμανση του Clifford²⁹ ο οποίος διευκρινίζει ότι:

²³ Campbell, B., Mary, *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing, 400-1600*, Ithaca and London, 1988, «The problem of words», σ.σ.222-38.

²⁴ Said, Edward, *Orientalism*, 1978.

²⁵ Reinhold Schiffer, *Oriental panorama: British travellers in 19th century Turkey*, σελ. ix.

²⁶ George, Katherine, *The Civilized West Looks at Primitive Africa, 1400-1800: A Study in Ethnocentrism*, Isis 46, 1958, σ.65.

²⁷ Ο περιηγητής επαναλαμβάνει ό,τι έχει ήδη γραφτεί, και αυτή η διαδικασία ανακύκλωσης μεσουρανάει στα οδοιπορικά των Gozzano και De Amicis. Giorgio Raimondo Cardona, *I viaggi e le scoperte, Letteratura italiana*, Alberto Asor Rosa, Vol. 5, Le Questioni, Torino: Einaudi, 1986, σ.σ. 687-716.

²⁸ Constantine, David, *Early Greek Travellers and the Hellenic Ideal*, Cambridge University Press, 1984, σελ. 2.

²⁹ Clifford, James, *Review of Orientalism by Edward W. Said*, 1980, σελ. 209.

[...] είναι ο τρόπος με τον οποίο διαφορετικές ομάδες ανθρώπων φαντάζονται, περιγράφουν και κατανοούν το «διαφορετικό» [...]

Για το λόγο αυτό προτείνει ότι θα πρέπει να μελετήσουμε τα οδοιορικά επειδή σύμφωνα με την άποψη του:

[...] είναι καλύτερα να τα δούμε όχι ως περιγραφική διαδικασία ή ερμηνεία ενός περιορισμένου διαφορετικού κόσμου, αλλά ως διαπροσωπική, διαπολιτισμική αντιπαράθεση που παράγει περιγραφικά-ερμηνευτικά κείμενα [...] ³⁰

Η Mary Louise Pratt ³¹, κριτικός οδοιορικών και της συσχέτισης αυτών με την οικονομική επέκταση της Ευρώπης κατά τον 18^ο και 19^ο αι. , δίνει κατευθυντήριες οδηγίες για την ανάγνωση των οδοιορικών και κάνει αναφορά σε αυτό που ονομάζει ζώνες επαφής ³² (*contact zones*), ως τον κοινωνικό χώρο και αναφέρεται κυρίως στους αποίκους, όπου γεωγραφικά και ιστορικά διαφορετικοί πολιτισμοί έρχονται σε επαφή, αναπτύσσουν σχέσεις συνήθως υποχρεωτικές, ριζοσπαστικά άνισες, συμπλέκονται και συγκρούονται πολύ συχνά στο πλαίσιο μιας ασύμμετρης σχέσης ισχύος μεταξύ τους όπως είναι ο αποικισμός, η δουλεία και τα επακόλουθα αυτών ενώ η κριτική, η συνεργασία, η διγλωσσία, η παρωδία, η παρέμβαση, οι φανταστικοί διάλογοι, οι καταγγελίες, η τοπική διάλεκτος, και η πολιτιστική αλλοίωση είναι μερικά από τα μέσα έκφρασης της ζώνης επαφής. Σύμφωνα με την ίδια ερευνήτρια ο νεολογισμός *transculturation* ³³ δηλώνει την σταδιακή πολιτιστική μεταμόρφωση που προκαλεί η εισροή νέων πολιτισμικών στοιχείων και διαφοροποίηση ή απώλεια των ήδη υπαρχόντων. Μερικοί από τους κινδύνους των οδοιορικών όπως υποστηρίζει η Mary Louise Pratt που συμπεριλαμβάνονται στις ζώνες επαφής είναι η παρανόηση, η ακατανόηση, κάποια αριστουργήματα που δεν έχουν διαβαστεί καθώς και απόλυτη ετερογένεια του νοήματος. Με τον όρο αντι-κατάκτηση (*anti-conquest*) αναφέρεται στις στρατηγικές αντιπροσώπευσης σύμφωνα με τις οποίες οι Ευρωπαίοι αστοί κατά την άποψη της προσπαθούν να διασφαλίσουν την αθωότητα τους ενώ ταυτόχρονα επιβάλουν την ηγεμονία τους και με τον χαρακτηρισμό αυτό-εθνογραφία (*auto ethnography*) ορίζει τους κατοίκους των αποικιών που αναλαμβάνουν να αυτοπροβληθούν με τους όρους των αποίκων και περιλαμβάνει μερική συνεργασία και ιδιοποίηση των ιδιωματισμών των κατακτητών. Στο τρίτο αυτό μέρος δεν φαίνεται να εντάσσονται τα οδοιορικά των Ευρωπαίων προς την Ανατολή επειδή ο συγγραφέας είναι κυρίως εκείνος που παρατηρεί και περιγράφει ενώ οι κάτοικοι δεν παρουσιάζουν τον εαυτό τους. Εκτός από την προσπάθεια διάφορων ερευνητών να κατατάξουν τα κείμενα σε συγκεκριμένη κατηγορία, κάποιοι κατέταξαν και τους περιηγητές, ειδικότερα εκείνους που επισκέφτηκαν την Οθωμανική αυτοκρατορία κατά τον 18^ο και 10^ο αι.. Στην κατηγορία αυτή ανήκει ο Schiffer ο οποίος υποστηρίζει ότι το μεγαλύτερο μέρος των περιηγητών υπάγεται σε τρεις κύριες ομάδες: 1) εκείνους που παρατηρούν τους Οθωμανούς επηρεασμένοι από τον Διαφωτισμό του 18^{ου} αι. 2) εκείνους που αφήνουν να διαφανεί η Βικτωριανή

³⁰ Clifford, 1982, σ. 144

³¹ Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* , 1992.

³² Pratt, Mary, Louise, *Arts of the Contact Zone, Profession 91*, New York: MLA, 1991, σ.σ. 33-40

³³ Λέξη που επινόησε το 1940 ο Κουβανός ανθρωπολόγος Fernando Ortiz για να περιγράψει το φαινόμενο σύγκλισης και συγχώνευσης πολιτισμών. www.merriam-webster.com/dictionary/transculturation

Transculturation: a process of cultural transformation marked by the influx of new culture elements and the loss or alteration of existing ones.

εντιμότητα όταν έρχονται σε επαφή με τις αρετές και τα ελαττώματα της Μουσουλμανικής κοινωνίας και 3) σε εκείνους σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αι. που πιστεύουν ότι οι Βρετανοί είναι καλύτεροι από όλους και τους αρέσει να το επιδεικνύουν³⁴. Σύμφωνα με τη Sara Mills³⁵ τα οδοιπορικά ακολουθούν μια σειρά από στρατηγικές υπό ανάλυση που ποικίλλει ανάλογα με το φύλο ενώ διαπίστωσε ότι υπάρχει μια σειρά από περισσότερους περισταλτικούς περιορισμούς στη γυναικεία έκφραση σε σύγκριση με τους άνδρες συγγραφείς και επίσης περιγράφει μια αισθητή διαφορά που υφίσταται ανάμεσα σε δύο πόλους στους οποίους κατατείνουν αυτά τα κείμενα: «αντικειμενική» μελέτη των γεγονότων όπου ο συγγραφέας περνάει στην αφάνεια και «φιλολογική» περιγραφή του παραδοσιακού «συναισθηματικού ταξιδιώτη». Συνεπώς, θα πρέπει να μελετήσουμε τα κείμενα γνωρίζοντας την εθνικότητα, το φύλο, και την πολιτιστική ταυτότητα του συγγραφέα για να δούμε πώς κατανοεί το «διαφορετικό».

1.2 ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ

*A Lady an explorer? A traveller in skirts?
The notion's just a trifle too seraphic:
Let them stay and mind the babies, or hem our ragged shirts;
But they mustn't, can't, and shan't be geographic.*

"To the Royal Geographical Society." *Punch*. 10, June 1893.

Η έννοια της λέξης ταξίδι ήταν πάντοτε συνυφασμένη με την κατάκτηση κάποιου είδους ως εκ τούτου ανήκε στις ανδρικές δραστηριότητες. Η Barbara Korte³⁶ υποστηρίζει ότι κατά το παρελθόν θεωρείτο δεδομένο ότι τα οδοιπορικά «απευθύνονταν κυρίως στο ανδρικό αναγνωστικό κοινό», και «συνήθως είχαν γραφεί από άνδρες» ενώ η ανάλογη έρευνα για τις γυναίκες συγγραφείς είναι περιορισμένη. Πριν από το 1717 είναι πολύ λίγα τα στοιχεία για τα ταξίδια γυναικών στην Ανατολική Μεσόγειο επειδή κυρίως ήταν θρησκευτικά ταξίδια. Μέχρι τον 18^ο αι. όπως αναφέραμε και παραπάνω τα ταξίδια εκτός Ευρώπης αφορούσαν κυρίως τους άνδρες. Τα τελευταία δέκα χρόνια η έρευνα έρχεται να καλύψει το κενό που υπήρχε για το γυναικείο οδοιπορικό με ανθολογίες γυναικείων περιγραφών ενώ για πολύ καιρό οι εκδοτικοί οίκοι αγνοούσαν τα γυναικεία κείμενα. Σύμφωνα με τον Eric Leed³⁷ στις οριοθετημένες κοινωνίες η γυναίκα αποτελεί την προσωποποίηση και το περιεχόμενο του «τόπου», ενώ η σχέση της με τον έξω κόσμο και η ελευθερία της ρυθμίζονται από τη σχέση της με τον άνδρα. Είναι αλήθεια ότι μολονότι υποχρεωμένες ή περιορισμένες στο σπίτι, ταξίδευαν κάποιες φορές κυρίως με προορισμό τόπους Ιερού Προσκυνημάτων όπως η μοναχή Egeriae ή Etheria από τη Νότιο Γαλλία³⁸ μεταξύ των ετών 381 και 384 μ. Χ., η οποία μας άφησε λεπτομερή περιγραφή του οδοιπορικού της στους Αγίους Τόπους. Ποιές όμως είναι οι διαφορές

³⁴ Schiffer, *Oriental Panorama*, σελ. x.

³⁵ *Discourses of Difference*, 1991.

³⁶ Barbara Korte, *English Travel Writing History of English* (2000)

³⁷ Leed J., Eric, *The Mind of the Traveller: From Gilgamesh to Global Tourism*, 1991, σ. 118.

³⁸ Egeria's Travels to the Holy Land, εκδ. John Wilkinson, Jerusalem: Ariel, 1981, και Egerie, *Journal de voyage*, εκδ. Pierre Maraval, Paris: Ed. du Cerf, 1982.

με τα αντίστοιχα κείμενα που γράφτηκαν από άνδρες ή τί διαφορετικό είχε η ματιά τους; Η Lady Eastlake διαχωρίζει το προϊόν-κείμενο παρατήρησης ανάμεσα στα δύο φύλα θεωρώντας ότι «η διαφορά ανάμεσα σ' αυτούς είναι ευνοϊκή για τη γυναίκα επειδή ο άντρας αποτυπώνει στο οδοιπορικό το Τί και το Πού ενώ η γυναίκα ασχολείται με το Πώς και το Γιατί³⁹. Επομένως η γυναίκα ως περισσότερο περιεργη, παρατηρητική και καχύποπτη από τη φύση της θα μπορούσε να είναι καλύτερη συγγραφέας οδοιπορικών σε σύγκριση με τον άνδρα σύμφωνα με τη Jane Robinson⁴⁰ επειδή:

[...] εάν ο άνδρας γνωρίζει καλύτερα την αρχαία ιστορία και τις αρχαίες γλώσσες, η γυναίκα γνωρίζει περισσότερα για την ανθρώπινη φύση και τις μοντέρνες γλώσσες και ένα από τα χαρίσματα της όταν παρατηρεί «ξένες» σκηνές και «συμπεριφορές»- περισσότερο από την πιστότητα και τη ζωντάνια του τρόπου που παρατηρεί- είναι το αποτέλεσμα που προκύπτει από την παρατήρηση της αυθόρμητα χωρίς μέθοδο και σκοπό και το οποίο είναι αποτέλεσμα της μη συστηματικής εκπαίδευσης της.[...]

Τον 19^ο αι. ήταν συνηθισμένο φαινόμενο οι γυναίκες της μεσαίας και αστικής τάξης κυρίως να συνοδεύουν τους συζύγους τους στα ταξίδια τους στις Ευρωπαϊκές αποικίες στην Ασία και την Αφρική και να γράφουν επιστολές ή να κρατούν ημερολόγιο όπως η Lady Mary Montagu που συνόδευσε τον Πρέσβη σύζυγό της μετά τον διορισμό του στην Κωνσταντινούπολη το 1716. Τη χρονική αυτή περίοδο λίγες γυναίκες διέθεταν τα μέσα ή την επιθυμία να ταξιδέψουν ανεξάρτητες και τα ταξίδια αποτελούσαν σημαντικό μέρος της ανδρικής εκπαίδευσης. «Ταξίδι» για τη γυναίκα σήμαινε έκθεση σε ηθική διαφθορά, έκλυτο βίο, πιθανή γνωριμία και εξοικείωση με διαφορετικά είδη ελευθερίας, απομάκρυνση από την εστία της, στοιχεία σημαντικά για την ευπόληπτη Ευρωπαϊά. Οι ερευνητές δεν κατέληξαν σε κάποιο οριστικό συμπέρασμα αλλά διέκριναν κάποιες γενικές τάσεις: για παράδειγμα το «ανδρικό» ύφος στα οδοιπορικά αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα ελεγχόμενης και μάλλον ψυχρής περιγραφής όπως στο *The Journals of Captain Cook*⁴¹. Περιγραφή αντικειμενική, τεκμηριωμένη, απρόσωπη, χωρίς συναισθηματικές περιγραφές και με συγκρατημένους τόνους, αντίθετα από το «γυναικείο» ύφος στο οποίο συναντάμε περιγραφές εσωτερικού χώρου ή οικογενειακής εστίας, τη ζωή της γυναίκας μέσα στο σπίτι, σε φιλικό, οικείο, προσωπικό ύφος και με συναισθηματικές περιγραφές όπως στην περίπτωση των επιστολών της Lady Mary Wortley Montagu⁴² η οποία επισκέφτηκε και περιέγραψε –αντικειμενικά για τους περισσότερους ερευνητές- την αστική κοινωνία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας σε περιβάλλον στο οποίο οι άνδρες δεν θα είχαν ποτέ την ευκαιρία να εισέλθουν και το πιθανό αναγνωστικό κοινό της θα ήταν γυναίκες. Γενικά στα γυναικεία κείμενα παρατηρούμε μεγαλύτερη προθυμία από τους άνδρες να διασχίσουν τα σύνορα και να συναντήσουν το «διαφορετικό» παρά να το περιγράψουν και να το διαμορφώσουν. Στην εισαγωγή του βιβλίου τους *An anthology of women's travel writing*, οι Mills και Shirley Foster αναφέρουν ότι αυτό που προέχει στα οδοιπορικά των γυναικών είναι η γενική εικόνα του φύλου ως

³⁹ Lady Eastlake, *Quarterly Review*, σ.σ 151,1845.

⁴⁰ Robinson, Jane, *Unsuitable For Ladies: An Anthology of Women Travellers*, Oxford University Press, 1994, σ.σ. XIII-XIV.

⁴¹ *The Journals of Captain Cook*, James R. Cook, Philip Edwards, Penguin classics.

⁴² Montagu, Wortley, Lady Mary: *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*.

παράγοντας ο οποίος συνεχώς εμφανίζει τη διαφορά (μολονότι όχι πάντοτε με τον ίδιο τρόπο)⁴³ ενώ η Barbara Korte συμπληρώνει ότι:

[...]οι γυναίκες ταξίδευαν όχι μόνο ως εκπρόσωποι του φύλου τους αλλά επίσης ως μέλη της συγκεκριμένης κοινωνίας και πολιτισμού[...] επομένως δεν πρέπει να περιοριστούμε στη σχέση είδος-κείμενο-φύλο.[...]

Σύμφωνα με τους Foster και Shirley εκ πρώτης όψεως δεν υπάρχει ευδιάκριτη διαφορά ανάμεσα σε ένα ανδρικό και ένα γυναικείο κείμενο αλλά οι γυναίκες για να πιστοποιήσουν την αυθεντικότητα των αφηγήσεων τους υιοθέτησαν ανδρική διατύπωση⁴⁴. Οι πρώτες γυναίκες συγγραφείς οδοιπορικών χρειάστηκε για να αποκτήσουν αναγνωστικό κοινό πρώτα να παρέχουν συναρπαστικό, εντυπωσιακό κείμενο και μετά για να διατηρήσουν το κοινό τους να παραμείνουν γυναίκες, διατηρώντας την ευπρέπεια και τη θηλυκότητα τους χωρίς να παραβαίνουν τους κανόνες. Για το λόγο αυτό τα πρώτα γυναικεία κείμενα συνήθως άρχιζαν με απολογίες επιβεβαιώνοντας τους αναγνώστες ότι δεν θα ανταγωνιζόταν τους άνδρες συναδέλφους τους. Η προκατάληψη της κοινωνίας τις ανάγκασε να περιβάλλουν με ένα μανδύα ασάφειας τις περιγραφές τους και ασφαλώς δεν είχαν όλες το ταλέντο να διατηρούν αλληλογραφία ή να κρατούν ημερολόγιο. Όμως ο αναγνώστης προσεγγίζοντας το κείμενο προσεκτικά θα μπορούσε να διακρίνει τη διαφορά. Κατά τη Βικτωριανή περίοδο (μέσα 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αι.) οι γυναίκες που ταξίδευαν θεωρούνταν εκκεντρικές, τιμήθηκαν για τον αγώνα τους ενάντια στις κοινωνικές συμβατικότητες αλλά ουσιαστικά δεν αντιμετωπίστηκαν με σοβαρότητα. Η Sarah Mills υποστηρίζει ότι το «ύφος γραφής» τους ήταν περισσότερο διστακτικό από των ανδρών και δεν διακρίνεται από τη δυναμική παρέμβαση στους κανόνες των Βρετανικών προτύπων⁴⁵. Συνηθισμένο φαινόμενο αποτελούσε η μεταμφίεση τους ως άνδρες για να ταξιδεύουν χωρίς να τραβούν την προσοχή και για να αντιμετωπίζουν λιγότερα εμπόδια, ιδιαίτερα στη Μέση Ανατολή και την Ασία. Η Shirley Foster επισημαίνει ότι οι γυναίκες ως εξερευνητρίες, ιεραπόστολοι, ανθρωπολόγοι στα ταξίδια τους καταλήγουν να υιοθετούν:

[...]θέση διαφορούμενου φύλου, αντιγράφουν ανδρικά πλεονεκτήματα όπως η δύναμη, η πρωτοβουλία και η αποφασιστικότητα ενώ ταυτόχρονα εξακολουθούν να έχουν λιγότερο επιθετική συμπεριφορά που είναι αντιπροσωπευτικό χαρακτηριστικό του φύλου τους[...].⁴⁶

Η Mills⁴⁷ διευκρινίζει ότι δεν κατάφεραν να υιοθετήσουν το ανδρικό αφηγηματικό ύφος του δραστήριου άποικου ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσαν να αντισταθμίσουν την παθητική γυναίκα και υποστηρίζει ότι αρκετές φορές οι γυναίκες-περιηγήτριες της Βικτωριανής εποχής- όπως η Isabella Bird⁴⁸-βρισκόταν σε διαρκή σύγκρουση με αυτούς τους αντιφατικούς τομείς. Επίσης η ίδια ερευνήτρια αποφαίνεται ότι

⁴³ Foster, S. & Mills, S., 2002, σελ.1.

⁴⁴ Foster, Shirley, *Across New Worlds: Nineteenth century Women Travellers and Their Writings*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1990, σελ.18.

⁴⁵ Mills, Sara, *Discourses of Difference*, London: Routledge, 1991, σ.3.

⁴⁶ Foster, Shirley, *Across New Worlds. Nineteenth century Women Travellers and Their Writings*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1990, σ. 11.

⁴⁷ Mills, 1991, σελ. 78

⁴⁸ Isabella Lucy Bird, 1831 – 1904.

λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι τα γυναικεία οδοιπορικά δεν είναι γραμμένα την ίδια ιστορική περίοδο και οι ίδιες δεν διαθέτουν τα ίδια προσόντα:

*[...] πρέπει να τα μελετήσουμε και ως αποτέλεσμα πολύπλευρων περιορισμών [...] πρέπει να τα αναλύσουμε υπό το πνεύμα της εποχής που κυκλοφόρησαν[...]*⁴⁹.

Η έρευνα που αφορά τα γυναικεία οδοιπορικά περιορίστηκε μέχρι τώρα σύμφωνα με την Mills, σε μια προσπάθεια να εξετάσουμε με μεγαλύτερη προσοχή τον δημόσιο και ιδιωτικό βίο και να αναρωτηθούμε εάν στην πραγματικότητα οι γυναίκες ήταν αποκλειστικά περιορισμένες στον προσωπικό τους χώρο⁵⁰. Οι μελέτες των Levine και Geldman-Caspar (1997), Marschall (1997) και S.Peterson (2001), έδειξαν ότι όταν τα παιδιά γράφουν αυθόρμητα το κείμενο τους αντανάκλα σαφώς το φύλο στο οποίο ανήκουν και τα μεν κορίτσια έχουν την τάση να γράφουν αληθινές και προσωπικές εμπειρίες τα δε αγόρια περιγράφουν φανταστικά, μη ρεαλιστικά γεγονότα ενώ στα κείμενα τους περιλαμβάνονται εχθρικά αισθήματα και διαθέσεις⁵¹. Η σχετική με το φύλο τάση στον γραπτό λόγο συνεχίζεται και στην ενήλικη ζωή τους. Αυτός ο μαϊάνδρος-μονοπάτι για την εξίσωση των φύλων με αφορμή το ταξίδι συνεχίζει να προκαλεί διχογνωμίες⁵² ενώ στην πραγματικότητα ο κάθε συγγραφέας διατηρεί τα χαρακτηριστικά του φύλου του, του ταλέντου, του μορφωτικού επιπέδου και της καταγωγής του, παρόλα αυτά μέχρι τα τέλη του 20^{ου} αι. η γυναικεία αφήγηση θεωρήθηκε αντίθετη αν όχι κατώτερη από τη μακρόχρονη παράδοση της ανδρικής αφήγησης. Δεν είναι πάντοτε ακραίες και απόλυτες αυτές οι τάσεις αλλά τις περισσότερες φορές συναντάμε ανάμικτα στοιχεία και από τα δύο φύλα.

1.3 Η ΕΥΡΩΠΗ ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΕΙ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Τα οδοιπορικά μολονότι θεωρείται ότι αποτελούν πραγματική πηγή ιστορικής, κοινωνιολογικής, εθνολογικής μελέτης υπήρξαν θέμα διαφωνιών για μεγάλο χρονικό διάστημα. Θεωρήθηκαν υποκειμενικά και αυθαίρετα ενώ οι συγγραφείς τους κατηγορήθηκαν για «προκατειλημμένη» παρατήρηση και περιγραφή. Η αντικειμενική άποψη μπορεί να προκύψει μόνο από τη σύγκριση περιγραφής εντυπώσεων για το ίδιο θέμα και την ίδια χρονική περίοδο. Έτσι, ο τρόπος που είδαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία τον 18^ο και 19^ο αι. μας παρέχει στοιχεία της Δυτικής σκέψης για την Ανατολή γιατί οι πηγές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας περιορίζονται σε στρατιωτικές αποστολές, πολέμους, πολιτικές ή διπλωματικές σχέσεις ενώ οι επίσημοι ιστορικοί είναι διορισμένοι από τον Σουλτάνο. Από την άποψη αυτή τα οδοιπορικά του Δυτικού επισκέπτη μας παρέχουν σημαντικές πληροφορίες που αφορούν την ιστορική και κοινωνική τοπογραφία, τη γεωγραφική μελέτη του χώρου, τη ζωή στην επαρχία και τις πόλεις καθώς και πληροφορίες για τις συνθήκες ζωής, τη φιλοξενία και την ξενοφοβία που διακρίνει το λαό. Από άποψη

⁴⁹ Mills, 1991, σ.σ. 69-70.

⁵⁰ Mills, 1991, σελ. 28.

⁵¹ Janssen, A., & Murachver, T., *The relation between gender and topic in gender-preferential language use*, . 2004, σελ. 182.

⁵² Mills, Sara, *Discourses of Difference*, London: Routledge, 1991 και Pratt, Mary Louise, *Imperial Eyes*, London: Routledge, 1992.

εθνικότητας οι Βενετοί προπορεύονται στον κατάλογο ταξιδιωτών σε Οθωμανικά εδάφη και αυτό πηγάζει από τις διπλωματικές σχέσεις που διατήρησαν από πολύ νωρίς με την Υψηλή Πύλη και ακολουθούν Γερμανοί, Γάλλοι, Βρετανοί. Τον 19^ο αι. και ενώ η Βρετανική αυτοκρατορία βρίσκεται στο απόγειο της δόξας της, παρατηρείται δραματική και αιφνίδια αύξηση των πολιτών της που ταξιδεύουν και στην αφθονία οδοιπορικών που γράφονται αυτή την περίοδο συντελεί σε μεγάλο βαθμό η βιομηχανική επανάσταση, η ανακάλυψη του τραίνου και του ατμόπλοιου σε τόσο υψηλό βαθμό ώστε όπως αναφέρει ο Raymond John Howgego⁵³ το πρώτο μισό του 19^{ου} αι. γράφτηκαν τα περισσότερα οδοιπορικά συγκριτικά με τα προηγούμενα χρόνια. Από τον 17^ο αι. και μετά άρχισε η συστηματική και βαθμιαία ανακάλυψη των χωρών στα ανατολικά της Ευρώπης και η αντιπροσώπευση της μέσα από γκραβούρες, οδοιπορικά, πίνακες ζωγραφικής και σκίτσα ενώ τα οδοιπορικά ξεπρόβαλλαν ως δημοφιλές λογοτεχνικό είδος ήδη από τον 16^ο αι.. Ο Alexander Kinglake αρχίζει την αφήγηση του για την Οθωμανική αυτοκρατορία στο *Eothen* (1844) με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Over the Border*, αφήνοντας να εννοηθεί ότι όχι μόνο διέσχισε τα σύνορα αλλά άφησε πίσω του τον οικείο πολιτισμό της Ευρώπης. Οι εφευρέσεις του 19^{ου} αι. βοήθησαν να διπλασιαστεί η γνωριμία με τον μέχρι τότε γνωστό κόσμο και η άνοδος του τουρισμού στη διάρκεια του 19^{ου} αι. είναι άμεσα συνδεδεμένη με την *αστική μόδα του ρομαντικού πρωτογονισμού*.⁵⁴ Στα 1838 η *Royal Geographical Society* και η *Society for Promoting Christian Knowledge* χρηματοδότησαν από κοινού την αποστολή του γεωλόγου και γεωγράφου W.F. Ainsworth στους Χαλδαίους και από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. έγιναν πιο συχνές οι επιστημονικές αποστολές. Υπό την αιγίδα της *Royal Geographical Society* εξερευνητές της Βικτωριανής εποχής και συγγραφείς όπως ο *David Livingstone* και ο *Richard Burton* έγιναν εθνικοί ήρωες γιατί μετέφεραν τα αγαθά του βρετανικού πολιτισμού στην «ερημιά». Τα καινούργια μέσα συγκοινωνίας, το ατμόπλοιο και ο σιδηρόδρομος άνοιξαν νέους δρόμους στην ανθρώπινη ιστορία. Στο θάρρος όλων αυτών των περιηγητών που ταξίδευαν με κίνδυνο της ζωής τους πριν τον 19^ο αι. χωρίς τα σημερινά μέσα οφείλουμε την γνωριμία με τα πλέον απομακρυσμένα μέρη του κόσμου.

[...] Λίγοι εκτός από τους γενναίους και πλούσιους είχαν την δυνατότητα να ταξιδεύουν προς την Ανατολή. Η επίσημη χορηγία, αποτελούσε εξαίρεση και οι Πρέσβεις, Πρόξενοι, διπλωμάτες συχνά πλήρωναν τα προσωπικά τους έξοδα και την «τιμή» που τους έγινε για τη θέση διορισμού τους⁵⁵. [...]

Σύμφωνα με τον Schiffer⁵⁶ τα έξοδα ταξιδιού και διαμονής δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν με ακρίβεια επειδή οι Βρετανοί ευγενείς δεν αναφέρονται συχνά στο χρήμα. Είναι εντυπωσιακή η αντίθεση των συνθηκών μεταξύ του περιηγητή του 19^{ου} αι. και των προηγούμενων αιώνων. Στην προ-σιδηροδρόμου και την προ-ατμόπλοιου εποχή ήταν συνεχώς εκτεθειμένοι στον κίνδυνο, το φόβο, τη δυσφορία, τον κίνδυνο μόλυνσης από θανατηφόρες ασθένειες, ληστείες και πειρατές⁵⁷. Συνεπώς η αποζημίωση και οι πιθανότητες κέρδους θα έπρεπε να είναι ίσων αναλογιών με τις

⁵³ Howgego, Raymond, *Encyclopedia of Exploration, 1800-1850: A Comprehensive Reference Guide to the History and Literature of Exploration, Travel, and Colonization between the years 1800 and 1850*.

⁵⁴ Fussell, 1980, σελ. 38)

⁵⁵ Murphy, σελ.296.

⁵⁶ *Oriental Panorama*, σελ. 39.

⁵⁷ Στο ίδιο, σελ. 295.

δυσκολίες που αντιμετώπισαν.⁵⁸ Τα οδοιπορικά της Αναγεννησιακής περιόδου περιορίζονται σε περιγραφές στοιχειωδών γεγονότων όπως αναχώρηση, άφιξη, αξιοθέατα, επιστροφή και στα κείμενα πριν τον 17^ο αι. δεν έχουμε αναλυτικό στοχασμό ή ανάλυση συναισθημάτων του περιηγητή. Η πνευματική ενασχόληση του 18^ο αι. και ο εγωκεντρισμός τον 19^ο αι. έβαλαν βαθμιαία το «εγώ» του συγγραφέα στο επίκεντρο των φιλολογικών συζητήσεων. Το ταξίδι έγινε στόχος εσωτερικής αναζήτησης, αυτοβιογραφία σε κίνηση και μεταφορά της αίσθησης που προκαλεί ο τόπος στον συγγραφέα.⁵⁹

[...] *Je ne pretends pas dire ce que sont les choses; je raconte la sensation qu'elles me firent* [...]

Ο Schiffer⁶⁰ χαρακτηρίζει τον 18^ο αι. ως τη Χρυσή Εποχή του μυθιστορήματος και των οδοιπορικών θέλοντας να δείξει ότι δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός μεταξύ των κειμένων. Υποστηρίζει από κοινού με τον Stephan Kohl (1993) ότι τα οδοιπορικά του 19^{ου} αι. που αφορούν κυρίως την Ανατολή είναι μία μίξη ιστορικών στοιχείων, μύθου και αυθεντικής περιγραφής και αποτελούν μία υβριδική μορφή λογοτεχνικών⁶¹ κειμένων. Οι περιηγητές κατηγορήθηκαν για τη χαρακτηριστική ευρωπαϊκή τους υπεροψία και την άγνοια για τη μουσουλμανική πραγματικότητα. Αμφισβητήθηκαν τα κίνητρα τους και η Barbara Korte⁶² υποστηρίζει ότι τα κείμενα του 19^{ου} αι. δεν τα χαρακτηρίζει η αυτογνωσία ενώ αμφισβητεί την προώθηση αξιών όπως ο ηρωισμός και η εξερεύνηση. Ο Schiffer συμπεραίνει ότι παρατηρήθηκε μια αξιόλογη μεταστροφή στη νοοτροπία των ταξιδιωτών προς την Ανατολή πριν και μετά την ανακάλυψη του ατμόπλοιου:

[...] *στην αρχή της ανακάλυψης το ίδιο το ταξίδι είχε κάποια αξία επειδή σήμαινε συμμετοχή σε νέες εμπειρίες, είτε της τεχνολογίας, είτε τη μεταφορά προοδευτικών ιδεών από την Ευρώπη. Όταν έγινε ρουτίνα, ένιωθαν πλήξη επειδή το ίδιο το ταξίδι δεν τους προσέφερε πλέον πνευματική ικανοποίηση...* [...]⁶³

Χρειάζεται μεγάλη προσοχή στη μελέτη των κινήτρων που ώθησαν τους Ευρωπαίους ή άλλους ταξιδιώτες να επισκεφτούν την Ανατολή. Πρέπει να ερευνηθεί αν αυτή η δίψα για γνώση ήταν πραγματικά αποτέλεσμα προσωπικού πάθους ή την υπαγόρευσαν εξωτερικές ανάγκες και να αναλυθεί ποιές ήταν αυτές. Ο Beck Brandon υποστηρίζει ότι πρέπει να εξετάσουμε προσεκτικά την αχόρταγη περιέργεια που αποδίδεται στους Ευρωπαίους ταξιδιώτες και θεωρείται ότι είναι το

⁵⁸ Vryonis, S, *Travellers as a Source for the Societies of the Middle East: 900-1600*, in Charanis Studies, εκδ. A. E. Laiou- Thomadakis, New Brunswick, N.J., 1980, σ.σ. 284-311.

⁵⁹ Stendhal [Marie-Henri Beyle], *Voyages en Italie: Rome, Naples et Florence; L'Italie en 1818, Promenades litteraires, Promenades dans Rome*, ed. V. Del Litto, Paris: Gallimard, 1973, "La Pleiade", (XXXVIII).

⁶⁰ *Oriental panorama*, σελ.126.

⁶¹ Ο όρος λογοτεχνικός, φιλολογικός, λόγιος θεωρούμε ότι θα πρέπει να χρησιμοποιείται με μεγάλη προσοχή γιατί ο κάθε περιηγητής δεν ήταν συγγραφέας.

⁶² Korte, Barbara, *English Travel Writing from Pilgrimages to Postcolonial Explorations*, μετ. Catherine Matthias, Basingstoke: Macmillan, 2000, σ.σ. 84, 88.

⁶³ *Oriental Panorama*, σελ. 41.

πρωταρχικό κίνητρο για ταξίδι και εξερεύνηση,⁶⁴ ενώ ο Haynes⁶⁵ δυσπιστεί εάν η περιέργεια είναι ικανοποιητική ως αιτία για να ταξιδέψει κάποιος. Δεν γίνονται συχνές αναφορές στην ανία των εκπροσώπων της εύρωστης οικονομικά κοινωνικής τάξης-κυρίως Βρετανών-ως αιτία ταξιδιού, πόσο επέδρασε θετικά ή αρνητικά στην πλήξη τους, όπως διευκρινίζει ο Somerset Maugham:

[...]ταξιδεύω επειδή μου αρέσει να μετακινούμαι από τόπο σε τόπο, απολαμβάνω την αίσθηση της ελευθερίας που μου δίνει το ταξίδι, με ευχαριστεί γιατί με απαλλάσσει από δεσμεύσεις, ευθύνες και μου αρέσει το άγνωστο. Με κουράζει συχνά ο εαυτός μου και έχω την εντύπωση ότι ταξιδεύοντας μπορώ να προσθέσω στοιχεία στην προσωπικότητα μου και έτσι να αλλάξω λίγο τον εαυτό μου.[...] ⁶⁶

Αμφισβητήθηκε η συνεισφορά των γεωγραφικών ανακαλύψεων και του περίπλου της γης στη διαμόρφωση συμπεριφοράς των Ευρωπαίων οι οποίοι ήταν ήδη διαποτισμένοι πριν το ταξίδι από προκατάληψη, στενότητα αντιλήψεων και αυτό είναι το βασικό χαρακτηριστικό των κειμένων τους⁶⁷. Σύμφωνα με τον Murphey, είναι συχνά τα φαινόμενα της προκατάληψης και αναφέρεται στις παρατηρήσεις του Frederick Lord Baltimore⁶⁸ για τη στενοκεφαλιά και το τοπικιστικό πνεύμα των Τούρκων γύρω στο 1760, η οποία κατά τον ερευνητή δεν αποκαλύπτει τίποτε περισσότερο εκτός από το βάθος της προσωπικής του προκατάληψης:

[...]είναι παθιασμένοι με τη θρησκεία τους, και αντιμετωπίζουν όποιον διαφέρει από αυτούς ως σκυλιά, γουρούνια, και δαίμονες. Η άθλια άγνοια που τους διακρίνει είναι μεγαλύτερη από κάθε άλλου έθνους.[...]

Ο Filippo Sassetti⁶⁹ έμπορος του 16^{ου} αι. από τη Φλωρεντία που ταξίδευε στην Ασία επειδή ήταν αναγκασμένος να αγοράζει και να πουλάει εμπόρευμα στους πραγματικούς κατοίκους της χώρας, ήταν αναγκασμένος να συμμετέχει στην πραγματική ζωή της χώρας και συνοψίζει τις διαπροσωπικές επαφές του με απλά περιγραφικά ρήματα : *vedere e toccare e scrivere* (βλέπω, αγγίζω, γράφω). Τίθεται όμως πάντοτε το ερώτημα της γλώσσας και της αξιοπιστίας των διερμηνέων που χρησιμοποιούσε ο κάθε συγγραφέας, περιηγητής, έμπορος. Περιγράφο και γράφο σημαίνει συλλαμβάνω μια πραγματικότητα ξένη προς εμένα, τη μεταφέρω σε λέξεις και νοήματα, για να τη μεταβιβάσω στους αναγνώστες.⁷⁰ Ο τρόπος που οι Βρετανοί «συνέλαβαν» αυτή την ξένη προς αυτούς πραγματικότητα της Ανατολής τους κατέταξε στην κατηγορία των μπεριαλιστών από την πλευρά κάποιων κριτικών. Ο

⁶⁴ Beck, Brandon, H., *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1715*, New York: Peter Lang, 1987, σ. 103-6.

⁶⁵ Haynes, *Humanist as Traveler*, σελ. 80.

⁶⁶ Maugham, W., S, *The Gentleman in the Parlour: A Record of a Journey from Rangoon to Haiphong*, Heinemann London, 1930, σελ. 13.

⁶⁷ Murphey, Rhoads, *Bigots or Informed Observers? A Periodization of Pre-colonial English and European Writing on the Middle East*, *Journal of the American Oriental Society*, 1990.

⁶⁸ Baltimore, Frederick ,Lord, *A Tour to the East*, London, 1767, σ.σ. 79-80.

⁶⁹ Sassetti, Filippo, *Lettere da vari paesi* , 1578-1588, εκδ., V. Bramanti. Milano: Longanesi, 1970.

⁷⁰ Gannier, Odile, *La Litterature de voyage*, Paris: Ellipses, 2001, σ.σ. 69-77.

John MacKenzie⁷¹ απαντώντας στους Said⁷², Kabbani, Pratt και Melman ισχυρίζεται ότι ο κριτικός που κατηγορεί τους Βρετανούς⁷³ παρατηρητές στην Ανατολή ως ιμπεριαλιστές με ηγεμονική πολιτική τον διακρίνει η ιστορική άγνοια⁷⁴, διότι το ταξίδι προς την Ανατολή ήταν στην καλύτερη περίπτωση επικίνδυνο, στη χειρότερη μοιραίο, και δεν μπορούμε να θεωρήσουμε μια τέτοια δραστηριότητα (οικονομικά ή πνευματικά) ότι έγινε μόνο για λόγους αναψυχής ή εκτέλεσης εντολών, ενώ σύμφωνα με το Murphy όσα περιγράφει ο Charles L. Batten στο *Pleasurable Instruction: Form and Convention in 18th- Century Travel Literature*, για την ομάδα κυρίως αριστοκρατών που ταξίδευε τον 18^ο αι. προς την Ανατολή αναζητώντας την καλλιτεχνική και ποιητική τους έμπνευση, πρέπει να θεωρηθεί εξαίρεση και όχι γενικός κανόνας. Ένα άλλο σημείο διαφωνιών μεταξύ ερευνητών είναι τα ασαφή όρια που υπάρχουν στα κείμενα μεταξύ μύθου και πραγματικότητας:

"No city or landscape is truly rich unless it has been given the quality of myth by writers, painters, or by association with great events"

V.S. Naipaul, *The Enigma of Arrival*, 1988.

Με τον χαρακτηρισμό «ψεύτες»⁷⁵ θεωρούμε ότι ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο διαφωνιών μεταξύ κριτικών και ερευνητών για να γίνει ένας σαφής πλέον διαχωρισμός –αν είναι εφικτό– ανάμεσα στην αναλήθεια ή την απόκρυψη της αλήθειας, –εσκεμμένης και μη– και την απλή αντιγραφή πληροφοριών από προηγούμενους συγγραφείς. Σημαντικό ρόλο στην επίσπευση χρόνου έκδοσης του οδοιπορικού παίζει η πίεση από την πλευρά του εκδότη προς τον συγγραφέα για άμεση έκδοση του βιβλίου γεγονός που προϋποθέτει απλή αντιγραφή στοιχείων από προηγούμενους συγγραφείς χωρίς επαλήθευση. Ο Adams⁷⁶ θεωρεί ότι πολύ συχνά τα οδοιπορικά του 18^{ου} αι. στερούνται αυθεντικότητας, είναι κακές απομιμήσεις και περιέχουν αναλήθειες.

[...]Το ταξιδιωτικό ψέμα ορίζεται ως η αφήγηση ενός ταξιδιώτη ή ψευδο-ταξιδιώτη με απώτερο στόχο την εξαπάτηση⁷⁷[...]όσοι είπαν αναλήθειες για τα ταξίδια τους, τα ταξίδια άλλων, συνήθως δεν απέφευγαν την πραγματικότητα. Στην πραγματικότητα γνώριζαν πολύ καλά το ρητό: πρόσεχε να αναμιγνύεις και λίγη αλήθεια με τα ψέματα[...]⁷⁸

Δεν μπορούμε πάντοτε να είμαστε σίγουροι αν το ψέμα⁷⁹ είναι αποτέλεσμα άγνοιας ή σκοπιμότητας επειδή στην περίοδο που μελετάμε (18^{ος} και 19^{ος} αι.) οι ταξιδιώτες ανήκαν σε διάφορες κατηγορίες: ιεραπόστολοι, όσοι έκαναν τον περίπλου της γης, επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων καθώς και λιγότερο ριψοκίνδυνα πρόσωπα όπως ο Montesquieu, η Lady Mary Montagu και η Madame de Stael η οποία χαρακτήρισε την περιήγηση ως τη θλιβρότερη των ηδονών⁸⁰. Σύμφωνα με τον Adams η

⁷¹ *Orientalism, history, theory and the arts*, 1995.

⁷² *Orientalism*, 1978.

⁷³ Οι συνεχιστές του έργου του Said, Mary Louise Pratt, Peter Hulme, Homi Bhabha, Rana Kabbani και Gayatri Spivak θεωρούν ότι το οδοιπορικό είναι στην ουσία εργαλείο της αποικιστικής πολιτικής και χρησίμευσε ως μέσο ενδυνάμωσης της αποικιστικής ηγεμονίας.

⁷⁴ Schiffer, Reinhold, *Oriental panorama: British travellers in the 19th century Turkey*, preface.

⁷⁵ Adams, *Travelers and Travel Liars: 1660-1800*.

⁷⁶ Adams, *Travelers and travel Liars*, University of California press, Berkley and Los Angeles, 1962.

⁷⁷ Στο ίδιο, σελ.1.

⁷⁸ Στο ίδιο, σελ.2.

⁷⁹ Στην κατηγορία αυτή δεν ανήκουν οι συγγραφείς που έγραψαν για φανταστικά ταξίδια.

⁸⁰ Amicis, *Costantinople*, Milano, Fratelli Treves, 1877, σελ.17.

ματαιοδοξία και η πλεονεξία είναι δύο στοιχεία που χαρακτηρίζουν ή εξηγούν το ψέμα ή την αναλήθεια. Επέρχεται συμφωνία μεταξύ εκδότη και συγγραφέα γιατί η αλήθεια είναι ανιαρή. Έτσι οι μεν περιηγητές είχαν οικονομικά οφέλη, το αναγνωστικό κοινό παρέμενε ικανοποιημένο και οι συγγραφείς ικανοποιούσαν την ματαιοδοξία και την προκατάληψη τους⁸¹. Μία άλλη αιτία για τις θεωρούμενες αναλήθειες ήταν η πολιτική, θρησκευτική, προσωπική, εθνική ή φιλοσοφική προκατάληψη τους των συγγραφέων. Όσον αφορά τη θρησκευτική πλευρά έχουμε κατά το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αι. την εμφάνιση ένας σεβαστού αριθμού των λεγόμενων «βιβλικών ταξιδιωτών» των οποίων η θρησκευτική ρήση, η θεολογική ερμηνεία και η περιγραφή αρχαιοτήτων συμβαδίζουν. Οι επτά πόλεις της Αποκαλύψεως, Έφεσος, Σμύρνη, Πέργαμος, Θυάτειρα, Σάρδεις, Φιλαδέλφεια, και Λαοδίκεια έγιναν ένα είδος τελετουργικού για τους ταξιδιώτες των αρχών του 19^{ου} αι.⁸² αγγίζοντας κάποιες φορές την υπερβολή στις περιγραφές τους. Άλλες φορές οι περιηγητές προσποιούνταν ότι επισκέφθηκαν μέρη που δεν είδαν ποτέ ή αντέγραφαν κείμενα από άλλους συγγραφείς που επίσης ψεύδονταν. Ο Hodgen⁸³ διαφωνεί με την σκόπιμη εξαπάτηση των αναγνωστών από την πλευρά των περιηγητών:

[...] ήταν μέλη του Ευρωπαϊκού κοινωνικού συνόλου...[...]όταν βρέθηκαν στο εξωτερικό, τα μάτια τους δεν είδαν τίποτα περισσότερο από το μυαλό τους που είχε διαμορφωθεί στην πατρίδα και ήταν προετοιμασμένο να δεχτεί[...]

Αυτή η μετακίνηση ανάμεσα στην πραγματική ιστορία και το υπέροχο παραμύθι, οι πολλές ασάφειες δεν επιτρέπουν στους κριτικούς να καθορίσουν τις παραμέτρους των οδοιπορικών και όλες οι απόπειρες να αποκρυσταλλώσουν το αφηγηματικό αυτό είδος και να το κατατάξουν είναι καταδικασμένες να αποτύχουν επειδή οι μορφές και τα περιεχόμενα εκτός από την ποικιλία που διαθέτουν, περιέχουν και πολλές αντιφάσεις⁸⁴ όσον αφορά την αντικειμενική περιγραφή. Στην πραγματικότητα πρόκειται για προσωπική ερμηνεία πολιτικών, θρησκευτικών και κοινωνικών γεγονότων και ως τέτοια περιέχει υποκειμενικότητα και προσωπική επιλογή. Όσο περισσότερο υποκειμενικός είναι ο συγγραφέας τόσο περισσότερο επιδεικτικός ανάγνωσης και κατά μία έννοια περισσότερο πολύτιμο το έργο του⁸⁵.

Επομένως, ο συγγραφέας οδοιπορικών που δεν είναι ούτε ιστορικός ούτε μυθιστοριογράφος, είναι ένας περιοδεύων, εγγράμματος δημοσιογράφος που προσπαθεί να συνδυάσει αρκετούς επιστημονικούς τομείς μεταξύ των οποίων ανθρωπολογία, κοινωνιολογία, ψυχολογία και βεβαίως ιστορία και γεωγραφία⁸⁶. Ο Adams⁸⁷ παροτρύνει τους ερευνητές όσον αφορά την αβεβαιότητα που υπάρχει στα κείμενα και δημιουργήθηκε με σκοπό την εξαπάτηση των αναγνωστών: *to be skeptical about all voyage literature*, ενώ ο Francesco Vettori⁸⁸ θεωρεί ότι η

⁸¹ *Travelers and travel liars*, σελ.11.

⁸² Schiffer, *Oriental panorama*, σελ. 84.

⁸³ Hodgen, Margaret, T., *Early Anthropology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1964, σελ. 184.

⁸⁴ Le Huenen, Roland, *Le Recit de Voyage: L'Entree en litterature*, *Etudes Litteraires* 20.1, Spring-Summer 1987, σελ.14.

⁸⁵ Adams, *Travel Literature and the Evolution of the Novel*, 1983.

⁸⁶ Adams, 1983, σελ. 281.

⁸⁷ Adams, *Travelers and Travel Liars: 1660-1800*, σελ. 237.

⁸⁸ Vettori, Francesco, *Viaggio in Alamagna [1507] in Scritti storici e politici*, ed. E Niccolini Bari: Laterza, 1972, σελ.33.

διασκέδαση είναι απαραίτητη στον περιηγητή συγγραφέα γιατί έτσι αποφεύγει τον μονότονο κατάλογο των καθημερινών του δραστηριοτήτων:

[...] είμαι σίγουρος ότι θα με κατακρίνουν επειδή στα κείμενα μου γράφω συχνά (τα ρήματα)πήγα, ήρθα, έφτασα, αναχώρησα, μετακινήθηκα, γευμάτισα, δείπνισα, άκουσα, απάντησα και παρόμοια πράγματα τα οποία όταν επαναλαμβάνονται συχνά ενοχλούν τον αναγνώστη.[...]

Ένα συχνό φαινόμενο που απαντάται είναι η διάνθιση κειμένων και σύμφωνα με τον Francesco Belli⁸⁹ αποτελούν κύριο χαρακτηριστικό του γυναικείου ύφους αφήγησης και θα πρέπει να περιορίζεται σε μικρά τυχαία γεγονότα:

[...] Δεν αρνούμαι ότι δεν είναι επιτρεπτό να εμπλουτίζεις λίγο τα πράγματα με τη βοήθεια ιδεών και κομψό ύφος: είναι στολίδια γυναικεία το γνωρίζω, αλλά είναι ευχάριστα. Από την άλλη είμαι σε ένα συνεχές ταξίδι χωρίς καμία διακοπή[...] αν καμιά φορά προσθέτω κάτι που φαίνεται διαφορετικό ή ξένο το κάνω μόνο και μόνο για να γονιμοποιήσω ένα στείρο κείμενο. [...]

Το κύριο έργο του συγγραφέα είναι να πείσει τους αναγνώστες του, έτσι αναγκάζεται να διανθίσει την αφήγηση του χρησιμοποιώντας ψεύτικα στοιχεία ή λέγοντας «λευκά ψέματα». Οι αιτίες για τα «λευκά ψέματα» ήταν εκτός από τον αναγνώστη, η ματαιοδοξία και σε μεγαλύτερο βαθμό η πλεονεξία του συγγραφέα, ο οποίος ήλπιζε να εκδώσει το βιβλίο του με σκοπό το κέρδος και ο ίδιος ερευνητής στην εκτεταμένη έρευνα που διεξήγαγε⁹⁰ στη βιβλιογραφία οδοιπορικών του 18^{ου} αι. παρατήρησε ότι εξαπατήθηκε μεγάλη μερίδα αναγνωστών από ταξιδιωτικά βιβλία που ήταν εν μέρει ή εξ' ολοκλήρου λανθασμένα. Τα ψέματα αυτά δεν περιορίζονται σε αφηγητές ενός μόνο έθνους. Την χρονική αυτή περίοδο η Αγγλία και η Γαλλία ανταγωνίζονται η μία την άλλη σε τομείς τέχνης, επιστήμης, αποικιών, στις εκδόσεις οδοιπορικών και συνεπώς στα «ταξιδιωτικά ψέματα». Μία τρίτη αιτία ήταν η πολιτική, θρησκευτική, προσωπική, εθνική, ή φιλοσοφική προκατάληψη.⁹¹

[...] Η μεγάλη γοητεία του ψέματος έγκειται στο ότι είναι κάτι προσωπικό. Ανήκει σε σένα, είναι προϊόν της εργασίας σου.... όταν ψεύδεσαι, παρεμβαίνεις στη σειρά των γεγονότων, τα αλλάζεις, τα τακτοποιείς όπως εσύ επιθυμείς... είσαι ποιητής, είσαι θεός... ο ένας είναι ο Κυρίαρχος του ψέματος, ο άλλος ο σκλάβος της αλήθειας⁹². [...]

Θεωρείται ότι επιτρέπεται ένα μέρος διανθίσεων που προσδίδουν ζωντάνια ή χρώμα. Ο ιστορικός και περιηγητής Francois Charlevoix, θεωρεί ότι ο περιηγητής έχει το δικαίωμα να γράψει δύο είδη ιστορίας: το πρώτο πρέπει να είναι έργο σοβαρό με πραγματική πληροφόρηση όταν αφορά αρχαία έθνη και πολιτισμούς ενώ το δεύτερο που αφορά άγνωστες χώρες να είναι περισσότερο διασκεδαστικό.⁹³

Ο Henry Fielding, πιστεύει ότι λίγος καλλωπισμός θα πρέπει να επιτρέπεται σε κάθε ιστορικό αφού είναι επαρκές ότι κάθε γεγονός βασίζεται στην αλήθεια.⁹⁴ Έτσι,

⁸⁹ Francesco Belli, *Osservazioni nel viaggio*, Venice: Pinelli, 1632, σ.σ.1-2.

⁹⁰ Adams, 1962.

⁹¹ Adams, *Travellers*, σελ. 10.

⁹² Rey, Etienne, *Eloge du Mensonge*, Paris, 1925, σελ.11.

⁹³ *Histoire et description generale de la Nouvelle France of 1774.*, αναφ. Adams, σελ.9.

⁹⁴ Fielding, Henry, *Journal of a voyage to Lisbon*, αναφ. Adams, 1962, σελ.9.

καταλήγει ο Adams είμαστε πάντοτε έτοιμοι να δείξουμε ανεκτικότητα και να συγχωρήσουμε τα ψέματα του συγγραφέα, εφόσον μας διασκεδάζει και οι προθέσεις του δεν θίγουν προσωπικά το βιβλίο, την περηφάνια και τις προκαταλήψεις μας⁹⁵. Δανειζόμαστε τη ρήση του Jean Cocteau για να αναφερθούμε στη σχέση αναγνωστικού κοινού και αγωνίας από την πλευρά του συγγραφέα να ικανοποιήσει τους αναγνώστες του και συγχρόνως να απολογηθεί για τα διανθισμένα κείμενα του:

«η αλήθεια είναι πολύ γυμνή γι αυτό δεν κεντρίζει το ενδιαφέρον των ανθρώπων».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2.1 Η ΑΣΤΙΚΗ ΜΟΔΑ ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΤΙΚΟΥ ΠΡΩΤΟΓΟΝΙΣΜΟΥ ΤΟΝ 19^ο αι.

Η αύξηση του τουρισμού τον 19^ο αι. είχε ως συνέπεια την αύξηση των οδοιπορικών. Η άνοδος αυτή είναι άμεσα συνδεδεμένη με την «αστική μόδα του ρομαντικού πρωτογονισμού».⁹⁶ Όπως αναφέρει η Mary Louise Pratt στα τέλη του 18^{ου} αι. παρατηρήθηκε μια αλλαγή στα κείμενα των οδοιπορικών και αυτή ήταν «κατεύθυνση προς την ηδονή»⁹⁷. Οι αναγνώστες διψούσαν για γνώση που αφορούσε οτιδήποτε «εξωτικό» ή «διαφορετικό». Ήθη, έθιμα, δοξασίες και συμπεριφορά των άλλων λαών ασκούσαν μεγάλη γοητεία στον αναγνώστη του 19ου αι., ενώ για πολλούς από αυτούς η ανάγνωση αποτελούσε και το μοναδικό μέσο για να βιώσουν τη γοητεία του εξωτισμού. Οι συγγραφείς αποτελούσαν ένα είδος πληρεξούσιου του αναγνώστη και συγχρόνως ήταν πρωταγωνιστές στο έργο της «προσωπικής» τους ανακάλυψης. Το σημείο που θεωρούμε ότι χρειάζεται περεταίρω διερεύνηση είναι το αναγνωστικό κοινό. Σε ποιο φύλο και κοινωνικό, μορφωτικό επίπεδο ανήκαν, με ποιο τρόπο επεξεργάζονταν τις πληροφορίες ιστορικού, κοινωνικού, θρησκευτικού, αρχαιολογικού περιεχομένου και ρομαντικών μυθιστορημάτων. Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι πολλές φορές δεν υπάρχει πλήρης αντιστοιχία ανάμεσα στην αντιπροσωπευτική εικόνα του τόπου και την «πραγματική» εικόνα, ενώ οι γυναίκες είναι η επιτομή του εξωτισμού και η κραυγαλέα αντίθεση της ιδανικής γυναίκας της Βικτωριανής εποχής. Οι αρνητικές περιγραφές προηγούμενων συγγραφέων γίνονται περιγραφικές υπερβολές των ρομαντικών ώστε ο Fraser το 1833 χαρακτήρισε ως γραφικές και ρομαντικές τις σπηλιές που ζούσαν οι άνθρωποι κοντά στο Ερζερούμ.⁹⁸ Δύο συναφείς έννοιες για τη μελέτη του εξωτικού στα οδοιπορικά είναι : το «διαφορετικό» και η «προσωπική ματιά». Και οι δύο είναι απαραίτητες για να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο εξηγείται η έννοια της διαφορετικότητας. Το «διαφορετικό» είναι η αντίθεση του «εγώ» μας και για τον λόγο αυτό παίζει καθοριστικό ρόλο στην κατανόηση του «εγώ». Η «ματιά» από την άλλη πλευρά είναι

⁹⁵ Adams, 1962, σελ.13.

⁹⁶ Fussell, Paul, *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars*, Oxford University Press, 1980, σελ.38.

⁹⁷ Pratt, *Imperial eyes*, σελ. 88

⁹⁸ *Oriental panorama*, σελ.54.

η άγουσα μέσω της οποίας ένα συγκεκριμένο άτομο, επηρεασμένο από το φύλο, τη χώρα προέλευσης, την κοινωνική κατάσταση, το επάγγελμα που ασκεί, βλέπει και κατανοεί τον κόσμο. Έτσι μπορούσε να αναφερθούμε στη γυναικεία ματιά, ανδρική ματιά, αποικιακή, δυτική ματιά, πολιτική, θρησκευτική και πλήθος άλλων χαρακτηρισμών. Η καλλιτεχνική παράδοση του 19^{ου} αι. απαιτεί σύμφωνα με τον Denis Porter υποχρεωτικά ένα *Ταξίδι στην Ανατολή*. Παρατήρησε ότι εκτός από το *Voyage* του Lamartine οι Γάλλοι δεν ταξίδευαν συνειδητά στο όνομα του γαλλικού σοσιαλισμού αλλά παρά τους καλλιτεχνικούς στόχους που είχαν υποστήριζαν τα γαλλικά πολιτικά δικαιώματα και καθήκοντα.⁹⁹

[...]French artists, writers, and scholars were not loath to follow the flag, especially in exploring North African and Middle Eastern countries and their cultures, for purposes that were frequently in conformity with the discourse of French public life but often were not. In fact, as far as writers were concerned, from Chateaubriand—whose *Itinéraire de Paris à Jerusalem* of 1811 became something of a model—to Lamartine, Théophile Gautier, Gérard de Nerval, Pierre Loti, and Maurice Barrès, the voyage en Orient came to assume the character of an obligatory journey, a challenge to one's imagination and a test of one's powers as a writer—although, as notable with Lamartine, that did not necessarily prevent writers from asserting French geopolitical rights and civilizing duties[...]

Στη Γαλλία η μόδα των οδοιπορικών συμπίπτει με την περίοδο της αποικιοκρατίας στην ακμή της και ταυτόχρονα με τον εξωτισμό. (Chateaubriand, Lamartine, Théophile Gautier, Gérard de Nerval, and Pierre Loti).

[...]between us and them, here and there, or home and abroad. [...]

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η αντιπαράθεση για την αντικειμενική αλήθεια των οδοιπορικών και κάθε απόπειρα απολογιστικής έκθεσης είναι μάλλον καταδικασμένη γιατί μπορούμε να υπολογίσουμε μόνο κατά προσέγγιση επειδή δεν θα μας οδηγήσει πουθενά το αναπόφευκτο στοιχείο της υποκειμενικότητας. Ωστόσο θεωρούνται τεκμηριωμένες πηγές και αποτελούν εθνικο-ιστορικές πηγές που δεν μπορούμε να απορρίψουμε. Δεν μπορούμε να κρίνουμε τα οδοιπορικά του 18^{ου} αι. από την ίδια οπτική γωνία που κρίνουμε εκείνα του 19^{ου} αι. ή τα σημερινά. Δεν είμαστε το ίδιο αναγνωστικό κοινό, το εξωτικό δεν φαντάζει πλέον τόσο μακρινό και απλησίαστο ούτε διεγείρει αρρωστημένα τη φαντασία μας. Ο κάθε περιηγητής είναι μοναδικός και αναπτύσσει το προσωπικό του ύφος το οποίο είναι ανάλογο με την ιστορική περίοδο που διανύει, τον τόπο που περιγράφει, το κοινό στο οποίο απευθύνεται, την καταγωγή, το μορφωτικό επίπεδο και τα κίνητρα του. Όσο περισσότερα γνωρίζουμε για το πρόσωπο που γράφει για την πραγματικότητα που περιγράφει, και τις άλλες πηγές που πραγματεύονται το ίδιο θέμα, τόσο καλύτερα θα μπορέσουμε να κρίνουμε κείμενο και συγγραφέα. Φαίνεται ιδιαίτερα χρήσιμος και αποδίδει την πραγματική

⁹⁹ Porter, Denis, *Haunted Voyages: Desire and Transgression in European Travel Writing*, Princeton: Princeton University Press, 1991, σελ.165.

εικόνα ο διαχωρισμός που κάνει ο Fussell¹⁰⁰ ανάμεσα στον εξερευνητή, τον ταξιδιώτη-περιηγητή και τον τουρίστα:

« και οι τρεις ταξιδεύουν, ο εξερευνητής ψάχνει το ανεξερεύνητο, ο περιηγητής ό,τι έχει ανακαλύψει το ανθρώπινο μυαλό και ο τουρίστας ό,τι ανακάλυψαν οι τουριστικές επιχειρήσεις και ετοίμασε γι αυτόν η μαζική διαφήμιση».

Αποτελεί ένα είδος με χίλιες μορφές και όψεις¹⁰¹, ένα σύνολο συνεργαζόμενων στοιχείων που επιδέχεται όλες τις ανάλογες μορφές, προτάσεις και υπαινιγμούς. Ο αναγνώστης –ένα θέμα που θα πρέπει να αναλυθεί περισσότερο στο μέλλον-δεν μπορεί εύκολα να ξεχωρίσει τη μυθοπλασία από την περιγραφή του ταξιδιού επειδή τα κείμενα δεν εμπίπτουν σε σαφείς κατηγορίες και ο ίδιος από την πλευρά του ανήκει σε διαφορετικές κατηγορίες. Το συνονθύλευμα που προκύπτει περιέχει μίξη μύθου και πραγματικότητας και κανένας δεν μπορεί να αποκλείσει την ανάμιξη του φανταστικού στο προσωπικό ταξίδι γιατί η παρατήρηση συμβαδίζει με την προσωπική ερμηνεία του συγγραφέα.

Θεωρούμε ότι η συμβουλή του Άγγλου ιστορικού του 18^{ου} αι. John Adams προς τους νέους να διαβάζουν οδοιπορικά περικλείει ένα θετικό μήνυμα πέρα από τις διαφωνίες των ερευνητών:

[...](στην αρχή) εκπλήσσεται κανείς από τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα έθιμα της χώρας του και των άλλων εθνών. Αφού τον διαποτίσει η διαφορά τότε ψάχνει την αιτία και εκεί ακριβώς βρίσκεται η αφετηρία του πολιτικού, εμπορικού και ηθικού συνδυασμού[...]¹⁰²

Για το λόγο αυτό θεωρούμε ότι δεν πρέπει να απορρίψουμε τα κείμενα αυτά ως υποκειμενικά ή αποτελέσματα προσωπικής προκατάληψης του συγγραφέα επειδή ακριβώς η υποκειμενικότητα αυτή και τα ακαθόριστα όρια που υπάρχουν μεταξύ τους ενώ δείχνουν ρευστότητα, μας δίνουν τη δυνατότητα να αναλύσουμε, να συγκρίνουμε και τελικά να καταλήξουμε σε αυτό που λέει ο Umberto Eco:¹⁰³

[...]ormai tutto quello che accadeva a Lilia dipendeva dalla sua volontà di narratore[...]
(ό,τι συνέβαινε πλέον στη Lilia-ηρωίδα του βιβλίου-εξαρτιόταν από την επιθυμία του αφηγητή).

2.2 ΕΘΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΛΕΒΑΝΤΙΝΩΝ

[...]Δεν υπάρχει σύγχρονος προβληματισμός που να αφορά τα εθνικά κριτήρια- για να μπορούμε να τον αντιμετωπίσουμε επαρκώς από την άποψη κοινών ορισμών και θεωριών- και τα κριτήρια αυτά να μην είναι τόσο ανεπαρκή και πολύ συχνά υπερβολικά λόγω συναισθηματικής φόρτισης και παράλογης συμπεριφοράς.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Fussell, Paul, *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars*, Oxford University Press, 1980, σελ.39.

¹⁰¹ Adams, σελ. 281.

¹⁰² *Travellers and Travel liars*, σελ.13.

¹⁰³ *L'isola del giorno prima*, Milan: Bompiani, 1994, σελ. 10.

¹⁰⁴ Altan, Carlo, Tullio, *Ethnos e civiltà*, Feltrinelli, 1995, σ.7.

Το φαινόμενο που θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε είναι η κοινωνική ομάδα των Λεβαντίνων οι οποίοι μολονότι κατείχαν μία σπουδαία θέση στην κοινωνία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σχεδόν απουσιάζουν από την Ιστορική Επιστήμη και όχι μόνο, η συγκεκριμένη κοινότητα δεν έχει μελετηθεί αρκετά ούτε από την πλευρά της Κοινωνιολογίας, Ψυχολογίας και της Ανθρωπολογίας. Οι περισσότεροι περιηγητές, συγγραφείς και αναλυτές αναφέρονται σε αυτούς με αρνητικές κριτικές και περιγραφές ενώ στα κείμενα κάποιων διαφαίνεται ένας έντονος ρατσισμός αφού γίνεται πολύ συχνά αναφορά στον περίφημο *μιγαδισμό* των Λεβαντίνων πράγμα που γεννάει ερωτηματικά σχετικά με το αν μόνο η καθαρή ράτσα είναι ικανή παρουσιάσει πρόοδο. Το 1994 η Marie-Carmen Smyrnelis σε ένα δοκίμιο της για την Ιταλική παροικία της Σμύρνης παρατήρησε ότι υπάρχει ένα εντυπωσιακό βιβλιογραφικό κενό για όποιον θέλει να μελετήσει τις Ευρωπαϊκές αποικίες της Ανατολικής Μεσογείου. Δέκα χρόνια αργότερα η Patrizia Audenino¹⁰⁵ παραδέχτηκε ότι παρά το έντονο ενδιαφέρον την τελευταία εικοσαετία γενικά για την μελέτη του θέματος *μετανάστευση*, έχει αγνοηθεί η μελέτη της μετανάστευσης προς την Ανατολή¹⁰⁶. Σύμφωνα με τον Anthony Smith (Smith 1984, 1991, 1992), υπάρχουν πολύμορφες ιστορικές εκδοχές που αφορούν την εθνική ταυτότητα ανά τους αιώνες και καμία δεν μπορεί να απουσιάζει από τη μελέτη ενός θεμελιώδους συμβολικού πυρήνα ο οποίος δίνει στην εθνική ταυτότητα νόημα και αξία. Είναι πολύ εύκολο όμως να υποκύψει κάποιος στην πνευματική φιλολογία όταν γίνεται λόγος για έθνη και εθνικές ομάδες μιλώντας με εγκωμιαστικό τόνο όταν πρόκειται για την πολιτιστική κληρονομιά μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας¹⁰⁷. Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, οι Ευρωπαίοι περιηγητές που ταξίδευαν στην Ανατολή αναφέρουν την ύπαρξη ενός νέου δημογραφικού στοιχείου: των Λεβαντίνων. Οι πληροφορίες που μεταφέρουν στους αναγνώστες τους, κυρίως Ευρωπαίους, για τους Λεβαντίνους ποικίλλουν από συγγραφέα σε συγγραφέα, απόδειξη της δυσκολίας τους να περιγράψουν το στοιχείο αυτό του αστικού πληθυσμού. Η βασική αιτία δυσκολίας έγκειται στους διάφορους χαρακτηρισμούς κατά την περιγραφή: Φράγκοι, Λατίνοι, Περότες, Καθολικοί, Λεβαντίνοι, ορολογία που είναι ασαφής και ανακριβής αλλά αφορά την περιγραφή της ίδιας ομάδας ατόμων. Ήταν απόγονοι μεταναστών, Ρωμαιοκαθολικού δόγματος, προέρχονταν από διάφορες περιοχές της Ιταλίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Αγγλίας, Ολλανδίας, ήταν γνωστοί με τη γενική ονομασία Φράγκοι (Frenk στην τουρκική γλώσσα) και το μεγαλύτερο ποσοστό τους αποτελείτο κυρίως από Βενετούς και Γενουάτες. Στην Κωνσταντινούπολη έφτασαν στο απόγειο της ακμής τους τον 19^ο αι. την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων (Tanzimat) η δε κατάργηση του καθεστώτος των προνομίων που απολάμβαναν και ίσχυσε για πολλά χρόνια, μετά την εγκαθίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1914 σήμανε και το τέλος ύπαρξης αυτής της θρησκευτικής κοινότητας, ολοκληρώνοντας έτσι τον κύκλο που άρχισαν κατά τον Μεσαίωνα, στη διάρκεια του 20^{ου} αι.¹⁰⁸

Γιατί δεν έχει ερευνηθεί η συγκεκριμένη ομάδα επαρκώς;

Μία από τις βασικές δυσκολίες που δυσχεραίνει το έργο του ερευνητή είναι το γεγονός ότι αντίθετα από τις υπόλοιπες μη- μουσουλμανικές θρησκευτικές κοινότητες

¹⁰⁵Η Patrizia Audenino διδάσκει Σύγχρονη Ιστορία στη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο του Μιλάνου. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το θέμα της μετανάστευσης στην Ιταλία και το εξωτερικό.

¹⁰⁶ Audenino, Patrizia, 2005.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 9.

¹⁰⁸ Schmitt, Oliver, Jens, *Les Levantins*, Isis, Istanbul, σ.13.

της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπως των Ορθοδόξων Χριστιανών, Αρμενίων και Εβραίων, οι Λεβαντίνοι δεν απετέλεσαν ομάδα νομικά προσδιορισμένη. Δεν ανήκαν ποτέ σε *millet*, δεν αποτελούσαν μέρος της διοικητικής και πολιτικής δομής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και επί πλέον η σημασιολογική ασάφεια του όρου *Λεβαντίνος* συνεισέφερε στο βιβλιογραφικό αυτό κενό. Διπλωμάτες, περιηγητές και Ευρωπαίοι συγγραφείς στην πλειονότητα τους, προσδιόρισαν τους Λεβαντίνους με τα πλέον αρνητικά χαρακτηριστικά Ανατολής και Δύσης και τους περιέγραψαν ως απάτριδες, αμφιβόλου ηθικής, δολοπλόκους, ραδιούργους, αναξιόπιστους, με ισχυρή προσήλωση στο Ρωμαιοκαθολικό Δόγμα σε βαθμό θρησκευτικού φανατισμού. Ο χαρακτηρισμός Λεβαντίνος¹⁰⁹ χρησιμοποιήθηκε αρχικά με την ευρύτερη του έννοια και δήλωνε τον Ευρωπαίο που εγκαταστάθηκε στις «χώρες της Μεσογείου που βρίσκονται Ανατολικά της Ιταλίας». Levant, είναι η ενεργητική μετοχή του Γαλλικού ρήματος lever που σημαίνει «αυξάνω, υψώνω, ανατέλλω» και αυτό προέρχεται από το λατινικό ρήμα levare. Ενωσιολογικά όμως ο όρος είναι επίσης συνυφασμένος με αλλοιωμένη και ρευστή συνείδηση με εκφυλισμένες ιστορικές καταγωγές, με ομορτοουνιστές εμπόρους, με πολιτικά δοσίλογους, με ικέτες αφεντών, με υπόδουλους και υποτελείς έναντι αντιτίμου ευζωίας, καλοπέρασης και πλουτισμού. Εύκολα αλλάζουν την ιστορική τους μνήμη για να γίνουν αρεστοί στον ισχυρό αφέντη, συνειδητά υιοθετούν αυτό που ο κατακτητής θέλει και γίνονται χαμαιλέοντες για να προσαρμοστούν σε κάθε κατάσταση, κάθε αφέντη και στις συνθήκες κάθε εποχής θεωρώντας ότι είναι μόνον δύο επιλογές τους: *Θα προσαρμοστούμε στα συμφέροντα του άλλου για να επιβιώσουμε ή θα κάνουμε έντιμους συμβιβασμούς*¹¹⁰. Στην έρευνα αυτή συναντήσαμε ελάχιστα κείμενα που αναφέρονται στους Λεβαντίνους με κολακευτικά λόγια. Οι σύγχρονοι Ιταλοί χρησιμοποιούν τον όρο Λεβαντίνος ακόμη και σήμερα με κάποια δόση ειρωνείας ενώ και οι Βρετανοί μετά την διάλυση της κοινότητας και επιστροφή στην πατρίδα κράτησαν την ίδια στάση σύμφωνα με τον σύγχρονο Βρετανό ιστορικό και συγγραφέα Giles Milton ο οποίος στο βιβλίο του *Χαμένος Παράδεισος Σμόρνη 1922* αναφέρει: *οι λεβαντίνοι εξανεμίστηκαν, εκδιώχθηκαν, σκοτώθηκαν, μετανάστευσαν στη Βρετανία, όπου θεωρούντο πολίτες δεύτερης κατηγορίας.*

Σύμφωνα με τον Schmitt¹¹¹ η λέξη Λεβαντίνος αποτελεί εξωνύμιο μιας ομάδας ανθρώπων που δεν επιθυμούν να είναι αναγνωρίσιμοι και το απέδειξαν εφαρμόζοντας αυτό που πάντοτε υποστήριζαν: για να ζεις καλά πρέπει να ζεις μυστικά. Αυτό είναι και το σημείο που τους διαφοροποιεί από τις άλλες θρησκευτικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο προσδιοριστικός όρος *Λεβαντίνος* χρησιμοποιήθηκε από Ευρωπαίους διπλωμάτες, εξωτερικούς παρατηρητές, μετανάστες από την Ευρώπη και από την ίδια την Οθωμανική κοινωνία της οποίας τα μέλη τους αποκαλούσαν *Φράγκοι του γλυκού νερού*. (tatlı su Frenkleri). Οι παράγοντες αυτοί, κυρίως ο προσδιορισμός της ταυτότητας τους από εξωτερικούς μελετητές και παρατηρητές που έρχονται σε αντίθεση με την περιγραφή των ιδίων για τον εαυτό τους δημιουργεί ήδη μία επί πλέον σύγχυση. Η κοινωνική, πολιτιστική και νομική θέση τους στην Οθωμανική κοινωνία μαζί με την εθνική ετερογένεια που τους διακρίνει, προσφέρουν στον ερευνητή ποικιλία ανόμοιων στοιχείων των οποίων αποτέλεσμα-προϊόν είναι ο Λεβαντίνος. Ένα άλλο σημαντικό σημείο για την

¹⁰⁹ Κάτοικος του Λεβάντε, πονηρός ,πανούργος, πολυμήχανος ,αδίστακτος.
http://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/L/levantino.shtml

¹¹⁰ <http://www.ifestosedu.gr/>

¹¹¹ Schmitt, Oliver, Jens, *Les Levantins*, Isis, Istanbul, σ.14.

περαιτέρω μελέτη της ομάδας αυτής είναι ότι δεν έγραψαν την ιστορία τους, δεν άφησαν λογοτεχνικό και μουσικό έργο (εκτός από λίγες εξαιρέσεις όπως θα δούμε παρακάτω) στις επόμενες γενιές, αντίθετα από τους Τούρκους που παρουσίασαν πολυάριθμες μελέτες για τους Οθωμανούς, τους Έλληνες για τους Ορθόδοξους, τους Αρμένιους για τους προγόνους τους που έζησαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τους Εβραίους οι οποίοι εξακολουθούν την επίμονη έρευνα τους για τις κοινότητες των Ισραηλιτών.¹¹² Πού έγκειται λοιπόν η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης αυτής ομάδας της οποίας η ιστορική έρευνα έμεινε ανεξερεύνητη επί μακρόν; Κατά την δική μας άποψη μολονότι μία οριοθετημένη ομάδα προς μελέτη διευκολύνει την έρευνα, η αντίθεση ανάμεσα στην εικόνα που έχουν οι ίδιοι για τον εαυτό τους, η εικόνα που μας μεταφέρουν οι διάφοροι συγγραφείς και περιηγητές που επισκέφθηκαν την παροικία, η σύγχυση που προκαλεί στον Ευρωπαϊό κυρίως παρατηρητή η ετερογένεια τους, το νομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό καθεστώς στο οποίο κινήθηκαν και σε εκείνο στο οποίο ανήκαν μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελώντας ταυτόχρονα μέρος της αποικιακής ομάδας Ευρωπαίων, η πεισματική άρνηση τους να μιλήσουν για τον εαυτό τους, η ποικιλομορφία της ομάδας λόγω μικτών γάμων (μιγαδισμός), ένα σύνολο που δεν ανήκε ούτε στη Δύση ούτε στην Ανατολή, η αποσιώπηση ή η ελλιπής πληροφόρηση για τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα της κοινωνίας τους, όλα τα παραπάνω στοιχεία ασφαλώς δεν ευνοούν ή διευκολύνουν την έρευνα αλλά ωστόσο θεματολογικά αποτελούν ερευνητική πρόκληση. Το ερώτημα που τίθεται στην έρευνα αυτή είναι πώς θα αποκαλούμε τα μέλη της παροικίας που μελετάμε: Ιταλοί μετανάστες στην Τουρκία, Ιταλο-λεβαντίνοι της Τουρκίας, Ιταλόφωνοι, ή Φράγκοι, Καθολικοί, Λατίνοι, Περότες ή Λεβαντίνοι; Στα εκκλησιαστικά αρχεία και οδοιπορικά βρίσκουμε χαρακτηρισμούς όπως Φράγκοι, Λατίνοι, Περότες, Καθολικοί ενώ η ορολογία «Φράγκοι» και «Λατίνοι» απαντώνται συνήθως στις πηγές της Βυζαντινής Ιστορίας και περιγράφουν τους Ρωμαιοκαθολικούς Δυτικοευρωπαίους κάνοντας έτσι τον διαχωρισμό από τους Ορθοδόξους του Βυζαντίου. Ο όρος *Φράγκοι* καθιερώθηκε μετά την 4^η Σταυροφορία και την εγκατάσταση των Σταυροφόρων στο Βυζαντινό έδαφος, ενώ ο όρος *Λατίνοι* έχει περισσότερο θρησκευτική χροιά και όταν αναφερόμαστε στους Καθολικούς μετανάστες της Δυτικής Ευρώπης κάνουμε χρήση και των δύο όρων. (Φράγκοι, Λατίνοι). Ο Livio Missir di Lusignano του οποίου οι Περσο- Αρμένιοι πρόγονοι προσηλυτίστηκαν στον καθολικισμό το 16^ο αι. και θεωρούνταν ipso facto Λατίνοι- καθώς και ο Rinaldo Marmara θεωρούνται οι πιο σημαντικοί ερευνητές από την άποψη αριθμού εκδόσεων για τους λεβαντίνους αλλά το οικογενειακό γενεαλογικό δέντρο που παρουσιάζει ο Lusignano δεν ενδιαφέρει τους μη-λεβαντίνους και δεν αποτελεί αντικείμενο επιστημονικής έρευνας¹¹³ ο δε Marmara επικεντρώνεται κυρίως στην κοινότητα και στη σχέση της με την Καθολική Εκκλησία. Διαφωνούν και οι δύο με τη λέξη Λεβαντίνος και προτιμούν την ονομασία Λατίνοι, αλλά αυτό αφορά μόνο τα μέλη των Καθολικών οικογενειών που ήδη ζούσαν στα εδάφη της Αυτοκρατορίας πριν την κατάκτηση της από τους Οθωμανούς. Χρησιμοποιούν στα βιβλία τους οι εν λόγω συγγραφείς την έννοια *latinità*- όπως και ο Belin ο οποίος πρώτος εισήγαγε τον όρο, για να κάνει τον διαχωρισμό της Καθολικής παρουσίας στην Κωνσταντινούπολη από τις υπόλοιπες εθνικότητες. Η αναφορά του Belin¹¹⁴ στους καθολικούς (λατίνους) αφορά ένα σύνολο χωρίς εθνική διάκριση σε αντίθεση με τους υπόλοιπους χριστιανούς (Ορθοδόξους Έλληνες και Γρηγοριανούς Αρμένιους). Ο Γάλλος διπλωμάτης J.M.Tancoigne το 1817 διαχωρίζει

¹¹² Στο ίδιο, σ.15.

¹¹³ Schmitt, σ.39.

¹¹⁴ Belin, *Histoire de la latinité à Constantinople*, Paris, 1894.

τους Φράγκους από τους υπόλοιπους Ευρωπαίους και κάνει σύγκριση των Λεβαντίνων με το παράξενο κατά την άποψη του όνομα με τους μιγάδες των Ινδιών όταν περιγράφει το Πέρα, σύγκριση η οποία φαίνεται να είναι σε κάποιο βαθμό υπερβολική επειδή αφ' ενός δεν αιτιολογεί πού έγκειται το παράξενο, αφ' ετέρου γενικεύει χωρίς να διευκρινίζει την αναφορά *προερχόμενα από όλες τις χώρες* .

[...] άτομα προερχόμενα από όλες τις χώρες, γεννήθηκαν, παντρεύτηκαν και εγκαταστάθηκαν στην Τουρκία, δεν γνωρίζουν άλλα ήθη και γλώσσα εκτός από τα ελληνικά και μπορούμε να τους συγκρίνουμε με τους μιγάδες των Ινδιών[...] ¹¹⁵.

[...]γνωρίζουμε τους απογόνους των Γάλλων, Αγγλων και άλλων που οι ίδιοι γεννήθηκαν στο Λεβάντε και στο εξής θα τους περιγράψουμε με το παράξενο όνομα Λεβαντίνοι[...] ¹¹⁶

Εμπαίζει την ψεύτικη σύμφωνα με την άποψη του αφοσίωση και τον φανατισμό των κατοίκων και ασκεί την ίδια αρνητική κριτική στους ιερείς οι οποίοι πλουτίζουν με τα έξοδα των αφελών καθολικών πιστών ¹¹⁷ . Οι επαναλαμβανόμενες διευκρινήσεις διαφόρων συγγραφέων και ιστορικών στην ονοματολογία σημαίνουν σε γενικές γραμμές *Φράγκος* κυρίως Ευρωπαίος που μετανάστευσε πρόσφατα, ενώ *Λατίνος* είναι εκείνος ο οποίος ζει στη χώρα εδώ και πολύ καιρό και συχνά μιλάει την Ελληνική γλώσσα. ¹¹⁸ Ο Cesare Vimercati ¹¹⁹ αφιερώνει ένα κεφάλαιο στους *Φράγκους* κάνοντας έτσι τον διαχωρισμό από τις άλλες κοινότητες των Ελλήνων, Αρμενίων, Εβραίων αλλά παρουσιάζει με ασάφεια την καταγωγή τους, ενώ κατατάσσει γενικότερα στους Φράγκους και τους Καθολικούς Ιταλικής καταγωγής και τους υπολοίπους μη-καθολικούς: (*protégés*).

[...]είναι οι Φράγκοι του Πέρα..... κάποιες από αυτές τις οικογένειες θεωρούν ότι ανήκουν σε φράγκικα έθνη, μολονότι η προστασία (*protégés*) που τους παρασχέθηκε σε προηγούμενες εποχές αποτελεί και τον μοναδικό τίτλο που μπορούν να επιδείξουν. Άλλες (οικογένειες) έχουν χριστιανική καταγωγή που το εμπόριο ή άλλες αιτίες τους ανάγκασαν να εγκατασταθούν στην Κωνσταντινούπολη. Είναι Ελληνικής ή Αρμενικής καταγωγής ή Λατίνοι των νησιών του Αιγαίου Πελάγους [...] ή έμποροι Γενουάτες και Βενετοί του Γαλατά και του Πέρα[...]

Μία διτής ερμηνείας επεξήγηση του όρου *musteemen* στην περιγραφή των Φράγκων δίνει ο Ubicini δημιουργώντας ερωτηματικά για το «απαιτούν», χωρίς περαιτέρω διευκρίνιση αν η λέξη δείχνει την πολιτισμική υπεροχή που αισθάνονται σε σύγκριση με τους Μουσουλμάνους ή επειδή διδάσκουν το Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής ευγένειας:

¹¹⁵ Tancoigne, J., M., Voyage à Smyrne, dans l'Archipel et l'île de Candie, suivi d'une notice sur Péra en 1811, 1812, 1813 et 1814, τ.,1^{ος}, σ.31.

¹¹⁶ Στο ίδιο, τ. 2^{ος}, σ. 48.

¹¹⁷ Tancoigne, J., M., Voyage à Smyrne, dans l'Archipel et l'île de Candie, suivi d'une notice sur Péra en 1811, 1812, 1813 et 1814, τ.,1^{ος}, σ. 36

¹¹⁸ Ubicini, M., A., *Letters on Turkey*, London, John Murray, Albemarle street, 1856.

¹¹⁹ Vimercati, Cesare, *Constantinopoli e l'Egitto: studi statistici, politici e commerciali*, F. Albergetti, 1849, σ. 133.

[...]το Πέρα όπως είναι γνωστό είναι η προνομιούχα περιοχή διαμονής των Φράγκων. *Franco* (*Frenk* ή *Efrendi*) είναι ο συνήθης όρος. Ο επίσημος όρος είναι *musteemen* που σημαίνει «αυτοί που απαιτούν το ευχαριστώ» ή «αυτοί που ζούνε ειρηνικά με τους μουσουλμάνους» σε αντίθεση με τους *harbi*, που σημαίνει «αυτοί που βρίσκονται σε εμπόλεμη κατάσταση [...]»¹²⁰

2.3 ΕΠΟΣ, ΗΘΟΣ, ΛΟΓΟΣ, ΤΟΠΟΣ

Ας δούμε την κοινότητα των λεβαντίνων μέσα από τον Carlo Tullio Altan¹²¹ ο οποίος ορίζει την «εθνική ταυτότητα» μέσα από κάποιες συμβολικές λέξεις: το Έπος αποτελεί την ιστορική μνήμη ενός λαού, το Ήθος είναι τα ήθη, έθιμα και οι κανόνες της κοινής τους ζωής, ο Λόγος η γλώσσα που ομιλεί, το Γένος οι οικογενειακές και συγγενικές σχέσεις, και ο Τόπος ή Οίκος η χώρα στην οποία ζει

ΕΠΟΣ

Η αντιπαλότητα σε επίπεδο εδαφικής διεκδίκησης ανάμεσα στην Οθωμανική και την Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία στα Βαλκάνια καθιστά την Κωνσταντινούπολη καταφύγιο προσφύγων και τόπο συνωμοσιών. Η εμφάνιση της Ιταλικής παροικίας στην Κωνσταντινούπολη συμπίπτει με την Άλωση της Πόλης κατά την 4^η Σταυροφορία στα 1204 περίοδο μέγιστης ακμής της Γαληνοτάτης Ενετικής Δημοκρατίας. Από τα μέσα του 16ου αιώνα βρίσκουμε εγκατεστημένους ήδη από τη Βυζαντινή περίοδο στην περιοχή του Γαλατά Βενετούς, Γενουάτες, Φλωρεντίνους και κάποιους Μαρσεγέζους, ενώ στην πορεία προστέθηκαν Γάλλοι, Άγγλοι και Ολλανδοί. Η περιοχή κατοικούνταν επίσης από πολυάριθμους χριστιανούς ορθόδοξους, Αρμένιους και Εβραίους και έναν πολύ μικρό αριθμό Οθωμανών, κάτι που πιθανόν δικαιολογεί το χαρακτηρισμό της ως πόλης των «απίστων»¹²². Στα τέλη του 17^{ου} και κυρίως τον 18^ο αι. αιώνα επήλθε μια διεύρυνση της ομάδας των Λεβαντίνων επειδή εμφανίστηκαν στο προσκήνιο οι ναυτικές δυνάμεις της Αγγλίας και Ολλανδίας από τη μία πλευρά και εξαιτίας της ενισχυμένης οικονομικής παρουσίας της Γαλλίας, που από τον 16^ο αι. είχε αναλάβει επίσημα το ρόλο του προστάτη των καθολικών της Ανατολής. Από τα μέσα του 19^{ου} αι. διαφοροποιήθηκαν κοινωνικά και συγκρότησαν μια αστική τάξη κατά τα Ευρωπαϊκά πρότυπα. Το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. έφτασαν από την Ευρώπη αξιωματικοί, μηχανικοί και έτσι δημιουργήθηκε ένα μεσαίο στρώμα που περιελάμβανε εξειδικευμένους τεχνίτες, δασκάλους, καταστηματάρχες, ελεύθερους επαγγελματίες, δικηγόρους, γιατρούς, δημοσιογράφους κλπ. Πρόκειται για μια ομάδα που συγκροτήθηκε κοινωνικο-οικονομικά και πολιτισμικά, χωρίς να έχει παράλληλα και μια πολιτική και θεσμική υπόσταση. Μία άλλη εκδοχή της ύπαρξης Λεβαντίνων στην Κωνσταντινούπολη αναφέρεται στον Σουλτάνο ο οποίος λέγεται ότι κάλεσε στο Σεράι καλλιτέχνες, μουσικούς και ειδικούς τεχνίτες που συνέβαλλαν στην πραγματοποίηση μεγάλων δημοσίων έργων. Δεν έχουμε ιστορικές αποδείξεις για την πρόσκληση Ιταλών από τον Σουλτάνο να εργαστούν στο Σεράι αλλά μάλλον πρόκειται για Ιταλούς που ήδη

¹²⁰ Ubcini, M., A., *La Turquie actuelle*, σ.431.

¹²¹ Carlo Tullio Altan, *Ethnos e civiltà. Identità etniche e valori democratici*, Feltrinelli, 1995, σ.σ. 12-13.

¹²² Mantran, R., *Η καθημερινή ζωή στην Κωνσταντινούπολη τον αιώνα του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς*, Αθήνα 1999, σελ. 35.

ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη. Βρισκόμαστε στην εποχή που η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιγράφει τη Δύση, και εμφανίζονται αυτοκρατορικές κατοικίες στην περίοδο παρακμής της δυναστείας.

ΗΘΟΣ

Το ήθος αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο για την μελέτη του «λεβαντινισμού». Ο Livio Missir di Lusignano την αναφέρει ως *latinità d'Oriente*¹²³. Διακρίνουμε δύο ιστορικές περιόδους: η πρώτη αφορά τα παλιά κείμενα των Ευρωπαίων περιηγητών, τα κείμενα του 16^{ου} αι. που αναφέρονται στην ευημερία της κοινότητας και η δεύτερη στο απόγειό της μεταξύ των ετών 1860-1911.

Ο Willy Sperco¹²⁴ περιγράφει τις χριστιανές εξυμνώντας την ομορφιά, το ήθος, την ενδυμασία, τα κοσμήματα τους και την κοσμική ζωή της παροικίας και ο Said Duhani¹²⁵ τον κοσμικό τρόπο ζωής των λεβαντίνων. Ο Scognamillo βρίσκεται στον αντίποδα και από την «ιδεολογική του» θέση κριτικάρει την νοοτροπία και τις αποικιακές συνήθειες σχετικά με το ήθος, απόψεις που τον εξοστράκισαν από την παροικία μολονότι του απένειμαν τον τίτλο του Cavaliere.¹²⁶ Ο Duhani¹²⁷

χρησιμοποιεί λιγότερο κολακευτικούς χαρακτηρισμούς και δεν διστάζει να χαρακτηρίζει τους λεβαντίνους «ψευδο-τραπεζίτες, αληθινούς τοκογλύφους, που μάζευαν τα ψίχουλα από την «Banca Imperiale Ottomana», ενώ οι υπόλοιποι συγγραφείς προερχόμενοι από την παροικία θεωρούν ότι οι επονομαζόμενοι Τραπεζίτες του Γαλατά αποτελούσαν τον πυρήνα της Οθωμανικής ελίτ.

ΛΟΓΟΣ

Ο λόγος περιλαμβάνει τρεις γλώσσες: γαλλικά (τη γλώσσα της κουλτούρας), ιταλικά (γλώσσα του εμπορίου και των επιχειρήσεων), ελληνικά (γλώσσα των καταστηματαρχών και μικροεμπόρων της περιοχής).

Η τουρκική ήταν η «γλώσσα της άρνησης». Από κοινωνικο-γλωσσολογική άποψη βλέπουμε ότι το κλειστό περιβάλλον στο οποίο ζούσαν δεν απαιτούσε γνώση της τουρκικής γλώσσας. Αυτή είναι ίσως και η μεγαλύτερη απόδειξη της αποικιοκρατίας κατά τον Scognamillo, σύμφωνα με τον οποίο στο Πέρα ήταν οι Τούρκοι έμποροι εκείνοι που μιλούσαν ελληνικά ή την *lingua franca* επειδή μέχρι το 1928 η διδασκαλία της Τουρκικής γλώσσας δεν ήταν υποχρεωτική στα σχολεία.

Η άρνηση τους αυτή μπορεί να θεωρηθεί το «έμβλημα» άρνησης κοινωνικής ένταξης στη χώρα που ζούσαν γιατί είναι γνωστό ότι η πλήρης ενσωμάτωση περνάει κυρίως μέσα από τη γλώσσα. Η Ιταλική ήταν η κατ' εξοχήν γλώσσα μέχρι το 1838¹²⁸ και η

¹²³ « La collettività italiana in Smirne » : Storia contemporanea, Φεβρουάριος, 1990, σελ. 164.

¹²⁴ Sperco Willy, *Les anciennes familles italiennes de Turquie*, Istanbul:L. Zelic, 1959

¹²⁵ Μολονότι δεν είναι stricto sensu λεβαντίνος, αλλά μελχίτης καταγόμενος από το Λίβανο, διπλωμάτης και γιος ανώτερου αξιωματούχου, γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Πέρα.

¹²⁶ Προσωπική συνέντευξη, Ιούλιος 2010.

¹²⁷ Said Duhani: *Quand Beyoğlu s'appelait Péra*, Istanbul, Ed. « La Turquie Moderne», 1956.

¹²⁸ Συνέδριο του Ιταλικού Ινστιτούτου, Κωνσταντινούπολη, με θέμα “Gli italiani di Istanbul e la loro lingua” στο πλαίσιο « Τρίτη Εβδομάδα Ιταλικής Γλώσσας ανά τον Κόσμο», 24 Οκτωβρίου 2003, Consorti, A., “Vicende dell’italianità in Levante, 1815-1915” στο: *Rivista Coloniale*, XV.

συνέχιση της οφείλεται στην εκπαίδευση που παρείχαν οι μοναχοί των διαφόρων μοναστικών ταγμάτων που προέρχονταν από την Ιταλία και ανέλαβαν τη διδασκαλία και τη συνέχιση της γλώσσας στα σχολεία της ενορίας. Στα 1888 εγκαινίασαν κατόπιν επιμονής των ίδιων των λεβαντίνων τα «Regie Scuole elementari e media».¹²⁹ Το Ιταλικό κράτος αρχικά αδιαφόρησε για την ίδρυση σχολείων πράγμα που διακαώς επιθυμούσαν οι λεβαντίνοι για τα παιδιά τους παρακινούμενοι από αγνό πατριωτισμό, υπερβολικό κάποιες φορές. Αργότερα αποφάσισε την χρηματοδότηση αποβλέποντας μάλλον να τους χρησιμοποιήσει ως μέσον πραγματοποίησης των σχεδίων του ενάντια στις άλλες αποικιακές δυνάμεις και την Τουρκία. Από τα 1870 και μετά κυριαρχεί η Γαλλική κουλτούρα, παραγκωνίζεται η Ιταλική γλώσσα ενώ γίνονται γνωστά τα Γαλλικά θρησκευτικά Λύκεια του «Λεβάντε». Οι Ιταλο-λεβαντίνοι λογοτέχνες του 20^{ου} αι. έγραφαν στη Γαλλική γλώσσα και η μοναδική ίσως εξαίρεση είναι ο εν ζωή σκηνοθέτης και συγγραφέας Giovanni Scognamiglio¹³⁰, (από πατέρα Ναπολιτάνο και μητέρα Ιταλίδα από την Τήνο) ο οποίος με τον τρόπο αυτό δηλώνει την έντονη αντίθεση του στην παροικία, τους χαρακτηρίζει «ψευδο-αποικιοκράτες» και διαφωνεί με την άρνηση τους να ενταχτούν στην Τουρκική κοινωνία. Η Γαλλική γλώσσα παίρνει τα ηνία από την ιταλική για δύο λόγους: πρώτον ως διδασκόμενη σχολική γλώσσα και δεύτερον οι συγγραφείς που έγραφαν στη γαλλική ήλπιζαν ότι τα κείμενα θα μπορεί να τα διαβάσει μεγαλύτερο κοινό ιδιαίτερα αν υπήρχε η πιθανότητα να κυκλοφορήσουν τα βιβλία στη Γαλλία. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την υμνολογία της διατήρησης της μοναδικότητας τους γιατί δεν επέμεναν να γράψουν στα ιταλικά. Όσον αφορά τη διαίωνηση της ιταλικής γλώσσας και πολιτισμού στην Κωνσταντινούπολη κάποιοι μιλούν για «πολιτιστικό πλούτο» ενώ ο Marinovich εκφράζει διαφωνία με άποψη που κρύβει οργή:

[...] εντάζει όσον αφορά τη γλώσσα, μα για ποιο πολιτισμό μου μιλάτε; [...]

Σε ένα περιβάλλον όπου δεν μπορεί κάποιος να προμηθευτεί βιβλία στη μητρική του γλώσσα και οι αναγνώστες είναι λίγοι αυτό αναπόφευκτα συνεπάγεται πνευματική ανυδρία. Η μαρτυρία του Edmondo de Amicis- σαρκαστική και επιφανειακή-περιορίζεται κυρίως στα ιταλικά που μιλούν στο Πέρα και όχι στις κοσμικότητες ή τη μίμηση του Ευρωπαϊκού τρόπου ζωής.

[...] η γλώσσα που θα σχηματιζόταν εάν αναμίγνυε κάποιος την διάλεκτο θυρωρού από το Πεδεμόντιο, του αμαζά από την Λομβαρδία[...] θα ήταν λιγότερο φαύλη από την Ιταλική που μιλούν στον κεράτιο κόλπο.[...]αποτελείται από αριθμό λέξεων ιταλικών, ισπανικών, γαλλικών και ελληνικών που εκστομίζονται γρήγορα.

*[...]Μα η γλώσσα, αν μπορούμε να την ονομάσουμε γλώσσα, είναι μόνο η ομιλούμενη, αν θεωρούμε ότι πρόκειται για ομιλούμενη. Η κοινή γλώσσα είναι η γαλλική. Ιταλική λογοτεχνία δεν υπάρχει. [...]*¹³¹

¹²⁹ Η «Società Operaia Italiana di Mutuo Soccorso» ιδρύθηκε από οπαδούς και συμπαθούντες του Γαριβάλδη στα 1863.

¹³⁰ Συγγραφέας δοκιμίων και μυθιστορημάτων, σκηνοθέτης που έγραψε αποκλειστικά στην Τουρκική.

¹³¹ Amicis de Edmondo, *Constantinopoli*, σελ. 69

Η διαπίστωση αυτή του *Amicis* που αφορά την απουσία συγγραφέων θεωρούμε ότι είναι ιδιαίτερα σημαντική και χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση. Απουσιάζει η λογοτεχνία και ιδιαίτερα η γυναικεία.

Ο *Mori* συμφωνεί με τον *Amicis* στην απουσία της λογοτεχνίας με το Λατινικό ρητό: «*carmina non dant panem*» (δεν κερδίζεις λεφτά με την ποίηση) για να χαρακτηρίσει την απουσία της ποίησης και φιλοσοφίας από την κοινωνία των λεβαντίνων, τονίζοντας έτσι την αφοσίωση και πρόοδο τους στο εμπόριο και τις τέχνες. Είναι γεγονός ότι μέχρι το 1870 στην περιοχή του Γαλατά μιλούσαν μια διάλεκτο της Γένοβας όπως μιλούσαν διάφορες διαλέκτους σε όλα τα λιμάνια της Ανατολής. Για την περίοδο αυτή δεν έχουμε στοιχεία σχετικά με την διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους.

Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι εύπορες οικογένειες ανέθεταν την εκπαίδευση των παιδιών σε ιδιώτες δασκάλους, ενώ η Καθολική εκκλησία-ιεραπόστολοι, μοναχοί-αναλάμβαναν την εκπαίδευση των λαϊκών τάξεων. Το Ιταλικό κράτος φαίνεται ότι αδιαφόρησε για την εκπαίδευση των συμπατριωτών τους στην Κωνσταντινούπολη, αλλά γνωρίζουμε ότι εκπρόσωπος του κράτους είναι ακόμη το Προξενείο της Σαρδηνίας και όχι το ίδιο το Ιταλικό κράτος. Από την άλλη πλευρά οι κάτοικοι της παροικίας δεν έδειξαν ενωτικό πνεύμα ούτε αγωνίστηκαν για την γλωσσική ή πολιτιστική επιβεβαίωση τους. Το κενό έρχεται να συμπληρώσει στα 1863 η *Società Operaia di Mutuo Soccorso* που ανάμεσα στις ποικίλες δραστηριότητες της συγκαταλέγεται και η αμοιβαία εκπαίδευση (*mutua istruzione*).

2.4 ΠΕΡΟΤΕΣ, ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΑ

Μία διαφορετική επωνυμία η οποία αναφέρεται στην ίδια ομάδα είναι οι επονομαζόμενοι *Περότες* οι οποίοι κατοικούσαν στο Γαλατά που αδιακρίτως οι Ευρωπαίοι καθώς και πολλοί Οθωμανοί αποκαλούσαν Πέρα και ο διαχωρισμός αυτή τη φορά είναι γεωγραφικός, τοπικός και προσδιορίζει τον Καθολικό κάτοικο του Πέρα που είναι Ευρωπαϊκής καταγωγής όπως διευκρινίζει ο Πρόξενος της Σαρδηνίας στην Κωνσταντινούπολη *Antonio Baratta*¹³² :

[...]οι λεβαντίνοι, ονομάζονται *Περότες* εάν ανήκουν στην αποικία του Πέρα.
(«*levantini, detti Perotti se appartengono alla colonia di Pera*»).

Στο σημείο αυτό θεωρούμε απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι σε όλες τις γκραβούρες και τις γραφικές παραστάσεις της εποχής σχετικά με την περιοχή δεν αναγράφεται ποτέ η λέξη *Galata* (Γαλατάς) αλλά Πέρα μολονότι γνωρίζουμε ότι το Πέρα βρισκόταν πάνω από το λόφο του Γαλατά και όχι μέσα στην ίδια την πόλη του Γαλατά. Μολονότι οι αναφορές που αφορούν την έντονη προσκόλληση τους στην Καθολική Εκκλησία είναι πολύ συχνές μία στατιστική αναφορά σχετική με τον Καθολικισμό στην Κωνσταντινούπολη το 1834 αποκτά ιδιαίτερη σημασία επειδή οι απογραφέντες *Perapolitani* (αυτοί που ζούσαν μακρύτερα από το Πέρα) στην πραγματικότητα ήταν Ουνίτες (Μελχίτες, Σύριοι, Αρμένιοι, Μαρωνίτες) και ακολουθούσαν το εθιμοτυπικό της Ελληνικής Εκκλησίας.¹³³ Στις περιγραφές του Πέρα ο όρος *Περότες* απαντάται με μεγάλη συχνότητα στα κείμενα το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αι., οι δε διευκρινίσεις ιστορικών και ερευνητών που έχουν ασχοληθεί με το θέμα αφθονούν, κάποιοι επαναλαμβάνουν την ίδια ερμηνεία του όρου, ενώ άλλοι προσθέτουν νέα όπως ο *Tancoigne* που χαρακτηρίζει την λέξη *Λεβαντίνοι* ως

¹³² Baratta, Antonio, *Costantinople nel 1831*.

¹³³ APFSCR Costantinopoli XXVIII 4v.25 (ό.π. Schmitt, σ.59.)

παράξενη. Ο Πρόξενος της Αυστροουγγαρίας στην Σμύρνη Karl von Scherzer στα 1873, γνώστης του Λεβάντε μιλάει για λόγους εντυπωσιασμού του κόσμου και αναλύει κάθε ονοματολογία ξεχωριστά. (Καθολικός, Ευρωπαίος, Λεβαντίνος, και Φράγκος).

[...]αυτός ο διαχωρισμός θα εντυπωσιάσει το μεγαλύτερο μέρος του κόσμου αλλά υπάρχει βαθύτερη αιτία. Αποκαλούμε λοιπόν «καθολικούς» τους απογόνους των Ευρωπαϊών Καθολικών μεταναστών στην πορεία των αιώνων-στην πλειονότητα τους Ιταλοί-καθώς επίσης και τους Τούρκους υπηκόους και Έλληνες καθολικού δόγματος και αυτό συμβαίνει επειδή κυρίως στην Ανατολή θρήσκευμα και έθνος είναι περίπου συνώνυμες έννοιες.[...]τους ονομάζουμε επίσης λεβαντίνους ένα χαρακτηρισμό που τον δέχονται αρνητικά από συνήθεια[...]

Ο ίδιος διαφοροποιεί το Ενδωνύμιο¹³⁴ Καθολικός και το υποτιμητικό εξωνύμιο Λεβαντίνος. Η λέξη Φράγκος είναι συνώνυμο του Ευρωπαίος και η μοναδική του διαφορά από τον Καθολικό είναι ότι μετανάστευσε πρόσφατα.¹³⁵

Αυτό που τελικά διαπιστώνουμε είναι ότι ο κάθε όρος που αναλύσαμε (φράγκοι, καθολικοί, λατίνοι, περότες, λεβαντίνοι) δεν είναι μονοσήμαντος. Χρησιμοποιήθηκαν ως συνώνυμα πολλές φορές και μέσα στο ίδιο κείμενο, ενώ ο όρος Λεβαντίνος έκανε την εμφάνιση του στις αρχές του 19^{ου} αι. έχοντας αρχικά γενική και ασαφή σημασία. Σύμφωνα με ένα ιστορικό οι Γάλλοι έμποροι τον 18^ο αι. χρησιμοποιούσαν τον όρο Λεβαντίνος για να περιγράψουν κάθε κάτοικο του Λεβάντε χωρίς εθνικό, γλωσσολογικό ή θρησκευτικό διαχωρισμό¹³⁶ αλλά η μη-διαφοροποιημένη, συχνή χρήση του όρου Λεβαντίνος περιοριζόταν γενικά στην περιγραφή των υπηκόων της Αυτοκρατορίας ως «η καταναλωτική τάξη»¹³⁷.

[...]στην πραγματικότητα γινόταν αδιακρίτως χρήση του όρου Λεβαντίνος για να περιγράψει εκείνη την ομάδα πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ειδικά ως την «καταναλωτική τάξη».[..]

Οι Ευρωπαίοι παρατηρητές θεωρούσαν λεβαντίνους όλους τους Χριστιανούς της Ανατολής (Έλληνες και Αρμένιους), Φράγκους, Εβραίους καθώς και όλους τους μη-μουσουλμάνους αυτόχθονες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και όταν επρόκειτο για εμπόριο οι Γάλλοι έμποροι συνδιαλέγονταν κυρίως με μέλη Ιταλικών οικογενειών που ήταν από χρόνια εγκατεστημένες στο Λεβάντε. Στις αρχές του 20^{ου} αι. συναντάμε τη χρήση του όρου λεβαντίνος από συνήθεια σε τέτοιο βαθμό ώστε να περιλαμβάνονται ακόμη και Εβραίοι εκτός από τους καθολικούς με Ευρωπαϊκή καταγωγή ως λεβαντίνοι και όχι ως Λεβαντίνοι προσθέτοντας ότι το ουσιαστικό είναι συνώνυμο του άπατρις όσον αφορά τη γλώσσα και τις παραδόσεις κατά την άποψη τους.¹³⁸ Ο Γάλλος ιατρός A. Brayer προσπάθησε να αποσαφηνίσει και να διευκρινίσει

¹³⁴ Ενδωνύμιο πώς αποκαλούμε εμείς τον εαυτό μας και εξωνύμιο πώς μας αποκαλούν οι άλλοι.

¹³⁵ Scherzer, v., Karl, *Smyrna. Vienne*, 1873.

¹³⁶ Eldem, Edhem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century (Ottoman Empire and Its Heritage)*, Leiden, Boston, Cologne, 1999, σ. 218.

¹³⁷ Στο ίδιο, « Il est certain que [le Turcs], de même que les autres Levantins, consomment deux fois de draps que d'étoffe de soie ».σ. 218.

¹³⁸ Το επίθετο, αντίθετα από το ουσιαστικό δεν σχετίζεται υποχρεωτικά με τους Λεβαντίνους τον 19^ο και 20^ο αι. αλλά με την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και με γενικότερη σημασία (π.χ. λεβαντίνικη κουζίνα). Αναφ. στο Schmitt, *Les levantins*, σ. 60.

στα 1836 τον όρο λεβαντίνος, κάνοντας αναφορά σε ένα συγκεκριμένο είδος προσθέτοντας ένα νέο χαρακτηρισμό, των ψευτο-λεβαντίνων (*faux Levantins*):

[...]οι παλιοί Περότες, γεννήθηκαν στο Λεβάντε [...]υπάρχουν όμως και κάποιες άλλες αξιωματιμολογικές ομάδες: η μία αφορά την καθαρή ράτσα, από πατέρα Γάλλο και Γαλλίδα μητέρα, η άλλη είναι μία μικτή ράτσα από φράγκο πατέρα και μητέρα ραγιά [...]υπάρχει και το είδος των *faux Levantins*: είναι ένα όχλος από ραγιάδες, γονείς, συγγενείς, φίλους της συζύγου ραγιά που παντρεύτηκε Φράγκο, ή ραγιάδες που προσαρτήθηκαν σε κάποιο ξένο διπλωματικό σώμα ως διερμηνείς, υπάλληλοι, κλπ. οι οποίοι καταλαβαίνουν λίγα γαλλικά ή ιταλικά, υιοθετούν τις ενδυματολογικές συνήθειες των φράγκων, και αν η Τουρκική αστυνομία τους αναγνωρίσει, τιμωρούνται και εξαναγκάζονται να επιστρέψουν στις συνήθειες του έθνους τους (στην εθνο-θρησκευτική ομάδα που ανήκουν)[...] ¹³⁹

Η Angele Loreley Carasso ¹⁴⁰ δημοσιογράφος της κοσμοπολίτικης εφημερίδας *Le Journal d' Orient* ορίζει την έννοια Λεβαντίνος και επιτείνει την ασάφεια της έννοιας:

[...]είναι τα άτομα που ζούνε στο Λεβάντε, εξαιρούνται οι Τούρκοι μουσουλμάνοι, δηλαδή: οι Έλληνες της Τουρκίας, οι Αρμένιοι που ζούνε στις ακτές της Μεσογείου, οι Καθολικοί Δυτικής προέλευσης, οι Καθολικοί του Αιγαίου, οι Σύριοι, οι Λιβανέζοι, οι Αιγύπτιοι (εκτός από τους Άραβες και τους Μουσουλμάνους Αιγύπτιους). Φυσικά οι Καθολικοί και οι υπόλοιποι χριστιανοί εγκαταστάθηκαν στο Λεβάντε πριν τουλάχιστον από δύο γενιές[...][...]οι Ισραηλίτες ονομάζουν λεβαντίνους: τους μη-Τούρκους, τους μη-Ισραηλίτες, τους μη-Αρμένιους, αλλά όλους του υπόλοιπους χριστιανούς που εγκαταστάθηκαν στο Λεβάντε. Οι Έλληνες ονομάζουν λεβαντίνους: τους μη-Τούρκους, τους μη-Έλληνες, τους μη-Έλληνες του Λεβάντε, τους μη-Ισραηλίτες, τους μη-Αρμένιους, αλλά όλους τους Καθολικούς της Ανατολής και τους προερχόμενους από τη Δύση[...]

Η αρνητική έννοια αυτής της λέξης δεν προέρχεται από την Ανατολή δεδομένου ότι οι Λεβαντίνοι ήταν πάντοτε για τους Τούρκους απλώς «ξένοι». Η προκατάληψη αυτή αφαιρεί την αναγνώριση από την πλευρά των Ευρωπαίων από όσους είχαν το σθένος να αναζητήσουν καλύτερη τύχη στη χώρα «των απίστων». Αξίζει να μελετηθεί η άποψη της ιστορικού Nora Seni ¹⁴¹ σύμφωνα με την οποία υπεύθυνοι είναι οι συγγραφείς των οδοιπορικών του 18^{ου} αι και οι περιγραφές τους:

[...] ο Λεβαντίνος είναι αντιπαθητικός στον ταξιδιώτη του 18^{ου} αι. [...]. Εύσαρκος και ικανός έμπορος, με γυαλιστερά από τη λήδα μαλλιά, απροσδιόριστης εθνικής ταυτότητας, δεξιότηχης στις ίντριγκες, στερείται γραφικότητας και αυθεντικότητας, χαρακτηριστικά του Μουσουλμάνου της Κωνσταντινούπολης. [...] Μιμείται με αλαμπουσύννη τους Ευρωπαϊκούς τρόπους: σε τελευταία ανάλυση δεν τους μοιάζει αρκετά αλλά ούτε και διαφέρει αρκετά από αυτούς[...]

¹³⁹ Brayer, A., *Neuf années à Constantinople*, τ. 1^{ος}, σ. 407.

¹⁴⁰ Loreley, Angèle, Ruta, Karasu, *Les derniers levantins*, 1935, (ανέκδοτο μυθιστ.)

¹⁴¹ Seni, Nora, *Les Levantins d' Istanbul à travers les récits des voyageurs du XIX siècle*, Edhem Eldem (éd.) *Colloque sur Galata et les Jeunes Turcs*, IFEA, Varia Turcica n. XIII, Paris-Istanbul: Isis, 1991, σ.σ 161-169.

Στην κοινότητα των λεβαντίνων ανήκαν και οικογένειες Διαμαρτυρομένων κυρίως Άγγλων και Ολλανδών οι οποίοι είχαν επίσης εγκατασταθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πριν από τον 19^ο αι. Ο Friedrich Murhard¹⁴² δεν περιέγραψε αρνητικά την ανομοιομορφία των διαφόρων εθνικών ομάδων και αντίθετα με άλλους συγγραφείς κατέταξε την παροιμία του Πέρα ανά κοινωνική τάξη, κατήγγειλε την έπαρση της ανώτερης τάξης που την αποτελούσε το διπλωματικό σώμα, αναφέρθηκε στην προσήνεια, φιλοξενία, ευγένεια, ωραία αίσθηση του Ελληνικού χιούμορ και την Μεσογειακή απλότητα των Λεβαντίνων, διέκρινε την έλλειψη πνευματικών ενδιαφερόντων τους σε αντίθεση με την έντονη προτίμηση που έδειχναν για τη μόδα¹⁴³ και αφού περιέγραψε αυτή την ποικιλία εθνικοτήτων που συνέρρεαν στους δρόμους του Πέρα, Φράγκοι, Εβραίοι, Αρμένιοι, Έλληνες, Τούρκοι, Άραβες, Ρουμάνοι, Βόσνιοι, Σέρβοι, Δαλματοί, Βούλγαροι, τσιγγάνοι κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το Πέρα στερείται εθνικού χαρακτήρα.¹⁴⁴

[...] ένα ετερόκλητο μίγμα από ήθη και έθιμα, αταίριαστος τρόπος ζωής, αντικρουόμενοι χαρακτήρες και τρόπος σκέψης [...] η ζωή εδώ δεν έχει ομοιομορφία και ομοιογένεια [...]

2.5 ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Η εισβολή ορδών βαρβάρων στην Ιταλία, η παύση εμπορίου στη Μεσόγειο έγιναν αιτία ακινητοποίησης του πολιτισμού στην Ιταλία για μεγάλο χρονικό διάστημα ενώ η Κωνσταντινούπολη φαινόταν να κρατά ακόμη έντονη τη μνήμη¹⁴⁵ της προόδου. Διάδοχος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας για μία χιλιετία, κυριαρχούσε στο εμπόριο, συγκέντρωνε την πνευματική και οικονομική ζωή της εποχής και αποτελούσε το μοναδικό λιμάνι από την Τένεδο μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα, το κομβικό σημείο διακλάδωσης του εμπορίου για την Ανατολή, Ινδία, Αραβία, τόπο εμπορικών συναλλαγών και ανταλλαγών προϊόντων της Ανατολής με τη Δύση, αποτελούσε το φυσικό και ταυτόχρονα αναγκαστικό πέρασμα για το εμπόριο μεταξύ Ευρώπης και Ανατολής. Οι ειδικές αυτές συνθήκες μαζί με την πολιτική των Αυτοκρατόρων της ξεκλείδωναν τις πόρτες για ομάδες κάθε εθνικότητας προσδίδοντας της έτσι τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα που διατηρεί μέχρι σήμερα.¹⁴⁶ Εύλογα λοιπόν η Κωνσταντινούπολη αφού αποτελούσε τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας έγινε τόπος επιλογής των κατοίκων παραθαλάσσιων πόλεων της Ιταλίας όπως το Αμάλφι, η Πίζα, η Γένοβα, η Βενετία για επέκταση του εμπορίου τους ανοίγοντας έτσι το δρόμο για τις μελλοντικές αποικίες πράξη που εξηγεί περιληπτικά ο Heyd:

*[...]εάν σε μία πόλη βρισκόταν πολλά άτομα να διεξάγουν εμπόριο σε χώρα του εξωτερικού πολύ εύκολα οι ομοεθνείς σχημάτιζαν μία αποικία στην ίδια περιοχή, στην ίδια γειτονιά, στον ίδιο δρόμο (campus ή ruga στα Λατινικά του Μεσαίωνα) οικοδομούσαν κτιριακές εγκαταστάσεις για να αποθηκεύουν τα προϊόντα που εμπορεύονταν και φυσικά ακολουθούσε η συνέχεια παρόμοιων με την πατρίδα θεσμών και ηγεσίας. Έτσι άρχιζε η δημιουργία μίας εμπορικής αποικίας [...]*¹⁴⁷

¹⁴² Για την αξιοπιστία των κειμένων του βλέπε: Julia CHATZIPANAGIOTI-SANGMEISTER, *Von Kassel nach Chios: Weg und Werke von Friedrich Wilhelm Murhard (1778-1853)*.

¹⁴³ Στο ίδιο, σ.σ.85-94.

¹⁴⁴ Murhard, Friedrich, *Gemalde von Konstantinopel*, Penig, 1805, σ. σ.83-84.

¹⁴⁵ Mori, Angilo, *Gli Italiani a Costantinopoli*, 1906,σ.5.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 6.

¹⁴⁷ Heyd, *Le colonie commerciali italiane in Oriente nel medio-evo*, Venezia 1866, σ.2.

Οι Αμαλφιτάνοι πιθανώς ήταν οι πρώτοι άποικοι που εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντινούπολη έξω από τα Βυζαντινά τείχη, στη δεξιά πλευρά του Κερατίου Κόλπου, στην περιοχή που σήμερα βρίσκεται το Yeni Cami στο *Eminönü*, στο Νεώριον, (*Bahçekari*) και το *Πέραμα*, (*Balikpazarı Karısı*). Στη διάρκεια του Πρώιμου Μεσαίωνα το Αμάλφι διατήρησε το εμπόριο μεταξύ Ανατολής και Δύσης μεταφέροντας στη Ρώμη μπαχαρικά από την Ασία, πολύτιμα αρώματα, μεταξωτά υφάσματα και πορφύρα, πολύτιμα άμφια και αυτές οι ειδικές συνθήκες εμπορίου κατέστησαν δυνατή την εγκατάσταση τους στην έδρα διακίνησης των προϊόντων¹⁴⁸. Υπάρχουν αναφορές ήδη από το 944 για κάποιον Liutprand, Επίσκοπο της Κρεμόνα. Η πρώτη μεγάλη οικογένεια Ιταλών εμπόρων που γνωρίζουμε καταγόταν από το Αμάλφι ονόματι Mauro. Είχε εμπορικές συναλλαγές με τη Δύση και έκανε εξαγωγές προϊόντων από μετάξι και πολύτιμους λίθους, ανέβασε το γόητρο της αποικίας και ο Αυτοκράτορας του απένειμε τον τιμητικό τίτλο του **Υπάτου**.¹⁴⁹ Η ανθούσα οικονομία και η αυτονομία της αποικίας έλαβαν τέλος στο δεύτερο ήμισυ του 11^{ου} αι., όταν αφού προηγουμένως ένωσαν τις δυνάμεις τους με το Βασίλειο της Νορμανδίας (1073) επιδεινώθηκαν οι σχέσεις τους με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και τον Μάιο του 1082 ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός μετά την ήττα του από τους Νορμανδούς εκδικούμενος τους Αμαλφιτάνους παραχώρησε χρυσόβουλο στους Βενετούς με το οποίο επέβαλλε στα εργαστήρια των Αμαλφιτάνων που βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη να πληρώνουν δασμό στην εκκλησία του Αγίου Μάρκου στην οποία θα ήταν εφεξής υποτελείς φόρου. Έτσι αποκλείστηκαν από τον καταστατικό χάρτη ελευθεριών οι Αμαλφιτάνοι όπως και οι υπόλοιποι ξένοι στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, τα δε καινούργια δικαιώματα και προνόμια ανήκαν πλέον αποκλειστικά στους Βενετούς. Το επίσημο αυτό έγγραφο μπορεί να θεωρηθεί η διαδικασία γένεσης της συγκεκριμένης υπερεθνικής πληθυσμιακής ομάδας. Τον Ιούνιο του 1097 όταν οι ορδές των Σταυροφόρων περνούσαν από την Κωνσταντινούπολη για τους Αγίους Τόπους οι Πιζάνοι όπως οι Βενετοί και οι Γενοβέζοι θεώρησαν ότι ανοίγεται μπροστά τους η ευκαιρία να αποκομίσουν οφέλη από τον δρόμο που άνοιγαν οι Σταυροφόροι και να αποκτήσουν τα ίδια προνόμια με τους Βενετούς οι οποίοι με το Χρυσόβουλο του Αλεξίου Κομνηνού είχαν μονοπωλήσει το εμπόριο της Ανατολής. Έτσι οι Πιζάνοι ενίσχυσαν τη θέση τους στο Λεβάντε χάρη στη ναυτική βοήθεια που παρείχαν στην Α΄ Σταυροφορία (1096-1099). Ο Αλέξιος Κομνηνός το Φεβρουάριο του 1192 ανανέωσε τα προνόμια που αρχικά τους παρείχε το 1111 με απόφαση του Ισαάκιου Β΄. Μολονότι στην αρχή της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 τάχτηκαν στο πλευρό των Ελλήνων, κατόπιν ακολούθησαν τους Σταυροφόρους και έτσι μετά την Άλωση της πόλης από τους Φράγκους τα προνόμια τους ανανεώθηκαν και αυξήθηκαν, ο δε πρώτος βαθμός στην Εκκλησιαστική ιεραρχία, του Πατριάρχη, παραχωρήθηκε στους Βενετούς, ενώ ο δεύτερος βαθμός του Ηγούμενου παρέμεινε στους Πιζάνους. Στις αρχές του 15^{ου} αι. η αποικία αυτή εκτοπίστηκε από τους Φλωρεντινούς.

2.6 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

¹⁴⁸ Mori, σ.8.

¹⁴⁹ Marmara, Rinaldo, Précis historique de la communauté latine de Constantinople et de son eglise : de l'Empire byzantin à la République de Turquie.

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης οι Λατίνοι πανικοβλημένοι τράπηκαν σε φυγή προς τη Δύση και ο Σουλτάνος έστειλε τον Ζαγανό Πασά (*Zaġanos Paşa*) στους Γενουάτες για να τους πείσει να μην εγκαταλείψουν την πόλη παραχωρώντας σε αυτούς την περιοχή του Γαλατά καθώς και την ανανέωση των προνομίων που απολάμβαναν από την εποχή των Αυτοκρατόρων του Βυζαντίου. Στις 29 Μαΐου 1453 τρεις πληρεξούσιοι της αποικίας των Γενουατών, οι Babilano Pallavicino, Marchisio de Franchi και ο Nicolo Pagliuzzi (διερμηνέας) απεσταλμένοι του Ποδεστά (podestà) Angelo Giovanni Lomellino παρέδωσαν τα κλειδιά της πόλης στον Πορθητή. Η κατάσταση της αποικίας των Γενουατών μετά την Άλωση απεικονίζεται σε δύο επιστολές που εστάλησαν στη Γένουα μία από το Πέρα και μία από τη Χίο. Στην πρώτη επιστολή της 23^{ης} Ιουνίου 1453 ο τέως Ποντεστά Angelo Giovanni Lomellino ανέφερε τα τραγικά γεγονότα και την παράδοση της αποικίας και στη δεύτερη επιστολή της 27^{ης} Σεπτεμβρίου 1453 ο Franco Giustiniani, ο οποίος επρόκειτο να διαδεχτεί τον Lomellino ως Ποντεστά του Πέρα, απέστειλε από τη Χίο λεπτομέρειες για την δραματική κατάσταση των Λατίνων της Ανατολής. Η Τουρκική πλέον κυβέρνηση απαιτούσε φόρους από τη Χίο και πιθανόν θα ακολουθούσε φορολογία και στις αποικίες της Μαύρης Θάλασσας ενώ οι υποσχέσεις του Σουλτάνου δεν φαίνονταν αξιόπιστες, αντίθετα τροφοδοτούσε τους φόβους των κατοίκων, την αμφιβολία για το μέλλον η απόφαση του να ενισχύσει το φρούριο Rumeli Hisari για να μπορεί να ελέγχει την ναυσιπλοΐα του Βοσπόρου και η επιστολή κατέληγε ότι πρέπει να επέμβουν οι Δυτικές Δυνάμεις γιατί ήταν επισφαλής η θέση των Γενουατών στα νησιά του Αιγαίου και στη Μαύρη Θάλασσα.¹⁵⁰ Έτσι οι Λατίνοι εκτός από τους κατοίκους του Γαλατά, που παρέμειναν ουδέτεροι στη διάρκεια της πολιορκίας, σφαγιασθήκαν ή πέρασαν σε καθεστώς υποτέλειας. Την 1^η Ιουνίου 1453 ημέρα μετατροπής του ναού της Αγίας Σοφίας σε τζαμί, οι Γενουάτες παρέλαβαν το φιρμάνι γραμμένο στην Ελληνική γλώσσα και υπογεγραμμένο από τον Μ. Βεζίρη του Σουλτάνου, Ζαγανό Πασά. Η εκχώρηση αυτών των προνομίων (διομολογήσεις) από τον Μωάμεθ Β΄ στους Γενουάτες του Γαλατά διήρκησε περισσότερο από τέσσερις αιώνες μέχρι την Ανακήρυξη της Τουρκικής Δημοκρατίας (1923) και απετέλεσε το νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η Λατινική Κοινότητα διατήρησε το δικαίωμα άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων της και ουσιαστικά ήταν η ανταμοιβή από τον Σουλτάνο προς τους Γενουάτες για την ουδέτερη στάση που τήρησαν στην διάρκεια της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης. Το φιρμάνι αυτό της 1^{ης} Ιουνίου 1453 αποτελεί και την νομική Πράξη Γένεσης της Λατινικής κοινότητας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: Σύμφωνα με τον Ρόμπερτ Μαντράν¹⁵¹ όταν ο Μωάμεθ Β΄ πολιορκήσε την Πόλη οι πονηροί έμποροι απεφάσισαν να παίξουν αυτό που αποκαλεί *διπλό παιχνίδι (double jeu)*. Συνεργάστηκαν με τους Τούρκους, επαίνεσαν τις στρατιωτικές κινήσεις τους στην Βυζαντινή πρωτεύουσα και πιθανόν κάποιος Γενουάτης αποστάτης βοήθησε τον Ζαγανό Πασά να μεταφέρει το στόλο του από τον Βόσπορο στον Κεράτιο Κόλπο,¹⁵² παρέδωσαν συμβολικά αμέσως τα κλειδιά της πόλης τους και πέτυχαν μια συμφωνία που τους παρείχε το δικαίωμα διατήρησης των δικαιωμάτων και προνομίων που απολάμβαναν επί Παλαιολόγων. Το αυθεντικό κείμενο *Capitulazioni di Sultan Mehmet con li Perotti*, γραμμένο στα Ελληνικά, φυλασσόταν επί μακρόν στα αρχεία της αριστοκρατικής οικογένειας των Λεβαντίνων Testa. Το χειρόγραφο των αρχών του 17^{ου} αι. με τίτλο *Relatione dello stato della*

¹⁵⁰ Pertusi, A., *La caduta di Costantinopoli, II, L'eco nel mondo*, Verona, 1976, σ.σ.98-105.

¹⁵¹ Mantran, Robert, *Istanbul dans la seconde moitié de XVII siècle*, Paris, 1962, σ.74.

¹⁵² Kreutel, Richard, Franz, *Leben und Taten der Turkischen Kaiser*, Vienna, 1971, σ. σ. 98-101.

cristianità di Pera e Costantinopoli obediante al Sommo Pontefice Romano, σχολιάστηκε και εκδόθηκε από τον ιστορικό Eugenio Dalleggio D'Alessio:

[...] *Essendo al presente comparsi gl'Ambasciatori Ballatan Pallavicino e Marchio de Franco con l'interprete loro Patritio per parte del Popolo e della Nobiltà di Pera, et in segno d'amicitia mi presentano la chiavi della terra loro, e fattisi sudditi e sottoposti a me, così ancora io con tal conditione gl'accetto che possino vivere, reggersi e governarsi sì come per il passato hanno fatto, senza ch'io vadi con l'esercito mio ad occupare in rovina loro la terra[...]*

Μολονότι ο Αλέξανδρος Πασπάτης αμφισβητεί την αυθεντικότητα του εγγράφου¹⁵³ και ο Ludovico Sauli¹⁵⁴ δεν κάνει καμία αναφορά σ' αυτό στο έργο του για τον Γαλατά, ο Soderini, απεσταλμένος του Δόγη της Γένοβας, προώθησε την Ιταλική μετάφραση της Συμφωνίας στην Signoria¹⁵⁵ τον Αύγουστο του 1453 και η καταγραφή του εγγράφου έγινε στο Great Book of Galata.¹⁵⁶ Αργότερα ακολούθησε και πάλι ανανέωση των προνομίων κατά τα έτη 1613, 1617, 1624 και 1652 και ίσως μία από αυτές τις ανανεώσεις που φυλασσόταν στο Palais de France παρουσίασε ο Γάλλος ιστορικός του Λεβάντε Belin στα Αρχεία των Καπουτσίνων του Πέρα.¹⁵⁷

[...] *αυτοί (οι Γενουάτες του Γαλατά) υποχρεούνται να πληρώνουν κεφαλικό φόρο (τουρκ. haraç ή αραβ. Kharāj) όπως όλοι οι υπήκοοι μου[...] οι Γενουάτες θα απολέσουν την ιδιότητα του ξένου υπηκόου. Εφεξής θα είναι Οθωμανοί υπήκοοι, μη-μουσουλμάνοι ή ραγιάδες.*

Οι διομολογήσεις (Capitulations) είναι το νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινήθηκαν και συνέχισαν να υπάρχουν ως παροικία. Μεγάλος ο αριθμός ελευθεριών και αυτονομιών που τους παραχωρήθηκε, ιδιαίτερα όσον αφορά τις διατάξεις των Μονών γύρω από τις οποίες αναπτύχθηκαν¹⁵⁸ και χρονολογούνται από το Μάιο του 1082. Σύμφωνα με τον Ubicini, τα προνόμια ευνόησαν δυσαρεστημένους πολίτες άλλων εθνικοτήτων, τους οποίους η Ευρώπη απέβαλλε από τους κόλπους της ως αιρετικούς, έγιναν φιλοξενούμενοι του Σουλτάνου και απολάμβαναν την ελευθερία και ασφάλεια που τους αρνήθηκε η χώρα καταγωγής τους βρίσκοντας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία *le refuge du monde*¹⁵⁹ συγκεντρωμένοι κυρίως στην περιοχή του Πέρα :

[...] *Σήμερα το Πέρα δεν είναι πλέον Τουρκία, είναι η Γαλλία, η Αγγλία, η Αυστρία, η Ρωσία, η Ολλανδία, η Ισπανία κλπ με τα παλάτια των Πρεσβειών τους[...]*¹⁶⁰

¹⁵³ Πασπάτης, Αλέξανδρος, *Πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως*, Αθήνα, 1890, σ. 205.

¹⁵⁴ Sauli, *Della colonia dei genovesi a Galata*, Turin, 1831, II, σ. 47.

¹⁵⁵ Όρος που δηλώνει την Κυβέρνηση κατά την περίοδο του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης.

¹⁵⁶ Mauri, Giovanni, *Relatione dello Stato della Cristianità di Pera e Constantinopoli*, εκδ. Eugenio Dalleggio d'Alessio, Istanbul, 1925, σ.26.

¹⁵⁷ Η πιο αυθεντική εκδοχή της Συμφωνίας ανήκει στον Eugenio Dalleggio d'Alessio, «*Traité entre de Genoïs de Galata et Mahmut II*, Juin, 1453: απόδοση και σχολιασμός, *Echos d'Orient*, 39, Ιαν. 1940, σ.σ. 161-174.

¹⁵⁸ Belin, Alphonse, *Histoire de la Latinité*, σ.σ 121–362.

¹⁵⁹ Ubicini, *La Turquie actuelle*, σ.437.

¹⁶⁰ Ubicini, *La Turquie actuelle*, σ.436.

Οι διομολογήσεις περιελάμβαναν ελεύθερη διαμονή στη χώρα, είσοδο ή διέλευση από τη χώρα, ελευθερία εμπορικών συναλλαγών, ελευθερία στην άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων και δικαίωμα ιδιοκτησίας. Πώς αντέδρασε ο μουσουλμάνος κάτοικος στα προνόμια προς τους ξένους; Σύμφωνα με τον Pears¹⁶¹ έχουν αναφερθεί πολλοί λανθασμένοι ισχυρισμοί σχετικά με την προέλευση των διομολογήσεων οι οποίοι είναι αντίθετοι με τα γεγονότα. Η μία άποψη υποστηρίζει ότι οι διομολογήσεις είναι η απόδειξη της διορατικότητας και μεγαλοψυχίας των Σουλτάνων και η άλλη με στόχο την ανάπτυξη του εμπορίου στην Αυτοκρατορία εκχώρησαν προνόμια στους ξένους ως κίνητρο-δέλεαρ να κατοικήσουν σε Τουρκικό έδαφος. Είναι λανθασμένες και οι δύο απόψεις κατά τον Pears επειδή ούτε οι Τούρκοι ούτε κανένας ξένος θα ήταν ικανοποιημένοι με την εφαρμογή του νόμου επειδή ο μουσουλμάνος δεν θα έδινε ποτέ την συγκατάθεση του στα προνόμια που η θρησκεία του παραχωρεί στον «άπιστο», ο οποίος βρίσκεται κατ' αυτόν σε κατώτερη θέση, είναι εκείνος που πρέπει να φονευτεί εάν δεν υποταχτεί στους μουσουλμανικούς κανόνες και θα αντιμετωπίζεται ως κατώτερος ακόμη και όταν υποταχτεί. Το Κοράνι αποτελεί πολιτικό και θρησκευτικό κώδικα ταυτόχρονα, ως εκ τούτου ο «ξένος», ως μη μουσουλμάνος, βρίσκεται εκτός θρησκείας, ο νόμος είναι γι αυτόν πλεονέκτημα που πηγάζει από τη θρησκεία, επομένως μόνο οι πιστοί έχουν το δικαίωμα να απολαμβάνουν τα πλεονεκτήματα του. Οι ξένοι από την άλλη πλευρά δεν θα συμφωνούσαν να τους μεταχειρίζονται ως βοοειδή ή ραγιάδες όρο που χρησιμοποιούν οι μουσουλμάνοι για τους ξένους, επομένως ικανοποιούσε και τα δύο μέρη η παραμονή των ξένων που θα κατοικούσαν στη χώρα. Οι μη-μουσουλμάνοι, *dhimmi*¹⁶², ή *zimmi* ή *raya* είναι οι μη-Μουσουλμάνοι Οθωμανοί υπήκοοι, οι οποίοι σύμφωνα με το Ιερό Δίκαιο του Ισλάμ αποδέχονταν το θεωρητικό αυτό συμβόλαιο που παρέχει δικαίωμα διαμονής με αντάλλαγμα την πληρωμή φόρων¹⁶³. Υποχρεούνταν να πληρώνουν κεφαλικό φόρο το λεγόμενο *χαράτσι* (*haraç* ή *cizye*) και δεν είχαν διοικητική ή πολιτική αυτονομία¹⁶⁴ αλλά τελούσαν υπό την αρμοδιότητα του δικαστή (*kadi*) και του στρατιωτικού διοικητή (σλαβικός όρος *voynoda*) του Γαλατά. *Dhimmi* είναι ο μουσουλμανικός όρος για τον χριστιανό ή εβραίο υπήκοο και σημαίνει «οι άνθρωποι του συμβολαίου» που στα οθωμανικά τουρκικά λέγεται *zimmi*. Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που περιλαμβάνει καθιερώθηκαν από τον ισλαμικό νόμο πριν την ίδρυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τον προφήτη Μωάμεθ οι μουσουλμανικές αρχές θα πρέπει να αναγνωρίζουν το δικαίωμα των πιστών των μονοθεϊστικών θρησκειών, να ζούνε εν ειρήνη στο μουσουλμανικό κράτος υπό τον όρο ότι αναγνωρίζουν την πολιτική εξουσία του Ισλάμ. Ο νόμος αφορούσε την περιουσία, την ιδιοκτησία και το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας και σε αντάλλαγμα υπήρχε η πληρωμή επιπλέον φόρου (*jizya*) καθώς και η υπόσχεση ότι δεν θα βοηθούν εχθρούς των Μουσουλμάνων.¹⁶⁵

2.7 ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΑΡΟΙΚΙΑΣ

¹⁶¹ Pears, Edwin, *Turkey and its people*, Turnbull and Spears, Edinburgh, 1911.

¹⁶² Σαρρής, Νεοκλής, *Οσμανική πραγματικότητα*, I, εκδ. Αρσενίδης, σ. 247.

¹⁶³ Φόρος 2%-5% σε μη Μουσουλμάνους υπηκόους. Sauli, *Della Colonia dei Genovesi a Galata*, σ.172.

¹⁶⁴ Mitler, Louis, *The Genoese in Galata: 1453-1682*, *International Journal of Middle East Studies*, 10, No. 1 (Φεβρ. 1979), σ.σ. 71-91.

¹⁶⁵ *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Gabor Agoston, Bruce Masters.

Οι πρώτες εκτιμήσεις πληθυσμού και της γενικής κατάστασης της «latinità» μετά την Άλωση του 1453 φτάνουν ως εμάς από απεσταλμένους του Ποντίφικα στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ αυτών και του Pietro Cedulini¹⁶⁶ -επισκόπου στη Nonna των Δαλματικών ακτών¹⁶⁷ -απεσταλμένο του Γρηγορίου XIII ο οποίος έφτασε στην Κωνσταντινούπολη τον Οκτώβριο του 1580 και παρέμεινε μέχρι τον Απρίλιο του 1581. (Marmara 2003). Ανέφερε 500 Ρωμαιοκαθολικούς υπηκόους του Σουλτάνου, 2.000 σκλάβους, 500 απελευθερωμένους σκλάβους (libertini), 5.000-6.000 διερχόμενους ξένους και εξακόσιους εμπόρους μαζί με 100 άλλους που ανήκαν στο προσωπικό της Γαλλικής και Ιταλικής Πρεσβείας που εργαζόταν στην πόλη¹⁶⁸. Μία άλλη αναφορά του 1616 ανεβάζει σε 1.000 τους κατοίκους του Γαλατά¹⁶⁹, υπολογίζονται περίπου δεκαεπτά έως εικοσιοκτώ οι οικογένειες που κατοικούσαν στο Πέρα και λίγο αργότερα προστέθηκαν εκατόν πενήντα οικογένειες Διαμαρτυρομένων στο χριστιανικό πληθυσμό της πόλης. Τον 16^ο αι. το 44% της λατινικής κοινότητας αποτελείτο από Λατίνους Οθωμανούς υπηκόους της Πύλης που σταδιακά αυξήθηκε με την εισροή νέων μεταναστών λόγω του ευνοϊκού κλίματος των Μεταρρυθμίσεων. Το 1849 ο πληθυσμός του Πέρα υπολογίστηκε ότι ανερχόταν σε είκοσι οκτώ με τριάντα χιλιάδες πολίτες των οποίων ο μισός περίπου πληθυσμός ήταν Ευρωπαίοι. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονταν έξη χιλιάδες Έλληνες, χίλια άτομα από την Μάλτα και τα Ιόνια νησιά, χίλιοι εξακόσιοι Αυστριακοί, χίλιοι εκατό Γάλλοι, χίλιοι Ρώσοι, εξακόσιοι πενήντα Πέρσες και οι υπόλοιποι ήταν ένα κράμα από Άγγλους, Βέλγους, Ολλανδούς, Πρώσους, Ισπανούς, Δανούς, Αμερικανούς και Ιταλούς από την Σαρδηνία, Σικελία, Τοσκάνη κλπ¹⁷⁰. Ως βασικό κριτήριο μπορούν να θεωρηθούν μόνο τα Μητρώα του Ιταλικού Προξενείου αλλά τα στατιστικά στοιχεία δεν θεωρούνται ακριβή επειδή όλοι οι Ιταλοί που κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη δεν φρόντισαν να εγγραφούν στα μητρώα του Προξενείου. Έτσι τα Προξενικά αρχεία που άνοιξαν την 1^η Ιανουαρίου 1881 μέχρι το Δεκέμβριο του 1905 αναφέρουν 8922 εγγεγραμμένους, πιο πρόσφατοι υπολογισμοί ανεβάζουν τον πληθυσμό σε 12.500 ενώ άλλες πηγές αναφέρουν 14.000 κατοίκους.¹⁷¹ Ο 19^{ος} αι. έμελλε να επιφέρει μία θεμελιώδη αλλαγή στον καθορισμό αυτής της πληθυσμιακής ομάδας: το μεταναστευτικό ρεύμα που έφτασε στην Κωνσταντινούπολη από την Ευρώπη καθόρισε την διαχωριστική γραμμή μεταξύ των αυθεντικών Ευρωπαίων (Ιταλοί εργάτες ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι που ήρθαν για να εργαστούν στον σιδηρόδρομο, μηχανικοί, γιατροί) και των ατόμων Ευρωπαϊκής καταγωγής που γεννήθηκαν και ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από την εποχή της Τέταρτης Σταυροφορίας και ήταν Οθωμανοί υπήκοοι. Οι λόγοι που οδήγησαν τους μετανάστες στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αι. ήταν ποικίλοι, γεγονός που διαφοροποιούσε και τις συμπεριφορές τους σε σχέση με την ενσωμάτωσή τους. Ριψοκινδύνεψαν, έγιναν πρωταγωνιστές συνομωσιών και γεγονότων φέροντας μαζί τους στην άγνωστη πόλη

¹⁶⁶ Cedulini, Cedulini, *Visita della Chiesa di Constantinopoli sotto la Santa Memoria di Gregorio XIII*, 1954, f.145.

¹⁶⁷ Frazee, Charles, σελ. 71.

¹⁶⁸ Sturdza, Mihail-Dimitri, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, σελ.564, Belin, *Histoire de la Latinité* σελ.180, Charles Frazee, *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453–1923*, *Λογδίο*, 1983, σ.σ.72, 95.

¹⁶⁹ D'Alessio, *La communauté de Constantinople*, σ.311, d'Alessio, *Relatione*, σ.σ.22–24, και σ.σ.32–34.

¹⁷⁰ Ubicini, *La Turquie actuelle*, σ.439.

¹⁷¹ MORI, σ.210.

ιδέες και φιλοδοξίες που τους ώθησαν στη δράση, αναζητώντας νέο τρόπο ζωής, δημιούργησαν συνδικαλιστικά σωματεία και υλοποίησαν νέα κοινωνικά οράματα.

2.8 ΟΜΑΔΕΣ ΑΦΙΞΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΙΚΙΑΣ

Ο Giuseppe Zaccagnini «διακεκριμένος δικηγόρος, ευφυής και ενεργό μέλος της παροικίας μας»,¹⁷² ο οποίος συνεργάστηκε με το έντυπο του Εμπορικού Επιμελητηρίου, *La Rassegna Italiana*, έγραψε μια σειρά άρθρων στο «Giornale d' Italia» με τίτλο *Lettere da Constantinopoli* που δημοσιεύτηκαν αργότερα σε δύο μέρη: *La vita a Constantinopoli* στα 1909 και *Ricordi di Constantinopoli* στα 1926, το οποίο είναι απλά αναδημοσίευση του πρώτου με την προσθήκη τριών κεφαλαίων. Στο μακροσκελέστερο από τα άρθρα με τίτλο *La colonia Italiana* κατατάσσει την παροικία σε τέσσερις ομάδες: Πρώτη ομάδα: αριθμεί τα περισσότερα μέλη που κατοικούν στην περιοχή εδώ και πολλές γενιές. Μεταξύ τους λίγοι ιδιοκτήτες, καταστηματάρχες κάθε είδους, αρκετοί τεχνίτες και εργάτες όλων των ειδών. Δεύτερη ομάδα: ελεύθεροι επαγγελματίες, γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί, αρχιτέκτονες, ζωγράφοι, καθηγητές μουσικής καθώς και «άτομα με ιταλικό αίμα στις φλέβες τους, που ακόμη μιλάνε ιταλικά, βρίσκονται εδώ και μία εικοσαετία στην Κωνσταντινούπολη». Τρίτη ομάδα: περιλαμβάνει ένα σχετικά περιορισμένο αριθμό ατόμων από διάφορες ράτσες: Έλληνες, Σλάβους, Αλβανούς κ.α. που βρήκαν τρόπο να πάρουν Ιταλική υπηκοότητα για προσωπικό τους συμφέρον. Τέταρτη ομάδα: «διερχόμενοι, περαστικοί», χαρακτηριζόμενοι ως *gli italiani di passaggio*, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται διπλωματικοί υπάλληλοι και καθηγητές διαφόρων σχολείων. Ο Mori¹⁷³ διαχωρίζει κατ' επάγγελμα και εποχή άφιξης τις ομάδες των λεβαντίνων ως κριτήριο κατηγοριοποίησης και διαιρεί την ιταλική κοινότητα σε τρεις ομάδες: Η πρώτη ομάδα αποτελείται από εκείνους που εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντινούπολη από τον προηγούμενο αιώνα για πολιτικούς λόγους, Λεβαντίνοι από τα νησιά του Αιγαίου απόγονοι παλαιών οικογενειών από τη Βενετία και τη Γένουα και οικογένειες Εβραίων που απέκτησαν την Ιταλική υπηκοότητα μέσω της προστασίας που τους παρείχε το Μεγάλο Δουκάτο της Τοσκάνης όταν κατέφυγαν μετά την εκδίωξη τους από την Ισπανία για να εγκατασταθούν αργότερα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η δεύτερη ομάδα, η πολυπληθέστερη της παροικίας μετανάστευσε από το 1870 μέχρι το 1888. Η τρίτη ομάδα (*gli italiani di passaggio*) «οι διερχόμενοι» ήταν εργάτες που ήρθαν να εργαστούν στον σιδηρόδρομο της Ανατολίας και το λιμάνι του Zonguldak στη Μαύρη Θάλασσα, στα μεγάλα ναυπηγεία, κρατικοί λειτουργοί, Προξενικοί και στρατιωτικοί υπάλληλοι. Η Ιταλική κοινότητα το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. έχει εισχωρήσει στην οικονομική ζωή της πόλης σε όλους τους οικονομικούς τομείς στην βιομηχανία, το εμπόριο καθώς και σε διάφορες αντιπροσωπείες.¹⁷⁴ Η εδραίωση όλων αυτών των επιχειρήσεων μετά την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων και την εκχώρηση δικαιώματος ιδιοκτησίας σε ξένους¹⁷⁵ επιβεβαιώνει τα αίτια και την περίοδο που έφτασε στο απόγειο της ακμής της η Λατινική Κοινότητα. Εκτός από το εμπόριο στο οποίο απέδειξαν την ικανότητα τους διακρίθηκαν και σε ποικίλες οικογενειακές επιχειρήσεις σε τομείς άγνωστους μέχρι τότε στους Οθωμανούς απασχολώντας εργατικό δυναμικό, εισάγοντας στη χώρα αντικείμενα λίγο ή καθόλου γνωστά σύμφωνα με τον Angiolo Mori.

¹⁷² MORI, *Gli Italiani a Constantinopoli*, Modena: Società Tipografica Modenese, 1906, σ. 247.

¹⁷³ Mori, σ.σ. 210-211.

¹⁷⁴ Mori, Angiolo, *Gli italiani a Costantinopoli*, σ.σ. 153-183.

¹⁷⁵ Aristarchi, Bey, *Législation ottomane*, publiée par Demetrius Nicolaïdes, Constantinopoli 1873, τ. II, σ. 15.

Ποιες είναι οι αιτίες που οδήγησαν την παροικία σε αυτό το σημείο προόδου; Τι στρατηγικές επιβίωσης ανέπτυξαν τα μέλη της; Έζησαν μαζί με τις υπόλοιπες κοινότητες ή απλά δίπλα τους; Προσαρμόστηκαν ή ανέπτυξαν μηχανισμούς αυτοάμυνας; Πρωταρχικής σημασίας ρόλο έπαιξε η ο νόμος της 3^{ης} Νοεμβρίου του 1839 που σηματοδότησε τη Χρυσή Εποχή (età dell'oro) της Λατινικής Κοινότητας της Κωνσταντινούπολης. Το επόμενο φιρμάνι του 1856 ήρθε να επιβεβαιώσει τις Μεταρρυθμίσεις με την συμπλήρωση μέτρων για την εφαρμογή του. Ο νόμος του 1867 ήρθε για να συμπληρώσει τα προνόμια και είναι ο σημαντικότερος γιατί σύμφωνα με αυτόν επιτρεπόταν η ιδιοκτησία ακινήτων βασικός παράγοντας επέκτασης σε μία ξένη χώρα. Ο Σουλτάνος Abdülmecit (1839-61), γιός του Μωάμεθ Β΄ τέσσερεις μήνες μετά την ενθρόνιση του με το Αυτοκρατορικό Διάταγμα του Hatt-ı Hümayun Gülhâne στις 3 Νοεμβρίου 1839, εγκαινίασε την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων (Tanzîmât) σύμφωνα με την οποία όλοι οι υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν ίσοι χωρίς θρησκευτική ή εθνική διάκριση. Πριν από το διάταγμα αυτό οι υπήκοοι του σουλτάνου διαιρούνταν σε δύο κοινωνικές τάξεις: στην κυρίαρχη τάξη (μουσουλμάνοι) και στην κατώτερη τάξη (μη-μουσουλμάνοι). Η περίοδος Tanzîmât είναι το αποτέλεσμα των Μεταρρυθμίσεων που άρχισαν τον 18^ο αι.. Σύμφωνα με τον Ubicini¹⁷⁶ ορισμένοι εθνικιστές θεώρησαν τις Μεταρρυθμίσεις ως επιστροφή στο παρελθόν, δίνοντας ανακριβή εικόνα της εποχής και της επέμβασης των Γενιτσάρων στην κυβέρνηση. Συνοπτικά, τα τρία κύρια σημεία των Μεταρρυθμίσεων είναι: 1. Εγγυήσεις για τη ζωή, την τιμή και την περιουσία των υπηκόων 2. σύστημα καθορισμού και συλλογής φόρων και 3. σύστημα κατάταξης στο στρατό και διάρκεια θητείας τους.¹⁷⁷ Οι Μεταρρυθμίσεις του 1856 (Islahat Fermanı) επιβεβαίωναν το Διάταγμα του 1839 και εγγυόταν τη λήψη νέων μέτρων για τη ζωή, την περιουσία και την άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων των υπηκόων. Κάθε κοινότητα διατηρούσε το δικαίωμα επισκευής των εκκλησιών, νοσοκομείων, σχολείων και κοιμητηρίων της.¹⁷⁸ Αναγνωριζόταν η εποπτεία ιδιοκτησίας κινητών και ακινήτων του χριστιανικού κλήρου (Άρθρο 3) Ο ίδιος ο Σουλτάνος Abdul Mecit (Abdülmecit) το 1838, με δωρεά 20.000 πιαστρών συμμετείχε στην Ίδρυση της *Opera di Beneficenza Artigiana* (Associazione Commerciale Artigiana di Pietà)¹⁷⁹ για την οποία θα μιλήσουμε αναλυτικότερα παρακάτω. Για την ανέγερση νέων εκκλησιών θα έπρεπε να ζητήσουν την έγκριση της Πύλης επειδή δεν θα βρισκείται δίπλα σε τζαμί. (Άρθρο 5). Ανεξάρτητα από τον αριθμό των πιστών θα λαμβάνονταν μέτρα που θα διασφάλιζαν την απόλυτη ελευθερία άσκησης θρησκευτικών καθηκόντων τους. (Άρθρο 7.) Κάθε έκφραση που ορίζει ως κατώτερη μία κοινωνική τάξη υπηκόων για λόγους θρησκευτικής λατρείας, γλώσσας ή καταγωγής θα καταργείται για πάντα από το Πρωτόκολλο. (Άρθρο 8.) Όλοι οι υπήκοοι χωρίς διαφορά και διάκριση γίνονται δεκτοί στις δημόσιες υπηρεσίες (Άρθρο 13) στα δημόσια σχολεία και τον στρατό (Άρθρο 14). Κάθε κοινότητα θα μπορεί να ιδρύει σχολεία για τις επιστήμες, την τέχνη και την βιομηχανία υπό τον όρο ότι η μέθοδος διδασκαλίας και η επιλογή καθηγητών θα υπόκεινται σε έλεγχο μικτής Επιτροπής Παιδείας των οποίων τα μέλη θα επιλέγονται από το κράτος (Άρθρο 15). Κάθε εμπορική και εγκληματική διαφωνία μεταξύ χριστιανών ή άλλων υπηκόων θα επιλύεται στα μικτά δικαστήρια (Άρθρο 16)

¹⁷⁶ Ubicini, A., *Lettres sur la Turquie*, 1853, t.1^{ος}, σ.31.

¹⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 232.

¹⁷⁸ Aristarchi, Bey, *Législation ottomane, publiée par Demetrius Nicolaïdes*, Costantinopoli 1873, τ. 2^{ος}, σ. 15.

¹⁷⁹ Palmieri, A., *L'Associazione Commerciale Artigiana di Pietà in Costantinopoli*, Cenni storici 1837-1902, Francesco Gianni e figli, Napoli 1902, σ. 8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3.1 ΜΟΝΑΣΤΙΚΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Η χρονική αυτή συγκυρία- ανάγκες της παροικίας για σχολεία, επανάληψη Σταυροφορίας στη χώρα των «απίστων» από πλευράς μοναχών-έφερε τους Ιησουίτες δασκάλους το Νοέμβριο του 1583 στην Κωνσταντινούπολη με επικεφαλής τον Jules Macinelli, τρεις μοναχούς και δύο μη κληρικούς βοηθούς. Οι Ιησουίτες που υπήρξαν το κατεξοχήν μοναστικό τάγμα στην υπηρεσία της Καθολικής Αντιμεταρρύθμισης, κυρίως εξαιτίας της απόλυτης αφοσίωσης και υπακοής τους στον Ποντίφηκα, διαδραμάτισαν ένα ρόλο κλειδί για την παπική πολιτική στην Ανατολή. Προσπάθησαν να εδραιώσουν την παρουσία τους με την ίδρυση κολλεγίων και παρουσίαση σεμιναρίων στο βενετοκρατούμενο ελληνικό χώρο και αργότερα και στο Οθωμανικό κράτος. Ο Πάπας θεωρούσε ότι με το κήρυγμα και την εκπαίδευση των νέων οι Ιησουίτες θα κατάφερναν να αντικρούσουν τις ιδέες της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης και να εισάγουν τις διδασκαλίες της Καθολικής Αντιμεταρρύθμισης στα μέρη όπου επικρατούσε η ορθοδοξία. Το 1583 με πρωτοβουλία των πρέσβων της Βενετίας και Γαλλίας οι Ιησουίτες εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντινούπολη υπό την προστασία των δύο αυτών δυνάμεων. Τρεις δυσμενείς συγκυρίες συνετέλεσαν στην αποτυχία της πρώτης αποστολής: η Βενετία, ο ένας από τους δυο προστάτες των Ιησουϊτών, στο οθωμανικό κράτος αποφάσισε να συμμετάσχει στην Ιερή Συμμαχία εναντίον των Οθωμανών, η Γαλλία απέλασε όλους του Ιησουίτες από τα εδάφη της και τέλος ο πάπας Γρηγόριος ΙΔ΄ πέθανε. Δημιουργήθηκε ένα κενό που διήρκεσε περίπου τρεις δεκαετίες για να επανέλθουν οι μοναχοί στην πόλη και να επαναλειτουργήσει το σχολείο τους. Το κενό αυτό οφειλόταν στην έλλειψη κυρίως μοναχών από τη μία πλευρά που έπαψαν να στρατολογούνται, στην έντονη αντίθεση του Βενετού Βάιλου στην παρουσία Ιησουϊτών, στην Κωνσταντινούπολη πράγμα που ήταν αποτέλεσμα των διαφωνιών που εξέφρασε ο «αιρετικός μοναχός» Paolo Sarpi¹⁸⁰ και ειδικά στον ανταγωνισμό μεταξύ του Γάλλου πρέσβη και του Βενετού Βάιλου για να κερδίσουν την εύνοια της Πύλης, εξαιτίας της οποίας οι Ιησουίτες συχνά αποτελούσαν το πiónι στη σκακιέρα της πολιτικής ίντριγκας μεταξύ του Πρέσβη της Γαλλίας και της Αγγλίας, του Βενετού Βάιλου και των Οθωμανών αξιωματούχων της Πύλης¹⁸¹. Οι Ιησουίτες συχνά συναντούσαν την αντίδραση των άλλων καθολικών μοναχικών ταγμάτων (δομινικανών, φραγκισκανών, καπουτσίνων) που διατηρούσαν επίσης ανάλογα ιδρύματα. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα τάγματα υποδαυλιζόταν περισσότερο και από εθνικά κίνητρα, καθώς τα διάφορα κράτη-κυρίως η Γαλλία και τα Ιταλικά κράτη επιχειρούσαν να προσελκύσουν νέους σε τάγματα της επιλογής τους, τα οποία θεωρούσαν ότι εξυπηρετούσαν καλύτερα τα πολιτικά τους συμφέροντα.¹⁸² Στα σχολεία τους δεν υπήρχαν δίδακτρα, εργάστηκαν με ζήλο για να

¹⁸⁰ Belin, *Histoire de la Latinité*, σ.σ. 249–52, Cozzi, Gaetano Paolo Sarpi tra Venezia e l'Europa, Turin, 1979, Interdict, Lane, Frederic C, *Venice, A Maritime Republic*, Baltimore, 1973, σ.σ 396–8.

¹⁸¹ Belin, *Histoire de la Latinité*, σ.σ. 249–52, Gaetano Cozzi, *Paolo Sarpi tra Venezia e l'Europa*, Turin, 1979.

¹⁸² Ρούσσοσ-Μηλιδώνης, Έλληνες Ιησουίτες, σελ. 31

ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις των κατοίκων του Πέρα διδάσκοντας κατήχηση στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, παρέδιδαν μαθήματα φιλοσοφίας και λογοτεχνίας, και ακολούθησαν το παραδοσιακό εκπαιδευτικό πρόγραμμα των Ιησουϊτών όπως οι Ιταλικές ουμανιστικές ιδέες για την «ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου, πολιτισμένου και κοινωνικά υπεύθυνου πολίτη μέσα από τα κλασσικά κείμενα» σε συνδυασμό με τον τρόπο και την τάξη (*modus et ordo*), το επονομαζόμενο *modus Parisiensis*¹⁸³. Το *modus Parisiensis* ήταν για τους Ιησουϊτες σημείο εκκίνησης για το εκπαιδευτικό σύστημα που εφήρμοζαν¹⁸⁴, διδάσκοντας λογική, μεταφυσική, ηθική, μαθηματικά και θεολογία κατά το πρότυπο των πανεπιστημίων του Παρισιού αλλά όσον αφορά τη γλώσσα διδασκαλίας σύμφωνα με τον Della Valle φαίνεται ότι γενικά στην Κωνσταντινούπολη δίδασκαν στα Ιταλικά και Ελληνικά.¹⁸⁵ Θεωρείται πρωτοποριακή η εφαρμογή διαχωρισμού των τάξεων που βασιζόταν στην ικανότητα των μαθητών. Αν ισχύει η κατηγορία εναντίον τους για απόπειρα προσηλυτισμού, ο διαχωρισμός μαθητών σύμφωνα με τις ικανότητες τους θα έκανε ευκολότερη την επίτευξη του σκοπού τους. Οι μαθητές προέρχονταν κυρίως από την λατινική κοινότητα και παρά την διαφωνία του Βενετού Βάλιου έχουμε αναφορές ότι παρακολουθούσαν και τα παιδιά των Βενετών δραγουμάνων. Από την Ελληνική πλευρά, συμπεριλαμβάνονται αρκετοί ορθόδοξοι μοναχοί και ένας διάκος που παρακολουθούσαν τα μαθήματα και μάλιστα «ξεπερνούσαν αριθμητικά τα παιδιά των Λατίνων». Το 1618 παρακολούθησε τα μαθήματα τους ο μελλοντικός Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης ο Κύριλλος Κονταρής¹⁸⁶ (τον οποίο σημαίνοντες καθολικοί προθυμοποιήθηκαν να στηρίξουν στις φιλοδοξίες του για την Ορθόδοξη Εκκλησία) και σε μια αναφορά του 1621 σημειώνεται ότι πολλοί Έλληνες Επίσκοποι και Αρχιεπίσκοποι μαθήτευσαν στα σχολεία των Ιησουϊτών.¹⁸⁷ Ο Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης καθώς και οι επίσκοποι του είχαν επίγνωση ότι ο προσηλυτισμός¹⁸⁸ ήταν ο αντικειμενικός σκοπός των σχολείων που διεύθυναν οι μοναχοί και στις επιστολές του¹⁸⁹ ανέφερε ότι δεν είναι η πρώτη φορά που δημιουργούνται προβλήματα μεταξύ της Ελληνικής Εκκλησίας και των Ιησουϊτών, . Το σχολείο των Ιησουϊτών, δεν ήταν

¹⁸³ O'Malley, John, *First Jesuits*, σ.σ. 215–25

¹⁸⁴ John O' Malley, *The first Jesuits, Transcending the Modus Parisiensis*, σελ. 215

¹⁸⁵ Della Valle, *Viaggi*, σελ. 53.

¹⁸⁶ Frazee, *Catholics and Sultans*, σελ. 93

¹⁸⁷ Frazee, σελ.93

¹⁸⁸ Ανταγωνισμός των Δυτικών θρησκευτικών ιδεών κατά τα τέλη του 16 και κατά το πρώτο μισό του 17 αι. και η απέναντι αυτών στάση των Ορθόδοξων Ιεραρχών, Βακαλόπουλος, Απόστολος, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Γ' τομ., Θεσσαλονίκη 1968.

[...Διαδοχικά κύματα ρωμαϊκής προέλευσης άρχισαν τώρα να χτυπούν την Κωνσταντινούπολη. Ένας από τους παράγοντες, που συνωμότησαν εναντίον του Λούκαρι και του αναμορφωτικού του έργου, είναι το γεγονός ότι ακριβώς όταν επέστρεψε αυτός, το 1623, στην Κωνσταντινούπολη από την πρώτη του εξορία, ιδρύονταν από τον Πάπα Γρηγόριο ΙΕ' η οργάνωση "Προπαγάνδα Πίστης", που σαν στόχο της είχε να συγκεντρώσει κάτω από μια ενιαία διοίκηση τις σκόρπιες σ' όλον τον κόσμο ρωμαιοκαθολικές ιεραποστολές με την προοπτική συντονισμού της δράσης τους και εξασφάλισης καλύτερων αποτελεσμάτων.]

¹⁸⁹ *Lettres anecdotes de Cyrille Lucar Patriarche de Constantinople*, σελ. 202

η μοναδική επιλογή για τους μαθητές του Γαλατά. Οι Φραγκισκανοί μοναχοί συνέχισαν επίσης να διδάσκουν στο Πέρα μετά την εγκατάστασή τους στο Γαλατά το 1227 ιδιαίτερα στα παιδιά των Βενετών. Εκκλησιαστικοί εκπρόσωποι που επισκέφτηκαν τον 17^ο αι. την περιοχή αναφέρουν ότι διατηρούσαν σχολείο κοντά στην εκκλησία των Δραπέρων. Το σχολείο λειτουργούσε ως προπαρασκευαστικό για μικρά παιδιά και μετά το πέρας του προγράμματος που εφήρμοζαν οι Φραγκισκανοί μοναχοί συνέχιζαν τα μαθήματα τους σε κολλέγιο Ιησουϊτών, .¹⁹⁰ Ο ανταγωνισμός μεταξύ των σχολείων των μοναστικών ταγμάτων ανάγκαζε πολλές φορές τους γονείς να μετακινούν τα παιδιά τους από το ένα σχολείο στο άλλο συχνά για πολιτικούς λόγους σχετιζόμενους με τους Ευρωπαίους Πρέσβεις που εθεωρούντο προστάτες των σχολείων αυτών.¹⁹¹ Από τις άλλες εθνικότητες υπήρχαν Αρμένιοι και αρκετοί Εβραίοι μαθητές γιατί το επέτρεπε η τακτική των μοναχών να δέχονται μαθητές από κάθε θρησκευτικό δόγμα¹⁹². Οι αριθμοί των μαθητών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην Οθωμανική αυτοκρατορία το 1896 δείχνουν την απήχηση που είχαν άντρες και γυναίκες ιεραπόστολοι: 31.000 μουσουλμάνοι σε μουσουλμανικά σχολεία, 76.000 σε χριστιανικά¹⁹³ και εβραϊκά σχολεία και 7.000 στα σχολεία των ξένων πρεσβειών.¹⁹⁴ Το 1626 υπό την ηγεσία του Archange des Fossés- συγγενή του Γάλλου Πρέσβη Compte de Cesy-φτάνουν και Καπουτσίνοι μοναχοί στην Κωνσταντινούπολη όπου κατόπιν παράκλησης του Πρέσβη τους παραχωρήθηκε η Μονή του Αγίου Γεωργίου. Ο Καπουτσίνοι άνοιγαν ακόμη μία δίοδο για την πνευματική κατάκτηση της Ανατολής από πλευράς καθολικισμού και σ' αυτό βοήθησε η μη καλή σχέση των Ιησουϊτών, με την Υψηλή Πύλη.¹⁹⁵ Τα μαθήματα παρακολουθούσαν και σ' αυτά τα σχολεία γόνιμοι ευπόρων οικογενειών του Πέρα καθώς και πολλοί Αρμένιοι. Εκτός από τα παραπάνω μοναστικά τάγματα πρέπει να αναφέρουμε και τους μοναχούς του Αγίου Βικεντίνου, γνωστοί και ως Λαζαριστές στη Γαλλία. Έφτασαν στην Οθωμανική αυτοκρατορία το 1763 όταν η *Propaganda* διόρισε τον Armand Bossu αποστολικό επίσκοπο στο Χαλέπι της Συρίας¹⁹⁶. Το 1784 η εκκλησία του Αγίου Βενέδικτου St. Benedict's church (St. Benoit) στο Γαλατά, έδρα των Ιησουϊτών, στην οθωμανική αυτοκρατορία πέρασε στην κατοχή των Λαζαριστών μοναχών. Η εκκλησία αυτή χτίστηκε από Βενεδικτίνους μοναχούς από το Monte Cassino τον 14^ο αι. Μετά την Άλωση εγκαταστάθηκαν Δομινικανοί μοναχοί αλλά στα μέσα του 16^{ου} αι. έπαψε να λειτουργεί. Το Νοέμβριο του 1583 επαναλειτούργησε με

¹⁹⁰ Matteucci, P. Gualberto, *La missione francescana di Costantinopoli*, Florence, 1975, 2^{ος} τόμος, σελ. 241–3

¹⁹¹ *Lettres anecdotes de Cyrille Lucar*, σελ. 202–3

¹⁹² *Histoire de la Latinité*, σελ. 246

¹⁹³ Το 1870 οι Έλληνες στην Κωνσταντινούπολη μόνο είχαν 105 σχολεία με 15.000 μαθητές.

¹⁹⁴ Charles Issawi, "The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth century," Benjamin Braude and Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, 2 τ., Νέα Υόρκη, 1982, 1^{ος} τ. σελ. 277. .

¹⁹⁵ Belin, *Histoire de la Latinité*, σ.σ. 290–3, 305, Frazee, *Catholics and Sultans* σελ. 87

¹⁹⁶ Frazee, Charles A., 1984, "Vincentian Missions in the Islamic World," *Vincentian Heritage Journal*: τ. 5: τεύχος 1, άρ.1.

τους Ιησουίτες και απετέλεσε την έδρα τους.¹⁹⁷ Το 1830 νέα κρίση έπληξε τις αποστολές στην Ανατολή μετά την γαλλική Επανάσταση του 1830 και οι μοναχοί ανησύχησαν για μία ενδεχόμενη εκ νέου αποτυχία των ιεραποστολών. Ο Louis Philippe (1830-1848) όμως, όπως και οι προκάτοχοι του θεωρούσε τους Λαζαριστές μοναχούς «όπλο γαλλικής επιρροής στην ανατολή». Οι Λαζαριστές στην Κωνσταντινούπολη γνώρισαν μεγάλη επιτυχία με την ίδρυση του κολλεγίου στο Bebek τον Ιούλιο του 1831 με Ηγούμενο τον Father Moitrelle, πνευματικό Διευθυντή τον Father Brunet και Διευθυντή σπουδών τον Father Laine. Την ίδια περίπου εποχή, τον Δεκέμβριο του 1839 έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη για να προσφέρουν υπηρεσίες οι πρώτες δύο *Daughters of Charity* που ανήκαν στο ίδιο τάγμα, ιδρύοντας σχολείο θηλέων. Μέχρι το 1842 ο αριθμός τους αυξήθηκε και έγιναν δεκατρείς στην Κωνσταντινούπολη και έντεκα στην Σμύρνη. Μια αναφορά του Father Leleu ηγούμενου των Λαζαριστών στη μονή του Αγίου Βενέδικτου πού έγραψε ένα δοκίμιο στα 1848 από την Κωνσταντινούπολη, μας πληροφορεί για τη φιλοσοφία που κρύβεται πίσω από το έργο των Λαζαριστών. Ο Leleu προείδε την σπουδαιότητα της ιεραποστολής που πήγαζε από την σπουδαία θέση της πόλης ως άξονας μεταξύ ανατολής και δύσης. Αποτελούσε το σημείο όπου συναντιόταν η Ευρώπη με την Ασία και ο Καθολικισμός αντιμετώπιζε την Ορθοδοξία. Το κύριο μέλημα των ιεραποστόλων ήταν να κερδίσουν τις ψυχές των χριστιανών που ζούσαν στην Ανατολή. Είναι όμως επίσης εμφανές ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις χρησιμοποίησαν τους ιεραποστόλους ως προφυλακή στην προώθηση των οικονομικών και ιμπεριαλιστικών σχεδίων τους, επιχορηγώντας τους για περαιτέρω λόγους και αιτίες. Η Ρωσία ανταγωνιζόταν την Αγγλία για το αρμενικό ζήτημα και καμία από τις δύο δεν επιθυμούσε να δει τις αμερικανικές ιεραποστολές να εισέρχεται στο πεδίο δράσης τους. Οι Δυνάμεις αγωνιζόταν για τις ψυχές και το μυαλό των χριστιανών προσδοκώντας κάποια οφέλη. Από την άλλη πλευρά παρά την βοήθεια που προσέφεραν οι ιεραπόστολοι, ο υπερβολικός ζήλος τους κάποιες φορές ενοχλούσε τους μουσουλμάνους. Μολονότι δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε το έργο που πρόσφεραν-εκτός από τη διδασκαλία ίδρυσαν ορφανοτροφεία και πρόσφεραν ιατρική περίθαλψη όποτε παρίστατο ανάγκη με κίνδυνο πολλές φορές της ίδιας της ζωής τους. Οι Γάλλοι ιεραπόστολοι πρόσφεραν ανταμοιβή στους προσηλυτισθέντες. Με την πρώτη ευκαιρία προέβαιναν στην ίδρυση σχολείων και δίδασκαν κάθε φορά στη γλώσσα των προσηλυτισθέντων εκτός από τα γαλλικά για να τους δώσουν την ευκαιρία εξοικείωσης με τον ευρωπαϊκό κόσμο. Ένα άλλο σημείο που δεν θα έπρεπε να διαφύγει της προσοχής μας ήταν ο εντυπωσιασμός των μαθητών τους. Για παράδειγμα το 1861 ο Paul Bedjan, ιερέας της Χαλδαϊκής εκκλησίας επέστρεψε από το Παρίσι στις ιεραποστολές της ανατολής φέρνοντας μαζί του τυπογραφικό πιεστήριο και αρμόνιο. Όταν συνόδευσε τη θεία Λειτουργία παίζοντας αρμόνιο ένας από τους γηγενείς έκπληκτος αναφώνησε: «τραγουδάει με το στόμα, τα χέρια και τα πόδια!»¹⁹⁸ Οι δύο μεγάλοι ανταγωνιστές τους ήταν τα ιεραποστολικά τάγματα των Διαμαρτυρόμενων Αμερικανών και οι εντολοδόχοι της Ρωσικής κυβέρνησης που θεωρούσαν τον εαυτό τους προστάτη της Ορθοδοξίας. Οι καθολικοί πρόσφεραν

¹⁹⁷ *Histoire de la Latinite de Constantinople*, 2nd ed., Paris, 1894, σ.σ. 249-268, E.Dalleggio d'Alessio, "La monastere de Sainte-Marie de la Misericorde de la Citerne de Pera ou de Saint Benoit," *Echos d'Orient*, XXXIII,1934, σ.σ. 59-64.

¹⁹⁸ Bugnini,A., *La Chiesa in Iran*, Ρώμη,1981, σ. 196.

καλύτερες εκπαιδευτικές ευκαιρίες ενώ οι Ρώσοι πίεζαν τις οθωμανικές αρχές να περιορίσουν το έργο και τη δράση των ιεραποστολών. Ο ηγούμενος των Λαζαριστών έβλεπε την προσπάθεια των Ρώσων να δημιουργήσουν προβλήματα στους Λατίνους γιατί ο στόχος των Ρώσων ήταν εμφανής: «από την Αδριατική ως την Κασπία, μέχρι τον Περσικό κόλπο θα υπάρχει μία και μόνο πίστη, η Ορθόδοξη και ένα ποιμνίο με μία και μοναδική κεφαλή, τον Αυτοκράτορα της Ρωσίας.» Οι καθολικοί ιεραπόστολοι πάντα σε εγρήγορση ήταν απαραίτητοι για να αποτρέψουν τα σχέδια των Ρώσων. Σύμφωνα με τον Leleu μεταξύ των επιτευγμάτων των μοναχών συγκαταλέγεται η κατασκευή οκτώ εκκλησιών ή παρεκκλησιών, εννέα νέες ιεραποστολές, τυπογραφείο στην ελληνική, αρμενική και λατινική και ένα φαρμακείο¹⁹⁹. Το τυπογραφείο τους τύπωνε διαρκώς έντυπα με μορφή ερωτήσεων και απαντήσεων στα ελληνικά και αρμενικά με θέματα προσαρμοσμένα στις ανάγκες των ανθρώπων και τα λάθη της εκκλησίας της Ανατολής. Η δράση τους αυτή αποτελούσε αγκάθι για το Πατριαρχείο και ο Ρώσος Πρέσβης διετύπωνε συνεχώς αίτημα παραπόνων στις οθωμανικές αρχές για τη δράση των Λαζαριστών ενώ οι *Daughters of Charity* συνέχιζαν το έργο τους και το κολλέγιο στο Bebek αναγνωρίστηκε ως το καλύτερο στην Κωνσταντινούπολη. Παρά την δράση όμως των ιεραποστολών²⁰⁰ η συρρίκνωση της κοινότητας εξαιτίας της διαφυγής πολλών μελών της στην Ευρώπη, της συνεχούς αφομοίωσης- από την Μουσουλμανική και κυρίως την Ελληνική κοινότητα- ανάγκαζε τους κατοίκους του Πέρα να επιμένουν όπως αναφέραμε και παραπάνω στη διαχείριση των εκκλησιών τους και στην συνεχή αναζήτηση διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους από Ιησουίτες και Καπουτσίνους σύμφωνα με την χριστιανική θρησκεία.

3.2 ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΛΕΒΑΝΤΙΝΩΝ

SOCIETA OPERAIA²⁰¹

Στις 17 Μαΐου του 1863 ιδρύεται από 41 πολιτικούς πρόσφυγες -οπαδούς και συμπαθούντες του Garibaldi, όλοι τους εργάτες, η «*Società Operaia Italiana di Mutuo Soccorso*». Αφορμή στάθηκε η συγκέντρωση τους για να εορτάσουν την ονομαστική εορτή του Giuseppe Garibaldi τον οποίο ανακήρυξαν και Επίτιμο Πρόεδρο.

«ας θυμηθούμε πώς συνεχώς αποδεικνύει την αγάπη της η *Società Operaia* σε οτιδήποτε Ιταλικό [...] σημαίνει θυμόμαστε κάθε χαρά και κάθε πόνο από την Πατρίδα [...]κάθε εκδήλωση της θυμίζει την Πατρίδα»²⁰²

Σπουδαία υπήρξε η πρωτοβουλία του Σωματείου για τα ιταλικά σχολεία στην Κωνσταντινούπολη. Ας δούμε ποια ήταν η κατάσταση την εποχή αυτή και πώς επενέβη η *Società Operaia* στην εκπαίδευση. Το 1870 στην περιοχή του Γαλατά ομιλείτο η Γενοβέζικη διάλεκτος. Η παροικία αποτελείτο από Γενοβέζους, Βενετούς,

¹⁹⁹ Leleu to Propaganda, Constantinople, 27 Ιανουαρίου 1815, στο *Annates*, X (1845), σ.σ. 194-225.

²⁰⁰ Σε μία επιστολή τους προς τον Πάπα ομολόγησαν ότι πριν την άφιξη των Ιησουϊτών, τα παιδιά των Λατίνων δεν γνώριζαν να απαγγείλουν ούτε το Πάτερ Ημών

²⁰¹ Goslino -Providenti, 1906 και Marinovich, 1995.

²⁰² Mori, σελ. 263.

Λομβαρδούς, Σικελούς, δεν είναι όμως γνωστό σε ποια σχολεία φοιτούσαν τα παιδιά τους. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι πλουσιότερες οικογένειες είχαν ιδιωτικούς δασκάλους ενώ η καθολική εκκλησία με τους ιεραποστόλους της μόρφωνε τα παιδιά της λαϊκής τάξης. Το νεοσύστατο Ιταλικό κράτος δεν ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την μόρφωση των ομοεθνών του σε αντίθεση με τη Γαλλία που άρχισε να ιδρύει σχολεία στα οποία φοιτούσαν και Ιταλοί. Από την αρχή της ίδρυσης της το 1863 όπως καθορίστηκε στο καταστατικό της μεταξύ των άλλων επιδιώξεων της είναι και η αμοιβαία εκπαίδευση (*mutua istruzione*) που υπεγράφη από τα ιδρυτικά μέλη για τη Διεθνή Έκθεση του Μιλάνου.²⁰³ Πρωταρχικό της μέλημα ήταν να διαδώσει την ιταλική γλώσσα και κουλτούρα όχι μόνο μεταξύ των μελών της αλλά σε όλους τους ιταλούς της παροικίας καθώς επίσης και σε όσους χωρίς διάκριση θρησκευματος ή εθνικότητας το επιθυμούσαν. Έτσι, την επόμενη ακριβώς χρονιά το σωματείο εγκαινιάζει το πρώτο σχολείο-που λειτουργεί τις Κυριακές και τις καθημερινές ως εσπερινό-όπου διδάσκεται ιταλική γλώσσα, ιστορία καθώς επίσης αριθμητική και γεωμετρία. Μετά το 1870 ανοίγει τις πύλες της σε όλα τα μέλη της παροικίας ανεξάρτητα από την κοινωνική τάξη που ανήκαν και τις πολιτικές τους απόψεις. Συνεχίζοντας τις προσπάθειες για βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου των *Italiani della Colonia* στις 10 Μαρτίου του 1889 η Γενική Συνέλευση αποφάσισε την ίδρυση εσπερινού σχολείου για ενήλικες. Στόχος τους συνέχισε να είναι η ανάπτυξη μετριοπαθούς πολιτικής, γιατί «οφείλουν να εστιάσουν το ενδιαφέρον τους στην υπεράσπιση των μελών τους».²⁰⁴ Όπως δηλώνει και το όνομα του σωματείου οι ιδρυτές της δεν ήταν τραπεζίτες, βιομήχανοι, ούτε μεγαλέμποροι αλλά άνθρωποι που βασίστηκαν μόνο στην προσωπική τους εργασία. Διοργάνωνε χορούς, γιορτές φιλανθρωπικού χαρακτήρα, διέθετε βιβλιοθήκη, δραστηριοποιήθηκε και αγωνίστηκε για την ίδρυση Ιταλικού Γυμνασίου το 1888, συμμετείχε οικονομικά στην ανέγερση του Δημοτικού Σχολείου Giuseppe Garibaldi και συνεισέφερε στις υπηρεσίες του Ιταλικού Νοσοκομείου. Αργότερα συνέβαλλε οικονομικά και στην ίδρυση του παραρτήματος στην Κωνσταντινούπολη του Πολιτιστικού Ινστιτούτου Dante Alighieri.

IL LICEO ITALIANO «IMI» και άλλα σχολεία

Η διδασκαλία της Ιταλικής γλώσσας στην παροικία άρχισε στα 1861. Στο εσπερινό αυτό σχολείο διδασκόταν αριθμητική, γεωμετρία και σχέδιο ενώ τα μαθήματα γίνονταν στην εκκλησία S. Maria Draperis. Μετά το 1870 το Ιταλικό κράτος άρχισε να χρηματοδοτεί το Δημοτικό Σχολείο που ίδρυσαν οι Suore di Ivrea²⁰⁵ του Πέρα. Στα 1880 προστίθεται ακόμη ένα σχολείο στο Büyükdere και δύο χρόνια αργότερα ακόμη ένα από τους Δομινικανούς μοναχούς της εκκλησίας των Αγίων Πέτρου και Παύλου στο Γαλατά. Ακολουθεί το «Regie Scuole elementare e media» το 1888 και το 1895 το «Istituto Commerciale Italiano».

LA RASSEGNA ITALIANA (1897-1920)

Μολονότι δεν ανήκει στα ιδρύματα αξίζει να αναφερθεί η δραστηριότητα της. Το μηνιαίο αυτό περιοδικό ιδρύθηκε το 1896 προωθούμενο αρχικά από την «Società Dante Alighieri» αλλά από την επόμενη κιόλας χρονιά έγινε το επίσημο έντυπο του

²⁰³ Goslino-Providenti, 1906, σελ. 123.

²⁰⁴ Goslino-Providenti, 1906, σελ.9.

²⁰⁵ Οι Suore di Carità dell'Immacolata Concezione ή Suore d'Ivrea είναι θρησκευτικό ίδρυμα αποτελούμενο από γυναίκες με τα αρχικά S.C.I.C.

Ιταλικού Εμπορικού Επιμελητηρίου στην Κωνσταντινούπολη (Giornale ufficiale della Camera di Commercio Italiana di Costantinopoli), με το χαρακτηριστικό υπότιτλο: «Organo degl' interessi italiani in Oriente».

Ήταν το μοναδικό περιοδικό που κυκλοφορούσε στην Κωνσταντινούπολη στην Ιταλική γλώσσα και επεδίωκε να είναι ο εκπρόσωπος της παροικίας αφιερώνοντας κάθε μήνα μία στήλη στα κοσμικά νέα της, όπως πατριωτικές εκδηλώσεις, πολιτιστικές εκδηλώσεις, χορούς, επίσημα γεύματα που σκοπό είχαν την συγκέντρωση χρηματικού ποσού για φιλανθρωπικούς σκοπούς.

LA «MAGNIFICA COMUNITÀ DI PERA».

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης οι Γενουάτες του Γαλατά συνθηκολόγησαν με τον Πορθητή παραδίδοντας συμβολικά τα κλειδιά της πόλης τους πράξη την οποία ο Ποντεστά (Podestà) Angelo Giovanni Lomellino εκπρόσωπος εξουσίας της Γένουας αρνήθηκε να υπογράψει και παραιτήθηκε αφήνοντας τον χειρισμό της υπόθεσης στους αστούς²⁰⁶ της παροικίας οι οποίοι δημιούργησαν αυτό το κοινωνικό και θρησκευτικό σωματείο με την επωνυμία *La «Magnifica Comunità di Pera»*. Η συμμετοχή της καθολικής εκκλησίας στο Σωματείο φαίνεται ότι ήταν καθοριστικής σημασίας επειδή παρά την ίδρυση της από τους αστούς της παροικίας ηγείται του Σωματείου ένας Ηγούμενος και δώδεκα Σύμβουλοι. Σύμφωνα με την απόφαση ίδρυσης στις 25 Απριλίου 1632 οι δώδεκα Σύμβουλοι έπρεπε υποχρεωτικά να είναι Ρωμαιο-Καθολικού δόγματος, να έχουν γεννηθεί στο Πέρα ή να έχουν παντρευτεί συζύγους που γεννήθηκαν στο Πέρα. Ο Πρόεδρος εκλεγόταν από την παροικία και μετά την αναγνώριση του από την Πύλη έπαιρνε τον τίτλο του *Vekil*.²⁰⁷ Μολονότι έφερε τον τίτλο κοινωνικού σωματείου η θρησκευτική της δράση φαίνεται ότι ήταν μεγαλύτερη αφού διαχειριζόταν τις καθολικές εκκλησίες, τα φιλανθρωπικά ιδρύματα, διόριζε ετησίως δύο πληρεξουσίους για την γενική επιμέλεια των ακινήτων της, των εσόδων από τους εκκλησιαστικούς εράνους και δρούσε ως μεσολαβητής ανάμεσα στην Υψηλή Πύλη και την Αγία Έδρα. Μία λιγότερο γνωστή πληροφορία αφορά τους δασμούς που καθόριζε το Σωματείο τους οποίους επίσης διαχειριζόταν ο εκλεγμένος πληρεξούσιος της παροικίας.

Σύμφωνα με τον Marmara η ισχύς και η δράση του Σωματείου ερχόταν συχνά σε αντίθεση με την τάση ανεξαρτησίας που χαρακτήριζε τον κλήρο ο οποίος δεν ήταν συνηθισμένος να υφίσταται έλεγχο από την πλευρά των λαϊκών. Οι συγκρούσεις ήταν συχνές γεγονός που δείχνει ότι ο κλήρος δεν περιοριζόταν στα θρησκευτικά του καθήκοντα.²⁰⁸ ενώ ο Mitler δίνει μία αρμονική περιγραφή και χαρακτηρίζει το σωματείο ως εξαιρετικό παράδειγμα αυτοκυβερνούμενης μειονότητας.²⁰⁹

Η συνεχόμενες διαφωνίες μεταξύ κλήρου και λαϊκών κατέληξαν στην απαγόρευση οποιασδήποτε ανάμειξης λαϊκών στην εκκλησιαστική περιουσία με θέσπισμα νόμου στις 17 Οκτωβρίου 1682 από την Sagra Congregazione Propaganda Fede όπως

²⁰⁶ SAULI, L., Della colonia dei Genovesi in Galata, τ. 2^{ος}, σ.173.

²⁰⁷ Marmara, *La chiesa latina cattolica di Costantinopoli*, σ.47.

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 47.

²⁰⁹ Mitler, Louis, The Genoese in Galata : 1453-1682, International Journal of Middle Studies, t. 10, No 1, Feb., 1979.

αναφέρει ο Belin,²¹⁰ με αποτέλεσμα η Γαλλία και η Αυστρία να επωφεληθούν και να προσφέρουν πρόθυμα την προστασία τους στους καθολικούς της Ανατολής. Η σημαντική αυτή αλλαγή αργότερα τους κατέταξε στην δικαιοδοσία του Υπουργείου Εξωτερικών γεγονός που απετέλεσε σαφή απόδειξη της ιδιότητας τους ως *οι ξένοι*.²¹¹

Γνωρίζουμε ότι η Πύλη αναγνώριζε τις θρησκευτικές κοινότητες των μη-μουσουλμάνων Οθωμανών υπηκόων και το δικαίωμα τους να εκλέγουν τον θρησκευτικό τους αρχηγό, αλλά δεν συνέβαινε το ίδιο με την λατινική κοινότητα η οποία δεν είχε το δικαίωμα να ανήκει σε *millet* όπως οι άλλες θρησκευτικές κοινότητες επειδή ο πνευματικός αρχηγός τους (Πάπας) βρισκόταν εκτός συνόρων της Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τον mons. Victor Del Giorno, *η κοινότητα για να υπερασπιστεί την πίστη, τα δικαιώματα, τις εκκλησίες και την περιουσία της προσπάθησε να συσπειρωθεί γύρω από ένα Σωματείο, την «Magnifica Comunità di Pera»*²¹². Ο αγώνας αυτός αφενός δείχνει την επιμονή διατήρησης των προνομίων που απολάμβαναν, αφετέρου έρχεται σε αντίθεση με την έκκληση του Σωματείου προς τον Σουλτάνο το 1664 να τους *απελευθερώσει από την εξουσία της Ρώμης*.

Επτά χρόνια αργότερα ζήτησαν και τη δημιουργία Λατινικού Πατριαρχείου με αποκλειστική εξάρτηση από τις Οθωμανικές αρχές, αιτήματα που απέρριψε η Πύλη²¹³ αλλά είναι ενδεικτικά της διάθεσης συνεργασίας με την Πύλη, της απόπειρας απαγκίστρωσης από τη Ρώμη την συγκεκριμένη χρονική περίοδο αίτημα της *Magnifica Comunità di Pera* που δημιουργεί την εικόνα ενός Σουλτάνου απελευθερωτή από τις πιέσεις ή απαιτήσεις της Ρώμης. Ο Marmara προσπαθεί να εξηγήσει ή να συγκαλύψει την έκκληση προς τον Σουλτάνο της Magnifica Comunità αναφέροντας ότι έχει βρει έγγραφα στο Archivio Segreto Vaticano που αφορούν την πρόταση του 1915 της Οθωμανικής Κυβέρνησης να ιδρύσει λατινικό Πατριαρχείο τονίζοντας ότι η άρνηση του Σουλτάνου έδωσε την ευκαιρία στην Καθολική Εκκλησία να εμφανίσει τον καθολικό της χαρακτήρα και να αποδείξει ότι είναι αδύνατον να ενσωματωθεί με τις άλλες μη-μουσουλμανικές κοινότητες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.²¹⁴

LA SOCIETA DI BENEFICIENZA

Ιδρύθηκε από τον βαρόνο Blanc, Ιταλό πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, μιμούμενη τα Γαλλικά, Αυστριακά, Ελληνικά, Βρετανικά σωματεία για να στηρίξει πιθανό επαναπατρισμό πτωχών και ανέργων. Η διοργάνωση ετήσιων χορών από την πλευρά της αποσκοπούσε στην συγκέντρωση χρημάτων και η *Beneficienza* έγινε διάσημη για αυτή την κοσμική της δραστηριότητα. Τον 19^ο αι. ιδρύθηκε η φιλανθρωπική ένωση Artigiana di Pietà, η οποία υποστηριζόταν από τον ίδιο το σουλτάνο και τους πρεσβευτές και λειτουργούσε ως πλαίσιο επικοινωνίας για τις ελίτ των Λεβαντινών των Ευρωπαίων, ακόμα και των Οθωμανών χριστιανών υπηκόων. Αυτή η καθολική υποδομή περιλάμβανε επίσης και ένα καλά οργανωμένο σχολικό σύστημα, νοσοκομεία, πτωχοκομεία και γηροκομεία, παρέχοντας έτσι στις ελίτ των Λεβαντινών ένα ευρύ πεδίο κοινωνικής και φιλανθρωπικής δράσης σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά αλλά και τα ντόπια πρότυπα.

²¹⁰ Belin, *Histoire de la Latinite de Constantinople*, σ. 178.

²¹¹ Στο ίδιο, σ. 167.

²¹² Marmara, *La chiesa latina cattolica di Costantinopoli*, σ. 50.

²¹³ Στο ίδιο, σ. 51.

²¹⁴ Στο ίδιο, σ. 52.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

4.1 Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

Για τα παιδιά του Καθολικού δόγματος στην Κωνσταντινούπολη, δεν υπήρχαν πολλές εκπαιδευτικές επιλογές. Η επιλογή των ολίγων- *giovani della lingua*- για την εισαγωγή τους στα σχολεία της Ενετικής πρεσβείας ήταν περιορισμένη. Σκοπός αυτών των σχολείων ήταν να εκπαιδεύσουν τους μελλοντικούς δραγουμάνους της Βενετίας. Οι θέσεις ήταν λιγιστές και προορίζονταν για παιδιά και Βενετούς πολίτες ή περιστασιακά για απογόνους κάποιας σημαντικής οικογένειας κατοίκων του Πέρα. Επιπλέον, αυτό το σχολείο προοριζόταν για τα αγόρια στην εφηβεία τους, και παρείχε μια σταθερή στοιχειώδη εκπαίδευση στη γλώσσα.²¹⁵ Τα περισσότερα από τα παιδιά της Κοινότητας του Πέρα που έλαβαν εκπαίδευση, την απέκτησαν από τα θρησκευτικά ιδρύματα του Καθολικού δόγματος. Πριν από το 1583, οι μόνες επιλογές που υπήρχαν ήταν το σχολείο των Φραγκισκανών μοναχών στη μικρή εκκλησία της Sant'Anna και το σχολείο των Δομινικανών μοναχών κοντά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Εκτός από αυτά, μερικοί μαθητές είχαν την δυνατότητα να εκπαιδεύονται κατ'οίκον προφανώς από θρησκευτικούς δασκάλους.²¹⁶ Για να στεγασθούν οι Ιησουίτες και το σχολείο τους, η Κοινότητα προσέφερε την εκκλησία του Αγίου Μπενεντέτο ((Saint-Benoît) και το ετήσιο εισόδημα των 6000 asper (παλιό ασημένιο νόμισμα). Οι κάτοικοι του Πέρα έλαβαν επίσης επιστολές υποστήριξης από τον Γάλλο πρέσβη και τον Ενετό βαίλο, Τζιανφραγκίσκο Μοροζίνι, ο οποίος έγραψε στον θείο του, τον Καρδινάλιο Κορνάρο, ότι τα σχολεία ήταν απαραίτητα για την «σωτηρία των ψυχών [των παιδιών του Πέρα] και για να διδάξουν τα παιδιά τους σωστά γράμματα και καλή συμπεριφορά».²¹⁷ Γίνεται εύκολα αντιληπτό μέσα από τις επιστολές του Μοροζίνι ότι οι κάτοικοι του Πέρα αναζητούσαν Ιησουίτες δασκάλους για τα παιδιά τους για να μπορέσουν να διατηρήσουν το καθολικό δόγμα και να προστατεύσουν την πολιτιστική και θρησκευτική τους κληρονομιά. Η αρχική απαίτηση της Magnifica comunità εκπληρώθηκε πολύ σύντομα.²¹⁸ Κατά την παραμονή τους στην πόλη, οι Ιησουίτες εργάστηκαν με ζήλο για να ικανοποιήσουν τις εκπαιδευτικές απαιτήσεις των κατοίκων του Πέρα. Δίδασκαν κατήχηση καθημερινά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και ίδρυσαν επίσης ένα σχολείο «για την εκπαίδευση των νέων», στο οποίο

²¹⁵ Lucchetta, Francesca, *La scuola dei giovani di lingua veneti nei secoli XVI e XVII, Quaderni di Studi Arabi*, Vol. 7 (1989), pp. 19-40.

²¹⁶ Belin, *Histoire de la Latinité*, 210, 289

²¹⁷ Capi del consiglio di dieci – Lettere di ambasciatori (henceforth CapiXLett), b. 6, #79, 15 November 1583, Gianfrancesco Morosini to X.

²¹⁸ Η αριθμητική υπεροχή των σχολείων των Ιησουϊτών, είναι εμφανής: 144 κολλέγια στα 1579, και 372 στα 1615. 'The new religious orders, 1517–1648', in Thomas A. Brady, Jr, Heiko A. Oberman, and James D. Tracy (eds), *Handbook of European History, 1400–1600* (Leiden and New York, 1994), ii, 292; William V. Bangert, *A History of the Society of Jesus* (St Louis, 1986²), 71, 98, 131; George E. Ganss, *Saint Ignatius' Idea of a Jesuit University* (Milwaukee, 1954), 24–5.

φοιτούσαν «μαθητές του Σχίσματος, καθώς και Καθολικοί» σε μεγάλο αριθμό. Πράγματι, ακόμη και οι γονείς παρακολουθούσαν «για να επωφεληθούν από τις οδηγίες που παρείχαν οι μοναχοί στα παιδιά τους». ²¹⁹ Ωστόσο, η πρώτη αυτή αποστολή ήταν μοιραία από την αρχή. Ο Ματσινέλλι επέστρεψε σύντομα στην Ιταλία λόγω κακής υγείας, και μέσα σε ένα χρόνο οι εναπομείναντες Ιησουίτες πέθαναν από την πανούκλα ενώ φρόντιζαν τους ασθενείς στην περιοχή του Γαλατά. ²²⁰ Η εκπαίδευση συνεχίζει να παρέχεται από τους Ιησουίτες μοναχούς αλλά μειώθηκε ο αριθμός των σχολείων από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Ιησουίτες από τις Οθωμανικές αρχές. ²²¹ Οι μαθητές ανήκουν είτε στο περιβάλλον του Γάλλου πρέσβη είτε είναι παιδιά δραγουμάνων. Σε έγγραφο του 1621 γίνεται αναφορά ονομάτων πολλών Ελλήνων επισκόπων και αρχιεπισκόπων ²²² που φοιτούν σε αυτά τα σχολεία καθώς και Αρμενίων και Εβραίων μαθητών. ²²³ Η ποικιλομορφία των μαθητών ήταν εύλογο να δημιουργήσει προβλήματα και οι μοναχοί να κατηγορηθούν για προσηλυτισμό. Ένα σημαντικό σημείο που αποτελεί αναγκαστική καινοτομία της εποχής είναι ότι οι μοναχοί προσεύχονταν και δίδασκαν σε διάφορες γλώσσες μεταξύ αυτών στην Ιταλική, γαλλική και Ελληνική. ²²⁴ Είναι αξιοσημείωτες οι γλωσσικές δεξιότητες των μοναχών. Ο Brother Walred Bangen, δίδαξε πολλά χρόνια και στην Δαμασκό και γνώριζε Γερμανικά, Γαλλικά, Αραβικά, Ιταλικά, Φλαμανδικά, Ελληνικά και Λατινικά. Ο πατήρ Jerome Queyrot, υπηρέτησε στην ανατολική Μεσόγειο και την Κωνσταντινούπολη για σαράντα χρόνια και τελούσε την θεία λειτουργία ή κήρυττε στην Ελληνική, την Ιταλική, Γαλλική και Αραβική γλώσσα, έγραψε δε μία πραγματεία σχετικά με τις διαπροσωπικές σχέσεις μέσω των γλωσσών αυτών. ²²⁵ Στα σχολεία του Γαλατά στην Κωνσταντινούπολη δίδασκαν στην Ιταλικά και Ελληνική γλώσσα. ²²⁶ Εκτός από τους Ιησουίτες διδάσκουν και Φραγκισκανοί μοναχοί οι οποίοι κατά τον 17^ο αι. διατηρούν σχολείο κοντά στην εκκλησία της Santa Maria dei Draperis καθώς και μία «σχολή φιλοσοφίας» για Έλληνες μαθητές. Σύμφωνα με τον Eric Dusteler ²²⁷ υπάρχει σημαντικός ανταγωνισμός μεταξύ των σχολείων τον μοναστικών ταγμάτων και οι γονείς μετακινούν τα παιδιά τους για πολιτικούς λόγους οι οποίοι λόγοι σχετίζονται με την σχέση που διατηρούν οι γονείς με τους Ευρωπαίους πρέσβεις υποστηρικτές των διάφορων ταγμάτων και των σχολείων τους. Οι διπλωματικές σχέσεις του εκάστοτε Γάλλου πρέσβη ή του Ενετού βαίλου φαίνεται να καθορίζουν την φοίτηση των μαθητών.

²¹⁹ Charrière, *Négociations*, iv, 231; *Estat de la Mission de Grèce*, cited in Belin, *Histoire de la Latinité*, 237–9, 288.

²²⁰ Mun, de Gabriel 'L'Établissement des Jésuits', 165.

²²¹ Belin, *Histoire de la Latinité*, 245, note 1.

²²² Frazee, *Catholics and Sultans*, σ. 93

²²³ Belin, *Histoire de la Latinité*, σ. 246

²²⁴ Turbet-Delof, 'Un Jésuite à Constantinople', σ. 428.

²²⁵ P. Jérôme Queyrot, S.J., to French Ambassador in Constantinople, 29 June 1629, Aleppo, in Rabbath, *Documents inédits*, i, 380; 'Trois missionnaires maîtres d'école a Damas', in Rabbath, *Documents inédits*, ii, 317–327; Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, vi, 1342.

²²⁶ Della Valle, *Viaggi*, σ. 53.

²²⁷ Eric Dursteler, *Renaissance Studies*, Vol. 18, No. 2 (JUNE 2004), pp. 287-303

Η Magnifica comunità, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κοινότητα του Πέρα και κατ' απαίτησίν της οι Καπουτσίνοι μοναχοί ίδρυσαν ένα νέο σχολείο με έξοδα δικά της για τους γόνους των καλών οικογενειών του Πέρα και ορισμένους Αρμένιους. Εκτός από τις κλασσικές σπουδές διδάσκονται στοιχεία πολιτιστικά και τις αρετές της χριστιανικής ζωής²²⁸ που αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για τον προσδιορισμό της συλλογικής ταυτότητας των κατοίκων της μειονότητας. Μετά το 1853 ιδιαίτερα η πεισματική επιμονή των γονέων να φοιτούν τα παιδιά τους σε σχολεία μοναχών δείχνει την ανησυχία τους και τον αγώνα τους να τα προστατεύσουν από τους κινδύνους, τους πειρασμούς του διαφορετικού περιβάλλοντος της Κωνσταντινούπολης. Τα θεμέλια που προσφέρουν τα νάματα της χριστιανικής διδασκαλίας μαζί με την ελληνο-ρωμαϊκή παράδοση επέτρεψαν στην καθολική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης να επιβιώσει παρά τις προστριβές των μοναχών με τις Οθωμανικές αρχές. Το επίκεντρο ζωής της κοινότητας το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αι. ήταν ο υψηλός αριθμός θρησκευτικών ιδρυμάτων σύμφωνα με τον Marmara και είναι η απτή απόδειξη μίας καθ' όλα εδραιωμένης κοινότητας.

Ο κατάλογος που ακολουθεί αφορά τα Θρησκευτικά Ιδρύματα διαφόρων περιοχών της Κωνσταντινούπολης και των οποίων η εποπτεία ανήκε στην Γαλλική Πρεσβεία²²⁹.

Conventi, chiese, istituti di beneficenza

Pancaldi	<p>Arcivescovado, convento e cattedrale Santo Spirito Convento delle Suore di Sion Convento dei Fratelli della Dottrina Cristiana Convento e ospizio della Società Artigiana</p>
Feriköy	<p>Ospedale La Paix Convento dell'Immacolata Concezione delle Suore Giorgiane Convento e chiesa dei PP. Giorgiani Ospizio delle Piccole Suore dei Poveri Convento San Giovanni Crisostomo dei Fratelli della Dottrina Cristiana</p>
Pera	<p>Ospedale di Taksim Convento delle Suore di Carità, via Brousse Convento Santa Pucheria, Lazzaristi Convento dei Fratelli della Dottrina Cristiana, a Taksim Convento San Michele, Fratelli della Dottrina Cristiana Convento e chiesa Sant'Antonio dei Minori Conventuali Convento e cappella San Luigi dei Padri Cappuccini</p>

²²⁸ Belin, *Histoire de la Latinité*, 290–3, 305; Frazee, *Catholics and Sultans*, 87; Tongas, *Les relations de la France avec l'Empire Ottoman*, 76–7.

²²⁹ Ministero degli Affari esteri, *Lista dei conventi, chiese, cappelle, stabilimenti di beneficenza che dipendevano dell'ambasciata di Francia* [Istanbul], Imprimerie Nationale, marzo 1903. Questo elenco è stato allegato all'accordo di Mitilene del 1901.

	<p>Convento di Terra Santa, Padri Francescani Convento di Santa Elisabetta, Suore Francescane Convento e orfanotrofio delle Suore Francescane infermiere Convento e orfanotrofio San Giuseppe delle Suore di Carità Convento San Giuseppe, Padri Georgiani Convento dei Padri Gesuiti, via Agha-Hammam Unione Francese, via Cabristan</p>
Galata	<p>Convento e chiesa San Pietro Convento dei Fratelli della Dottrina Cristiana Convento Saint-Benoît dei Lazzaristi Convento della Provvidenza, orfanotrofio e dispensario delle Suore di Carità</p>
Kumkapı	<p>Convento e dispensario dei Padri Agostiniani dell'Assunzione Convento e cappella delle Suore Oblate dell'Assunzione</p>
Yedikule	<p>Convento e cappella dei Padri Domenicani Convento e cappella delle Suore Oblate dell'Assunzi</p>
Büyükdere	<p>Convento e chiesa dei Frati Minori Conventuali</p>
Bebek	<p>Convento e orfanotrofio delle Suore di Carità</p>
M a k r i - K e u i (Bakırköy)	<p>Convento e chiesa dei Padri Domenicani Convento delle Suore Domenicane Convento dei Fratelli Maristi</p>
Aynalıçeşme	<p>Ospedale e dispensario Geremia dei Lazzaristi</p>
Santo Stefano (Yeşilköy)	<p>Convento e chiesa dei Padri Cappuccini Cimitero latino Convento delle Suore Francescane</p>
Fenerbahçe	<p>Convento dei Padri Agostiniani dell'Assunzione Convento e dispensario delle Suore Oblate dell'Assunzione</p>
Kadıköy	<p>Chiesa di Calcedonia dei Padri Agostiniani dell'Assunzione Convento dei Fratelli della Dottrina Cristiana Convento e orfanotrofio delle Signore di Sion Convento delle Carmelitane Convento dei Padri Cappuccini Convento dei Padri Agostiniani dell'Assunzione Convento dell'Immacolata Concezione di Lourdes, Suore francesi</p>
P r i n k i p o (Büyük Ada)	<p>Convento e chiesa dei Padri Francescani Convento Sant'Antonio delle Suore Cimitero latino</p>

Haydarpaşa	Convento e dispensario delle Suore Oblate dell'Assunzione
S c u t a r i (Üsküdar)	Convento dell'Immacolata Concezione dei Fratelli Maristi Convento e dispensario delle Suore di Carità Chiesa e convento dei Padri Giorgiani
Beykoz	Cappella e convento dei Padri Minori Conventuali

Stabilimenti di istruzione Pancaldi	Scuola delle Signore di Sion Scuola dei Fratelli della Dottrina Cristiana
Feriköy	Scuola professionale delle Suore all'ospedale di La Paix Scuola delle Suore Giorgiane Scuola dell'Immacolata Concezione (Giorgiani) Scuola San Giovanni Crisostomo dei Fratelli della Dottrina Cristiana
Pera	Collegio Faure Scuola delle Suore di Carità, via Brousse Collegio Santa Pulcheria dei Lazzaristi Scuola dei Fratelli della Dottrina Cristiana, a Taksim Scuola San Michele dei Fratelli della Dottrina Cristiana Scuola Sant'Antonio dei Minori Conventuali Collegio e seminario San Luigi dei Cappuccini Scuola delle Signore Devaux e Schaffner Scuola Santa Elisabetta delle Suore Francescane Scuola San Giuseppe Scuola San Giuseppe dei Giorgiani
Galata	Scuola San Pietro Scuola dei Fratelli della Dottrina Cristiana Collegio San Benedetto dei Lazzaristi Scuola della Provvidenza (San Benedetto) delle Suore di Carità
Kumpakı	Scuola dei Agostiniani dell'Assunzione Scuola delle Oblate dell'Assunzione
Yedikule	Scuola dei Domenicani Scuola delle Suore Domenicane
Büyükdere	Scuola dei Minori Conventuali
Bebek	Scuola delle Suore di Carità Scuola dei Lazzaristi
Ma k r i -Ke u i (Bakırköy)	Scuola dei Domenicani Scuola delle Suore Domenicane Scuola dei Fratelli Maristi
Santo Stefano (Yesilköy)	Collegio e scuola dei Cappuccini
Kadıköy	Collegio e scuola dei Fratelli della Dottrina Cristiana Collegio Faure (antico collegio Françon) Scuola delle Signore di Sion Scuola di Studi Orientali dei Agostiniani dell'Assunzione

	Scuola dell'Immacolata Concezione
Fenerbahçe	Seminario dei Agostiniani dell'Assunzione Scuola delle Suore Oblate dell'Assunzione
P r i n k i p o (Büyükdar)	Scuola Sant'Antonio delle Suore Oblate Scuola dei Francescani
Haydarpasa	Scuola delle Suore Oblate dell'Assunzione
S c u t a r i (Üsküdar)	Scuola delle Suore di Carità Scuola dei Fratelli Maristi
Kandilli	Scuola delle Signore Devaux e Schaffner
Beykoz	Scuola dei Minori Conventuali
Ortaköy	Scuola della Signora Alberti

Περί τα τέλη του 1880 και μέχρι το 1908 παρουσιάζεται σταδιακά πρόοδος του γαλλικού τύπου στην Κωνσταντινούπολη και επικεντρώνεται σε θέματα επιστημονικής φύσεως, λογοτεχνικά καλλιτεχνικά, τεχνικά με στόχο τους την γαλλική διανοήση της εποχής, λεβαντίνους μέλη της οθωμανικής κοινότητας και τούρκους οι οποίοι έλαβαν γαλλική παιδεία επιθυμώντας να διευρύνουν τις γνωριμίες τους μέσω μελέτης και πληροφοριών τους δυτικού πολιτισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Revue Orientale των αδερφών Thalasso που εκδίδεται από τα 1885.²³⁰

Η ίδρυση νέων σχολείων και τεχνικών σχολών μεταξύ των ετών 1860 και 1870 απευθύνεται κυρίως στην Οθωμανική ελίτ²³¹ και η μελέτη της Γαλλικής γλώσσας αποτελεί ένδειξη ότι οι σπουδαστές ανήκουν στην κοινωνική ελίτ της εποχής. Παρουσιάζει ενδιαφέρον η περίπτωση του Galatasaray Λυκείου στο οποίο στα 1870 η πλειονότητα των διδασκόντων είναι Γάλλοι ή Γαλλόφωνοι και γράφουν, διευθύνουν ή εκδίδουν καθημερινά ή ειδικά έντυπα στην Γαλλική γλώσσα.

228 La Revue orientale, la scuola dei 'giovani di lingua' veneti nei secoli xvi e xvii, Journal litteraire et artistique, vol. I, n. 9,20 novembre 1885, p.3

231 Osmanli, 27 ottobre 1881, l' articolo del Dr. Edwards "Les nouvelles couche sociaux ottomanes et l' instruction".

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adams, Percy G., *Travelers and Travel Liars: 1660-1800*. Berkeley: University of California Press 1962.
- Adams, Percy G., *Travel Literature and the Evolution of the Novel*, Lexington: University Press of Kentucky, 1983
- And, Metin, 1989, *Türkiye'de İtalyan Sahnesi - İtalyan Sahnesinde Türkiye*, Istanbul, Metis Yayinlari, Ιταλ. Έκδοση, 2004, *La scena italiana in Turchia. La Turchia sulla scena italiana*, Ankara, Istituto Italiano di Cultura, Giuseppe Donizetti at the Ottoman Court: A Levantine Life.
- Araci Emre: <http://www.jstor.org/stable/1004550>
- Audenino, Patrizia, 2005.
- Babinger, Franz, *Maometto il conquistatore e il suo tempo*, Turin, G. Einaudi, 1957.
- Babinger, *Le vicende veneziane*.
- Baratta, Antonio, *Constantinople nel 1831*.
- Bassano, Luigi, *Costumi e i modi particolari della vita dei Turchi*, Munich, 1963.
- Batten, L., Charles, *Pleasureable Instruction: Form and Convention in 18th- Century Travel Literature* ,Berkeley: University of California Press, 1978.

- Beck, Brandon H., *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1715*, New York: Peter Lang, 1987.
- Belli, Francesco, *Osservazioni nel viaggio*, Venice: Pinelli, 1632.
- Belin, Alphonse, *Histoire de la latinité à Constantinople*, Picard et fils, Paris, 1894.
- Benzoni, Gino, *Venezia nell'età della controriforma*, Mursia, Gruppo Editoriale, 1973.
- Bertelè, Tommaso, *Il Palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Costantinopoli*, Bologna, 1932.
- Birkett, Dea, *Mary Kingsley: Imperial Adventuress*, Macmillan, Basingstoke and London, 1992.
- Birkett, Dea, *Spinsters Abroad: Victorian Lady Explorers*, Stroud: Sutton Publishing, 2004.
- Bugnini, A., *La Chiesa in Iran*, Πόμη, 1981.
- Blanton, Casey, *Travel Writing: The Self and the World*, 2002.
- Blunt Alison, *Travel, Gender and Imperialism: Mary Kingsley and West Africa*, New York: The Guilford Press, 1994.
- Blount, *Voyage into the Levant*
- Bohls, A., Elizabeth, *Women Travel Writers and the Language of Aesthetics, 1716-1818*, Cambridge University Press, 1995.
- Braude, Benjamin, and Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*.
- Braudel, Fernand, *La méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*.
- Brillì, Attilio, *Quando viaggiare era un'arte: il romanzo del Grand Tour*, Il Mulino, 1995.
- Brown, W., C., *Popularity of English Travel Books About the Near East, 1775-1825*.
- Cedulini, Pietro, *Visita della Chiesa di Costantinopoli sotto la Santa Memoria di Gregorio XIII*.
- Çelik, Z., *The Remaking of Istanbul. Portrait of the Ottoman City in the Nineteenth Century*, Seattle 1986.
- Cozzi, Gaetano, *Paolo Sarpi tra Venezia e l'Europa*, Turin, 1979.
- Clark, L. D., *The Minoan Distance: The Symbolism of Travel in D. H. Lawrence*, Tucson: University of Arizona Press, 1980.
- Clifford, James, *Review of Orientalism by Edward W. Said. History and Theory*, 1980.
- Clifford, James, *Person and Myth: Maurice Leenhardt in the Melanesian World*, Berkeley: University of California Press, 1982.
- Constantine, David, *Early Greek Travellers and the Hellenic Ideal*, Cambridge University Press, 1984.
- Constantine, David, *Early Greek Travellers and the Hellenic Ideal*, Cambridge University Press, 1984.
- Dalleggio d'Alessio Eugenio, *Relatione dello stato della Cristianità di Pera e Costantinopoli*, Istanbul, 1925, *Recherches sur l'Histoire de la Latinité de Constantinople*, Échos d'orient, 25, 1926.
- Dalleggio d'Alessio, *Relazione di Simone Contarini*, Barozzi and Berchet, Relazioni.
- Dalleggio d'Alessio, *Istanbul*, 1925.
- Dalleggio d'Alessio, *La Communauté latine de Constantinople au lendemain de la conquête ottomane*, Echos d'Orient, 36, 1937.
- Dalleggio d'Alessio, *La monastere de Sainte-Marie de la Misericorde de la Citerne de Pera ou de Saint Benoit*, Echos d'Orient, XXXIII, 1934.
- Damiani, Anita, *Enlightened Observers: British Travellers to the Near East 1715-1850*, Beirut: American University of Beirut, 1979.
- De Amicis, Edmondo, *Costantinopoli*, Milano, Treves, 1877.

- De Gasperis, Attilio – Ferrazza, Roberta, *Gli italiani di Istanbul – Figure, comunità e istituzioni dalle Riforme alla Repubblica, 1839-1923*, Torino, Fondaz. Giovanni Agnelli – Centro Altreitalie, 2007.
- De Leone, Enrico, *L'impero ottomano nel primo periodo delle riforme secondo fonti italiane*, Giuffrè, Milano, 1967.
- Della Valle, Pietro, *De' Viaggi di Pietro Della Valle Il Pellegrino. Descritti da lui medesimo in Lettere familiari. Parte Prima cioè La Turchia*, Rome, 1650.
- De Leone, Enrico, *L'Impero Ottomano nel primo periodo delle riforme (tanzîmât) secondo fonti italiane*, Milano 1967.
- Donizetti, G. (εγγονός), 1897, *Ricordi di Gaetano Donizetti*, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1897, Bergamo.
- Dursteler, Eric R., *Venetians in Constantinople. Nation, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006.
- Dwight, H. G., *Constantinople old and new*, New York, Charles Scribner's Sons, 1915.
- Eastlake, Lady, *Lady Traveller*, in *Quarterly Review*, 151, 1845.
- Faroqhi, S., *The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600-1630)*, *The Journal of European Economic History*, 1986.
- Faroqhi, *Approaching Ottoman History*.
- Faroqhi, *In Search of Ottoman History*.
- Faroqhi, *Before 1600*.
- Finlay, Robert: *Al Servizio del Sultano: Venezia, i Turchi e il Mondo Cristiano, 1523–1538*.
- Flaubert, Gustave, *Voyage aux Pyrenees et en Corse in Oeuvres completes*, Paris: Club de l'Honnete Homme, 1973.
- Foster, S. & Mills, S., *An anthology of women's travel writing*, Manchester, UK: Manchester University Press, 2002.
- Foster, Shirley, *Across New Worlds: Nineteenth century Women Travellers and Their Writings*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1990.
- Frazee, Charles, *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453–1923*, *Λογόντομος*, 1983.
- Frazee, Charles A., 1984, *Vincentian Missions in the Islamic World*, *Vincentian Heritage Journal*: τ. 5: τεύχος 1, αρ.1.
- Frederick and McLeod, *Women and the Journey: The Female Travel Experience*, Manchester, UK: Manchester University Press, 2002.
- Fussell, Paul, *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars*, Oxford University Press, 1980.
- Gannier, Odile, *La Litterature de voyage*, Paris: Ellipses, 2001.
- George, Katherine, *The Civilized West Looks at Primitive Africa, 1400-1800: A Study in Ethnocentrism*, *Isis* 46, 1958.
- Goffman, Daniel, *Britons in the Ottoman Empire, 1642-1660*, Seattle: University of Washington Press, 1998.
- Goffman, Daniel, *Izmir: From Village to Colonial Port City, in The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, εκδ. Ethem Eldem, Daniel Goffman and Bruce Masters, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1999.
- Gibb and Harold Bowen, *Islamic society and the West a study of the impact of western civilization on Moslem culture in the Near East*, London, 1957.
- Goslino, P. – Providenti, F., *Società Operaia di Mutuo Soccorso in Costantinopoli. Memoria Storica (1863-1906)*, Costantinopoli, Tipografia Ferd. Walla, 1906.

- Harper, L.M. (2001). *Solitary travelers: Nineteenth-century women's travel narratives and the scientific vocation*, Cranbury, NJ: Rosemont, Publishing and Printing Corp.
- Heyd, W., *Histoire du Commerce du Levant*, Leipzig, 1886.
- Hofmann, Georg, *Il vicariato apostolico di Costantinopoli (1453-1830)*, Rome, 1935.
- Hopf, Carl, *Chroniques gréco-romanes*, Berlin, 1884.
- Juler, C., *Orientalistes de l'Ecole Italienne*, Paris, 1987.
- Hulme, Peter and Tim Youngs, *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge University Press, 2002.
- Kafadar, C., *Between Two Worlds*.
- Kafadar, C, *A Death in Venice, 1575*.
- Korte, Barbara, *English Travel Writing from Pilgrimages to Postcolonial Explorations*, μετ. Catherine Matthias, Basingstoke: Macmillan, 2000.
- La Salvia, Sergio, 2007, *La comunità italiana di Costantinopoli tra politica e società, άρθρο στο Gli italiani di Istanbul – Figure, comunità e istituzioni dalle Riforme alla Repubblica, 1839-1923*, De Gasperis, Attilio – Ferrazza, Roberta, Torino, Fondaz. Giovanni Agnelli – Centro Altreitalia, 2007.
- Lane, C. Frederic, *Venice, A Maritime Republic*, Baltimore, 1973.
- Lawrence, R, Karen, *Penelope Voyages: Women and Travel in the British Literary Tradition*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1994.
- Le Bruyn, C., *Voyage au Levant, Delft*, 1700.
- Lucchetta, Francesca, *La scuola dei "giovani di lingua" veneti nei secoli XVI e XVII, Quaderni di studi arabi*, 7, 1989.
- Leed, J, Eric *The Mind of the Traveller. From Gilgamesh to Global Tourism*, Basic Books, 1991.
- Levi-Strauss, Claude, *Tristi tropici*, Il Saggiatore, 1960.
- Levi-Strauss, Claude, *Tristes Tropiques*, New York: Atheneum, 1972.
- MacFarlane, *Costantinople in 1828, London, Saunders and Otley*.
- Mansel, Philip, *Costantinopoli*, 1997.
- Mantran, R., *Police des Marches d' Istanbul au debut du XVI siècle*, Cahiers de Tunisie, 14, 1956.
- Mantran, R., *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*.
- Mantran, R., *H καθημερινή ζωή στην Κωνσταντινούπολη τον αιώνα του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς*, Αθήνα 1999.
- Mantran, R., *Minoritaires, métiers et marchands étrangers*.
- Mantran, R., *Police des Marches d' Istanbul au debut du XVI siècle*, Cahiers de Tunisie, 14, 1956.
- Martels, Zweder, von, *Travel fact and travel fiction*.
- Mabro, Judy, *Veiled Half-Truths. Western Travellers' Perceptions of Middle Eastern Women*, I. B. Tauris, London and New York, 1991.
- Macfarlane, *Costantinople in 1828*.
- Magris, Claudio, *L'infinito viaggiare*, Mondadori, 2005.
- Marfè, Luigi, *Oltre la fine dei viaggi. I resoconti dell'altrove nella letteratura contemporanea*, Olschki, 2009.
- Maugham, W., S, *The Gentleman in the Parlour: A Record of a Journey from Rangoon to Haiphong*, 1930, Heinemann London.
- Marinovich, Adriano, *La Società Operaia Italiana di Mutuo Soccorso in Costantinopoli*, Istanbul, Istituto Italiano di Cultura, 1995.
- Marinovich, Adriano, « Levantini », « *La comunità italiana di Istanbul nel XX secolo* », εκδ. ISIS, Istanbul.
- Marmara, Rinaldo, *Précis historique de la Communauté Latine de Constantinople et de son Eglise*, Istanbul, Anadolu Ofset, 2003.

- Marmara, Rinaldo, *Deux documents d'archives pour l'histoire de la latinité ottomane de Constantinople*, Istanbul, ISIS, 2004.
- Marmara, Rinaldo, *Pancaldi, quartier levantin du XIXe siècle*, Istanbul, ISIS, 2004.
- McNeill, William, *Venice: The Hinge of Europe, 1081-1797*.
- Matteucci, P. Gualberto, *Un glorioso convento francescano sulle rive del Bosforo: il San Fraesco di Galata in Costantinopol, 1230–1697*, Florence: Edizioni studi francescani 1967.
- Matteucci, P., Gualberto, *La missione francescana di Costantinopoli*, Florence, 1975.
- Mauri, Giovanni, *Relatione dello Stato della Cristianità di Pera e Constantinopoli*, εκδ. Eugene.
- Missir di Lusignano, Livio, *Le statut inter-national d'une famille de Smyrne depuis Mahmoud Ier (1730-1754)*, Bruxelles, Dembla, 1981.
- Missir di Lusignano, Livio, «La collettività italiana di Smirne», *Storia Contemporanea*, XXII,τ. 1, 1990.
- Melman, Billie, *Women's Orients: English Women and the Middle-East 1718-1918, Sexuality, Religion and Work*, London and Ann Arbor, 1995.
- Mills, Sara, *Discourses of Difference*, London: Routledge, 1991.
- Mills, Sara, *Feminist stylistics*. London: Routledge, 1995.
- Mills, Sara, (2002), *Postcolonialism and travel writing*, *Journal of Commonwealth and Postcolonial Studies*, 2002.
- Mitler, Louis, *The Genoese in Galata: 1453–1682*, *Journal of Middle East Studies* 10, 1979.
- Mori, Angiolo, *Gli Italiani a Costantinopoli*, Modena, Antica Tipografia Soliani, 1906.
- Montagu, Wortley, Lady Mary: *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*, Lord Wharncliffe and W. Moy Thomas, London: Henry G. Bohn, 1861.
- Murphey, Rhoads, “Bigots or Informed Observers? A Periodization of Pre-colonial English and European Writing on the Middle East,” *Journal of the American Oriental Society*, 110/2 (1990): 291[-]303
- Nicolay, Nicolas: *Le navigationi et viaggi, fatti nella Turchia, di Nicolo de Nicolai del Delfinato, signor d' Arfevilla, Camariere, & Geografo ordinario del Re di Francia, con diverse singolarità viste, & osservate in quelle parti dall'Autore.*
<http://pandektis.ekt.gr/dspace/handle/123456789/162505>
- O'Malley, John W. *The First Jesuits*, Cambridge, 1993.
- Palmieri, P. Aurelio, *L'Associazione Commerciale Artigiana di Pietà in Costantinopoli. Cenni storici 1837-1902*, Napoli, Giannini et Figli, 1902.
- Orlean, Susan, *The Best American Travel Writing*, 2007.
- Pears, Edwin, *Turkey and its people*, Turnbull and Spears, Edinburgh, 1911.
- Pedani-Fabris, *Presenze islamiche a Venezia*.
- Pedani, M., P., *In nome del Gran Signore: inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia*, Venice, 1994.
- Pistarino, Geo, *The Genoese in Pera – Turkish Galata, Mediterranean Historical Review*, 1, 1986.
- Pratt, Mary, Louise, *Imperial Eyes: Travel writing and Transculturation*, London Routledge, 1992.
- Preto, Paolo: *I Servizi Segreti di Venezia*, Milano 1994.
- Preto, Paolo, *Venezia e i turchi*, Florence, 1975.
- Said, Duhani: *Quand Beyoğlu s'appelait Péra*, Istanbul, Ed. « La Turquie Moderne», 1956.
- Price, Barbara, J., *The Truth Is Not in Accounts but in Account Books: On the Epistemological Status of History. In Beyond The Myths of Culture*, ed. by E. B. Ross, New York: Academic Press., 1980.

- Robinson, Jane. *Wayward Women: A Guide to Women Travellers*, New York: Oxford University Press, 1990.
- Robinson, Jane, *Unsuitable for Ladies: An Anthology of Women Travellers*, New York: Oxford University Press, 1994.
- Sanderson, John, *Travels of John Sanderson in the Levant*, London, 1931.
- Sandys, George, *A Relation of a Journey begun An: Dom: 1610. Foure Bookes*, London, 1632.
- Sauli, Ludovico, *Della colonia dei Genovesi in Galata*, Torino, Bocca, 1831.
- Saulger, Robert, *Relations Inédites des Missions de la Compagnie de Jésus a Constantinople et dans le Levant*, εκδ. Poitiers, 1864.
- Şeni, Nora, 2007, *La collettività italiana di Istanbul. Esiste un'élite filantropica nel XIX secolo?*, άρθρο στο: DE Gasperis, Attilio – Ferrazza, Roberta, *Gli italiani di Istanbul – Figure, comunità e istituzioni dalle Riforme alla Repubblica 1839-1923*, Torino, Fondaz. Giovanni Agnelli – Centro Altreitalia, 2007.
- Şeni, Nora, *Les Levantins d' Istanbul à travers les récits des voyageurs du XIX siècle*, Edhem Eldem (éd.) *Colloque sur Galata et les Jeunes Turcs*, IFEA, Varia Turcica n. XIII, Paris-Istanbul: Isis, 1991.
- Schiffer, Reinhold, *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*.
- Schiffer, Reinhold, *Turkey Romanticized: Images of the Turks in Early 19th-Century English Travel Literature*, Bochum : Studienverlag N. Brockmeyer, 1982.
- Shaw, J., Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Empire of the Gazis*, τ.1^{ος}, Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Sherley, Thomas, *Discourses of Turkey*, London, 1936.
- Slade, Adolphus, *Records of travels in Turkey, Greece etc. and of a Cruise in the Black sea with Capitan Pasha*, 1833.
- Smyrnelis, Marie-Carmen, *Coexistence et réseaux de relations à Smyrne aux XVIIIe et XIXe siècles*.
- Smyrnelis, Marie-Carmen, *Une société hors de soi. Identités et relations sociales à Smyrne aux XVIIIe et XIXe siècles*, Collection Turcica, vol. X, Peeters, 2005.
- Sperco Willy, *Les anciennes familles italiennes de Turquie*, Istanbul:L. Zellic, 1959.
- Sperco, Willy, *Istanbul paysage littéraire*, Paris, La nef de Paris, 1955.
- Stendhal [Marie-Henri Beyle], *Voyages en Italie: Rome, Naples et Florence; L'Italie en 1818, Promenades littéraires, Promenades dans Rome*, ed. V. Del Litto, Paris: Gallimard, 1973, "La Pleiade".
- Sturdza, Mihail-Dimitri, *Dictionnaire historique et gènealogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983.
- Thévenot, *Voyage du Levant*.
- Tirabassi, Maddalena, *Ripensare la patria grande*, Cosmo Iannone Editore, 2005.
- Tucci, U., *Tra Venezia e mondo turco: i mercanti*, A. Tenenti et al., *Venezia e i Turchi: scontri e confronti di due civiltà*, Milan, 1985.
- Tullio, Carlo, Altan, *Ethnos e civiltà. Identità etniche e valori democratici*, Feltrinelli, 1995.
- Trannoy, A., *La Nation Latine de Constantinople, Echos D' Orient*, 11, Μάιος 1912.
- Wheler, G., *Voyage de Dalmatie, de Grece e du Levant*, Amsterdam, 1689.
- Yerasimos, Stéphane, *Galata à travers les récits de voyage*, 1453–1600.
- Zaccagnini, Giuseppe, *La vita a Costantinopoli*, Torino, Bocca, 1909.
- Zena, Remigio, *In yacht da Genova a Costantinopoli*, *Giornale di bordo*, 2001.
- Vettori, Francesco. *Viaggio in Alamagna [1507] in Scritti storici e politici*, εκδ. E. Niccolini Bari: Laterza, 1972.
- Vryonis S., *Travellers as a Source for the Societies of the Middle East: 900-1600*, Laiou-Thomadakis, A.E., εκδ., *Essays in Honor of P. Charanis*, New Brunswick, New Jersey 1980.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μπόζη, Σ., *Ο Ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης, Κοινότητα Σταυροδρομίου-Πέραν*, Αθήνα, 2002.
- Πασπάτης, Αλέξανδρος, *Πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως*, Αθήνα, 1890.
- Ρούσσοσ-Μηλιδώνης, Μάρκος, *Έλληνες Ιησούιτες, 1560-1773*, Εκδοτικός Οίκος: Κ.Ε.Ο
- Σαρρής, Νεοκλής, *Οσμανική πραγματικότητα, I*, εκδ. Αρσενίδης, σελ. 247.